

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο λεπιδισμός

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Νευν - Τζάουρ

Εύρωπανεπιστήμια

Ο βετινός προπολεμικός

Η κρίση του μαρξισμού
Ποιού μαρξισμού;

Φ. Τζαβδακάκης

Ι. Βαλλερστάιν

Ε. Μπαλιμπάρ

Τό αστυνομικό
μυθιστόρημα

Μηνιαία Έπιδεώρηση • τεύχ. 116 • Δεκέμβριος 1991 • 500 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Βάσω Κιντῆ	5	Λέξεις Κίτς
Γιώργος Μαργαρίτης	6	Ευρωπαϊκά πανεπιστήμια: σέ αναζήτηση νέας ταυτότητας
Γιώργος Μαργαρίτης	7	Ἄφετε τὰ παιδιά...
Ἄγγελος Ἐλεφάντης	8	Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ἀλλάζει
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος	10	Οἱ κυβερνήσεις πέφτουνε, ὁ προϋπολογισμός μένει
Ἀριστείδης Μπαλτᾶς	14	Θέματα πανεπιστημιακῶν ἐξετάσεων
Πιέρ Ἀντρέ Ταγκιέφ	21	Τό δόγμα τοῦ λεπενισμοῦ
Ἀντρέας Πανταζόπουλος	22	Ευρωπαϊκή Ἀκροδεξιά
Μαζίμ Ροντενσόν	24	Ὁ μαρξισμός καί τό ἔθνος
Πέτρος Μαρτινίδης	35	Ἡ μυστηριώδης ἔλξη τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος
Βασίλης Ζουναλῆς	43	Πρός τὰ ποῦ βαδίζει ἡ Εὐρώπη;
Ζακὺ Πρυνεντύ	50	Θανατική ποινή: πότε ἐπιτέλους ἡ νομική κατάργηση;
Ζήσης Παπαδημητρίου	55	Ἡ ἐπιστημονική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στήν ΕΣΣΔ
Γιάννης Ν. Μπασκόζος	60	Φαίδων Ταμβακάκης: Ἡ ὑστάτη καί τέσσερις σπουδές, Τά τοπία τῆς Φιλομῆλας
Ἀντρέας Πανταζόπουλος	62	Χ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρῆς: Κόμματα καί κοινωνικές συμμαχίες στήν προδικτατορική Ἑλλάδα
Γιώργος Μαργαρίτης	64	Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν: Φυλή, Ἔθνος, Τάξη, οἱ διαφορούμενες ταυτότητες

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλῆς, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρρᾶς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντῆ, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτᾶς, Παντελῆς Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Ἀντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Νίκας, Ἀγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Εὔσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Ἀλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Υπάρχουν 300 συνδρομητές πού δέν ἀνανέωσαν τή συνδρομή τους. Ἄν ὅλοι τό θυμηθοῦν, Χριστούγεννα, ἐπιβιώσαμε γιά τό νέο ἔτος.

Χρόνια Πολλά!

Λέξεις Κίτς τῆς Βάσως Κιντή

Απορεί ὁ κομμουνισμός ἢ ὁ οἰονεὶ κομμουνισμός νά κατέρρευσε, ὁ Ψυχρὸς Πόλεμος νά τελείωσε, ἡ αὐτοκρατορία τοῦ καλοῦ νά νίκησε τὴν αὐτοκρατορία τοῦ κακοῦ, μπορεί νά σήμανε ἢ νά ἤρθε τὸ τέλος τῶν ἰδεολογιῶν, τὸ τέλος τοῦ μαρξισμοῦ, τὸ τέλος τῆς ἰστορίας, ἀλλὰ σάν νά μὴν τόπο-

λυπιστεύουμε, δὲν τό ἔχουμε ἀκόμα καλά χωνέψει. Δέν μιλάω γιὰ τοὺς ἀριστεροὺς. Κάποιοι ἀπ' αὐτοὺς, μέ αὐτάρεσκο πείσμα, καρτερία καὶ ἀπίστευτη μακαριότητα, ὑπεράνω ἐποχῶν καὶ ἀνθρώπων, σιγοψιθυρίζουν ἐμψυχωτικά «θά ξανάρθουν, δέν μπορεί παρά μιά μέρα νά ξανάρθουν», «πάλι μέ χρόνια μέ καιροὺς πάλι δικὰ μας θά ἔναι» κ.λπ. Πολλοὶ βασανίζονται. Σκέφτονται τί ἔκαναν, τί πίστευαν, τί ἄλλαξε, τί θά κάνουν τώρα. Οἱ περισσότεροι βούλιαξαν σέ μιά ἀπορία.

Δέν μιλάω λοιπὸν γιὰ τοὺς ἀριστεροὺς, αὐτοὺς πού τουλάχιστον ἀναγνωρίζονται ὡς τέτοιοι. Μιλάω γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους. Ἔπρεπε λοιπὸν τὸ θηρίο (τὸ ὅποιο ἴσως δὲν ἦταν καὶ τόσο θηρίο τελικά, λένε). Κάτι ὅμως δέν εἶναι καὶ τόσο εὐχάριστο. Νικήσαμε πολὺ εὐκόλα; Δέν ἔγινε καὶ καμιά μάχη νά μᾶς χειροκροτήσουν νικητές! Τί εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ πού κατατροπώσαμε; Μήπως ξεφυτρώσει κάπου ἄλλου; Μήπως ἀνοίξαμε τοὺς ἀσκούς τοῦ Αἰόλου; Μήπως τὸ κουτί τῆς Πανδώρας; Μήπως ἀπαχολημένοι καθὼς εἴμαστε νά ἀποθαυμάσουμε τὴ νίκη μας καὶ νά σχεδιάζουμε νέες ἡγεμονίες, μήπως μᾶς βρεῖ κανένα κακὸ στό σπῆτι; Μήπως μείναμε πολὺ μόνοι καὶ χωρίς ἀντίπαλο;

Αμύχανα εἶναι ἀλήθεια καὶ ὄχι θριαμβευτικά, ἴσως ἐνδόμυχα μέ κάποια φιλέκδικη ἀντιζηλία, πληθαίνουν οἱ φωνές πού σπεύδουν νά τακτοποιήσουν τοὺς λογαριασμοὺς τοὺς μέ τὸν μαρξισμό. Ὁ ὑπαρκτός σοσιαλισμός (ἡ λέξη κοντεύει καὶ νά ξεχαστεῖ, θά ἀποσυρθεῖ ὡς φαίνεται τῆς κυκλοφορίας) δέν ἔχει ἐνδιαφέρον. Τελειωμένη ὑπόθεση, σέ λίγο καιρὸ θά γίνουν κι αὐτοὶ ἕνα μέ μᾶς. Τί νά στηλιτεύσεις, τὸν σταλινισμό, τὴ γραφειοκρατία, τίς ἀνισότητες, τὰ σκάνδαλα, τὴ στέρηση τῆς ἐλευθερίας, τὴ στέρηση τῶν δικαιωμάτων; Ὅλοι τὰ ξέρουν, κι ὄλοι – ἄλλος ὀψίμως κι ἄλλος ἐγκαίρως – τὰ ἔχουν καταδικάσει.

Μέ τὸν μαρξισμό ὅμως τί γίνεται; Εἶναι ὁ μαρξισμὸς τελειωμένη ὑπόθεση;

Τόσα χρόνια, τόσες δεκαετίες ὁ χώρος τῆς διανόησης καταδυναστεύεται ἀπὸ τοὺς ἀριστεροὺς. Ἄλλοι γόνιμα, ἄλλοι μυθολογικά, ἄλλοι στεῖρα, ἄλλοι κατηλετυμένα, ἔθεσαν τὸν μαρξισμό στό ἀπυρόβλητο, τὸν ἐξύψωσαν σέ νάμα φωτός, ἱερό λατρείας. Ἔπρεπε νά ἐμβαπτιστεῖς, ἄλλως ἦσουν ξένος, ἐχθρὸς, καὶ δέν εἶχες δικαίωμα νά κοινωνήσεις. Ὁ μαρξισμὸς ἦταν δικὸς τους, ἐμεῖς ἦμαστε ἐκτός, μόνο νά τὸν βρίζουμε μᾶς ἐπιτρεπτόταν, χλευαστικά, καὶ ἴσως, πάντοτε ἐπιτιμητικά, νά πάρουμε καὶ κανένα διαστρεβλωμένο κομματάκι γιὰ τὴν οἰκονομικὴ θεωρία ἢ τίς κοινωνικὲς ἐπιστήμες. Τώρα εἴμαστε οἱ νικητές. Ὅχι καὶ τόσο βέβαιοι γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας μετὰ τὴν ἀπροσδόκητὴ ἐπικράτηση, ἀλλὰ, τέλος πάντων, ὅσο ἰσχυροὶ ἀπαιτεῖται γιὰ νά μιλήσουμε καὶ μεῖς μέ ἐγκυρότητα γιὰ τὸ τί εἶναι καὶ τί θέλει ὁ μαρξισμός. Τὰ τεῖχη ἔπεσαν, ὅλα εἶναι πλέον πρὸς κτήσιν, σύλλησιν, καταστροφή. Κανεὶς δέν φυλάττει πιά τὸ σῶμα ἢ τὰ ἱμάτια τοῦ μαρξισμοῦ, κανεὶς δέν τὰ ἀγαπᾷ, κανεὶς δέν τὰ ὑπερασπίζεται. Λές νά ἔχουν ἀπὸ μόνοα τους τὴ δύναμη νά σπεύρουν πάλι τὴ φλόγα, νά φουντώσουν κινήματα; Μπᾶ, κείτονται κιάλας νεκρά. Καὶ τώρα πού τὰ βλέπουμε ἀπὸ κοντά, ὄχι διαβάζοντας καὶ μελε-

τώντας, ἀλλὰ κοιτάζοντας πάντα ἀπὸ ἀπόσταση ἀσφαλείας τὸ λαβωμένο ἢ τὸ νεκρὸ θηρίο, φαίνεται καθαρά. Πρωτότυπα δέν εἶναι. Κι αὐτὸ τὸ εἶπε ὁ Χέγκελ, κι αὐτὸ ὁ Κάντ, τὸ ἄλλο εἶναι πανανθρώπινο ἰδανικό. Λογικά σφάλματα ἔχουν, ἀντιφάσεις, ἀστήρικτους συλλογισμοὺς. Δέν εἶναι καὶ σοβαρὴ φιλοσοφία, πολιτικὴ ἔκανε ὁ

ἄνθρωπος, ἀκτιβιστής, ἔδινε συμβουλές στοὺς κάθε λογῆς ἐπαναστάτες. Γιὰ ἐπιστήμη δέν μπορούμε νά μιλάμε. Διακριτικὰ ἐπιλέγει τὰ δεδομένα πού ἐπιβεβαιώνουν τίς θεωρίες του, οἱ προβλέψεις διαψεύσθηκαν μοιραῖα, ποιά πάλι τῶν τάξεων καὶ ποιοὶ προλεταριάτο, δέν ἔχει καν τίς κατάλληλες ἐννοιες. Βέβαια τὰ πάντα εἶναι κοινωνικά προσδιορισμένα, ἀλλὰ αὐτὸ πλέον τὸ ξέρουν ὄλοι, οὔτε μᾶς τὸ ἔμαθε κατ' ἀνάγκη ὁ μαρξισμός. Ἔστερα αὐτὸς ὁ ὀρθολογισμός! Μά εἶναι πλέον ξεπερασμένος. Κατάλοιπο τοῦ διαφωτισμοῦ, ντεμοντέ ἱστορίες. Μήπως δέν μοιάζει καὶ μέ θεολογία πού ἐταγγέλλεται τὴ σωτηρία; Καὶ τώρα μέ θεολογίας θά ἀσχολούμαστε, σήμερα τὴν ἐποχὴ τῆς κριτικῆς; «Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὄπιο τοῦ λαοῦ».

Τί συμβαίνει λοιπὸν; Τί κάνουν ὄλοι αὐτοὶ στὴν ἀγορὰ συναθροισμένοι; Αὐτοὶ γρήγορα θά προσπεράσουν. Τοὺς περιμένουν ἄλλες λεωφόροι. Ἔχουν νά θεμελιώσουν τὴ φιλελεύθερη ἰδεολογία, νά τὴν ἀναπτύξουν, νά τὴν βελτιώσουν. Μέ τὸ πτώμα τί γίνεται; Τὸ θέλει κανεὶς; Δέν ἀξιώθηκε οὔτε τίς τιμές πού πρέπει σέ, μέχρι πρότινος, προσφιλέως πρόσωπο. Κι ἂς ποῦμε ὅτι κανεὶς οὐ θέλουν. Ποιοὶ θά ἔναι αὐτοὶ; Οἱ παλαιοὶ συγγενεῖς; Γιὰ νά τὸ θάψουν, νά ξεχαστεῖ γρήγορα ἡ ντροπὴ τους, γιὰ νά τὸ μومιοποιήσουν, γιὰ νά τὸ διαμοιράσουν; Μήπως τὸ θέλουν τίποτε ἐντροφεῖς ἐπιστήμονες, ἀνατόμοι, νά τὸ τεμαχίσουν, νά τὸ μελετήσουν, νά βγάλουν τὰ συμπεράσματά τους, νά κρατήσουν τὰ χρήσιμα καὶ πετάξουν τὰ ἀχρηστά; Καὶ τί νά σοῦ κάνουν τὰ κομμάτια κουτσουρεμένα;

Εγὼ δέν βλέπω σήμερα νά τὸ θέλει κανεὶς. Θά μοῦ πεῖτε, ποιοὺς ἀποζητᾷ καὶ ποιοὺς θέλγεται ἀπὸ ἕνα πτώμα; Εἶναι πτώμα; Πάντως ζωντανὸ πρᾶγμα δέν εἶναι. Κάτι κείμενα εἶναι σέ χοντρά βιβλία μέ βάνανυδες, κίτς λέξεις (προλεταριάτο, κομμούνια, ταξικὴ συνειδηση...) καὶ μιά ἱστορία ἀγώνων μέ αἵματα καὶ πολὺ πάθος πού γρήγορα τακτοποιήθηκε στίς μελανές σελίδες τῆς ἱστοριογραφίας. Τί νά σοῦ ποῦν τὰ νεκρά, τὰ ἄψυχα κείμενα, τί νά σοῦ ποῦν ἀπὸ μόνοα τους τὰ γεγονότα, αὐτὰ πού παρηλθαν καὶ αὐτὰ πού συντελοῦνται, ἂν δέν τοὺς μιλήσεις ἐσὺ, ἂν δέν τοὺς θέσεις τὸ ἐνδιαφέρον σου, ὅποιαδήποτε γνήσια ἀπορία; Δέν νεύουν ἀπὸ μόνοα τους, οὔτε εἶναι φάροι μέ ἄσβεστο φῶς νά μερεῦουν καὶ νά καθοδηγοῦν τοὺς ἄτυχους ταξιδιώτες. Ἄν σήμερα δέν ἔχεις προσανατολισμοὺς καὶ ἐρωτήματα, ἐρωτήματα ταυτότητα καὶ ἐρωτήματα πορείας, δέν ἔχεις ἀνάγκη οὔτε τὴν ἱστορία, οὔτε τὴ φιλοσοφία οὔτε τὸν μαρξισμό. Θά βρῆσθε καὶ στίς βιβλιοθήκες – ἀπὸ τὰ βιβλιοπωλεῖα ἔχει ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ καιρὸ – γιὰ ὅποιον ποτε ἐνδιαφερθεῖ καὶ ὅποιον ποτε πέσει ἐπάνω κατὰ λάθος. Ὑπάρχουν ἤδη πολλές γενιές πού δέν ἔχουν ἀκούσει, δέν ἔχουν δεῖ, οὔτε ἔχουν ἀγγίξει, πολὺ περισσότερο δέν ἔχουν διαβάσει, ὄχι βιβλίον, οὔτε μιά γραμμὴ μαρξιστικοῦ βιβλίου. Ὅσο γιὰ τὰ ἱστορικά γεγονότα, ἂν παρέλθουν κι αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους, μέ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ἀποτελοῦν ἀκριβὴ μνήμη, θά ταιριαζοῦν πρόθυμα στὰ ἐρωτήματα καὶ τὰ σχέδια αὐτῶν πού ἤδη τὰ καταχώνιασαν στὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ἀλήθειας.

Η κινήτικότητα τῶν εὐρωπαϊκῶν ὀργανισμῶν, ἀρμόδιων ἢ ἀναρμόδιων, γύρω ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, ἔντονη τὸν τελευταῖο καιρὸ, παρουσιάζει σαφῆ δείγματα ὀρίμανσης καὶ πλησιάζει ὀλοένα σὲ συγκεκριμένες προτάσεις καὶ θέσεις. Οἱ γενικές ἀρχές τῆς ἀναζήτησης μᾶς εἶναι ἀπὸ καιρὸ γνωστές, ὅπως

καὶ οἱ ἄξονες τῶν προθέσεων πού τις ὀδηγοῦν. Στὴν ἀφετηρία τους βρίσκονται δύο κυρίως προβλήματα. Ὁ ἀμείλικτος πλεόν οἰκονομικός ἀνταγωνισμός μὲ τὰ ἄλλα κέντρα βιομηχανικῆς παραγωγῆς, Ἰαπωνία καὶ ΗΠΑ, καὶ οἱ τεχνολογικές του παράμετροι καί, δεύτερο ἀλλὰ ἐξίσου σοβαρό, οἱ δημογραφικές ἀδυναμίες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ἡ καλπάζουσα γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ μὲ ἄλλα λόγια.

Ἀποδέκτης τῶν προθέσεων αὐτῶν εἶναι κυρίως ὁ χώρος τῶν πανεπιστημίων καὶ τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης, ὅπου, καθὼς ἐλπίζεται, μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν ποιοτικὴ ὑπεροχὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν οἰκονομικῶν προσπαθειῶν σὲ σχέση μὲ τις τῶν ἀνταγωνιστῶν τους. Ἡ ἔκβαση τῶν σχετικῶν συγκρούσεων κρίνεται ὀλοένα καὶ περισσότερο στὸ πεδίο τῶν τεχνολογικῶν καινοτομιῶν – τόσο στὸ ἐπίπεδο τοῦ προϊόντος ὅσο καὶ στὴ διαδικασία παραγωγῆς – περιορίζοντας σὲ δεύτερο ρόλο τὴν ἐξασφάλιση χαμηλὰ ἀμβόμενης ἐργατικῆς δύναμης. Μὲ τὴν ἀφθονὴ ἐπιπλέον προσφορά πεινασμένων προσφύγων καὶ μεταναστῶν, ἡ Εὐρώπη μᾶλλον δὲν ἔχει πρόβλημα στὸ δεύτερο αὐτὸ πεδίο.

Στὸ πρῶτο ὅμως τὰ πράγματα ἀγγίζουν τὸ ἀδιέξοδο. Στὴν Εὐρώπη συρρικνώνεται συνολικά ἡ προσφορά ἐργασίας ἐξαιτίας τῆς γήρασης τοῦ πληθυσμοῦ. Πρὶν ἀπὸ τὸ 2000, τὸ τέλος τῆς τρέχουσας δεκαετίας, ἡ ἐτήσια προσφορά ἐργατικοῦ δυναμικοῦ θὰ μειώνεται μὲ ρυθμούς 300.000 τὸ χρόνο. Μὲ δεδομένο ὅτι σήμερὰ τὸ 28% κάθε ἡλικίας ἔχει πρόσβαση στὴν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση, αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ διαθέσιμα νέα ἐπιστημονικά στελέχη θὰ μειώνονται μὲ ρυθμούς 100.000 τὸν χρόνο. Πρόκειται γιὰ ἓνα κενὸ πού ἡ μετανάστευση δὲν μπορεῖ νὰ καλύψει, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὸ πού ἀναμένεται νὰ γίνει στὶς μὴ στελεχικές θέσεις. Ἡ μόνη διαγραφόμενη λύση εἶναι ἡ μετατροπὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν δεδομένων καθὼς καὶ ἐκείνων τῆς ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, παράλληλα φυσικά μὲ τὴν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη παραχώρηση θέσεων στὰ «κατώτερα» ἐπαγγέλματα στους ἐν δυνάμει μετανάστες, τοὺς «φτωχοὺς ἀδελφοὺς» τῆς Ἀγατολῆς.

Ὁ πρῶτος ἄμεσος στόχος εἶναι ἡ γιγάντωση τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τὸ σημερινὸ 28% τῶν φοιτητῶν/σπουδαστῶν πρέπει – κατὰ τοὺς Εὐρωπαίους προγραμματιστές – νὰ ἀνέβει στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια στὸ 35 μὲ 40% καὶ ἀργότερα καὶ στὸ 50%. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ παρεχόμενο ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια ἢ τὰ τεχνολογικά ἴδρυματα ἔργο πρέπει ἄμεσα νὰ ἀυξηθεῖ κατὰ 25 ὡς καὶ 45%, ποσοστὸ πού γίνεται ἀκόμα πιὸ σημαντικό ἂν προστεθεῖ καὶ τὸ νέο καθῆκον τῆς συνεχούς ἐπιμόρφωσης τῶν ἐνηλίκων. Δηλαδή, καθὼς οἱ ἀριθμοὶ τῶν φοιτητῶν/σπουδαστῶν καὶ πάλι δὲν θὰ ἐπαρκοῦν, ἐνῶ οἱ τεχνολογικές καινοτομίες θὰ καλπάζουν, ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θὰ πρέπει νὰ ἐπιφορτισθεῖ καὶ μὲ τὴν διαρκὴ ἐπιμόρφωση τῶν ἐνηλίκων. Στὴν οὐσία ὀλα αὐτὰ τὰ ὀράματα σημαίνουν διπλασιασμό τῶν σημερινῶν δυνατοτήτων τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης. Φυσικά,

Εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια σὲ ἀναζήτηση νέας ταυτότητας

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

κάτι τὸ τόσο σημαντικό ξεπερνᾷ τις οἰκονομικές καὶ δομικές δυνατότητες τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ ἡ ἐξαγγελία του ἀπαιτεῖ κάποιες πρακτικές ἐξηγήσεις.

Ἡ κυριότερη ἀπὸ αὐτές τις ἐξηγήσεις στεγάζεται κάτω ἀπὸ τὸν ἀόριστο τίτλο «συνεργασία τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μὲ τις ἐπιχειρήσεις». Πρόκειται στὴν οὐσία γιὰ τὴν διά-

χυση καὶ ἐκχώρηση τοῦ «ἐκπαιδευτικοῦ δικαιώματος». Γιὰ τὴν ἐπίσημη ἐνταξὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν πού οἱ ἐπιχειρήσεις διατηροῦν στὸ ἐθνικὸ ἢ εὐρωπαϊκὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα σὲ βάση ἰσότητη. Πραγματικά, οἱ μεγάλες ἐπιχειρήσεις, ἰδιαίτερα στοὺς στρατηγικούς κλάδους αἰχμῆς, διατηροῦν καὶ σήμερὰ ἰσχυρότατους ἐκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Ἐταιρίες ὅπως ἡ Φιάτ, ἡ Μισελέν, ἡ Φίλιπς κ.λπ. ἔχουν μόνιμα ὑψηλὰ ποσοστά τοῦ προσωπικοῦ τους – συχνὰ καὶ ὡς 20 ἢ καὶ 30% – σὲ κάθε εἶδος ἐπιμορφωτικῶν προγράμματα ἢ σεμινάρια ἐνῶ ταυτόχρονα διατηροῦν σημαντικές μονάδες ἐρευνῶν. Φαινομενικά ἐκεῖνο πού πρῶτα θ' ἀλλάξει θὰ εἶναι τὸ δικαίωμα τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν νὰ δίνουν πανεπιστημιακά ἢ τεχνολογικά διπλώματα – Masters, πτυχία ἢ διδακτορικά. Στὴν οὐσία ὅμως ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση θὰ χάσει τὴν «πολυτέλεια» τοῦ νὰ μὴ εἶναι αὐστηρά προσαρμοσμένη, τοῦ νὰ μὴ εἶναι ἀπόλυτα ὑποταγμένη στὰ ὀποια προβλήματα τοῦ παγκόσμιου οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Τὰ πανεπιστήμια λοιπὸν καὶ τὰ ΤΕΙ θὰ πολλαπλασιαστοῦν καὶ θὰ γιγαντωθοῦν, δὲν θὰ μοιάζουν ὅμως αὐτὰ πού σήμερὰ γνωρίζουμε. Ἡ ἀναμενόμενη αὐτὴ ἐκκρηξὴ θὰ γίνει ἐξᾶλλου μόνον στὰ «secteurs de pointe», μόνον στοὺς τομείς ἐκείνους πού μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τις εὐρωπαϊκές ἀνταγωνιστικές διαθέσεις. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὀνομασία τους θὰ γίνει ψευδώνυμη καθὼς οἱ ἐσωτερικές ἰσορροπίες τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων θὰ πληγοῦν καίρια. Δὲν θὰ πρόκειται γιὰ πανεπιστήμια, κέντρα συνάντησης ὀλων τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ γιὰ «κέντρα ἐπιχειρήσεων» πού θὰ προἰσχυροῦν μόνον τις ἀπαραίτητες γιὰ τὸν οἰκονομικὸ πόλεμο γνώσεις. Τὸ πρῶτο θῆμα θὰ εἶναι – ὅπως ὁ καθένας τὸ φαντάζεται – οἱ Ἐπιστήμες τοῦ Ἀνθρώπου. Ἡδη στὶς ἀναζητήσεις τῶν διαφόρων ἐπιτροπῶν πού διαμορφώνουν τις σχετικές προτάσεις τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ δυνατότητα ἐξασφάλισης κάποιας ἐγγύησης γιὰ τις μὴ «ἐπιθητικές» ἐπιστήμες ἀλλὰ ἡ προσαρμογὴ τους στὸν γενικὸ κανόνα. Πῶς καὶ τί νὰ πουλήσουν ὄστε νὰ ἔχουν δικαίωμα νὰ ζοῦν. Καὶ ἀκούγονται πολλὰ ἐκεῖ: π.χ. οἱ ἱστορικοί μποροῦν νὰ φτιάχνουν ἱστορικά παιχνίδια γιὰ τὴν τηλεόραση, οἱ φιλόλογοι νὰ γράφουν σεναρία γιὰ «σήριαλ» τηλεοπτικά ἐνῶ οἱ ἀρχαιολόγοι ἔχουν πλήρως ταξινομηθεῖ στὴν ὀνομαζόμενη «τουριστικὴ βιομηχανία». Οἱ Ἐπιστήμες λοιπὸν τοῦ Ἀνθρώπου θὰ ἐπιβιώσουν μόνον ἂν δεχτοῦν νὰ ὑποταχθοῦν σ' αὐτὸ πού γενικά ὀνομάζεται «βιομηχανία τοῦ ἐλεύθερου χρόνου». Δηλαδή γιὰ ἓνα σημαντικό τμήμα τῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων ἢ ἐπαπειλούμενη «ἐκκρηξὴ» τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης θὰ σημάνει ἀπλῶς τὸ τέλος.

Δὲν εἶναι αὐτές οἱ μόνες ἰσορροπίες πού ἀπειλοῦνται. Τὰ παραπάνω εὐνοοῦν φυσικά τις χώρες πού ἔχουν καὶ τὰ γένια καὶ τὰ χτένια. Αὐτὴ ἡ ταῦτιση ἀνταγωνισμοῦ, παραγωγῆς καὶ ἐκπαίδευσης συνδέει γεωγραφικά τὴν τελευταία μὲ τὰ κέντρα παραγωγῆς ἀγαθῶν, μὲ τις βιομηχανικές χώρες καὶ πιὸ εἰδικὰ ἀκόμα

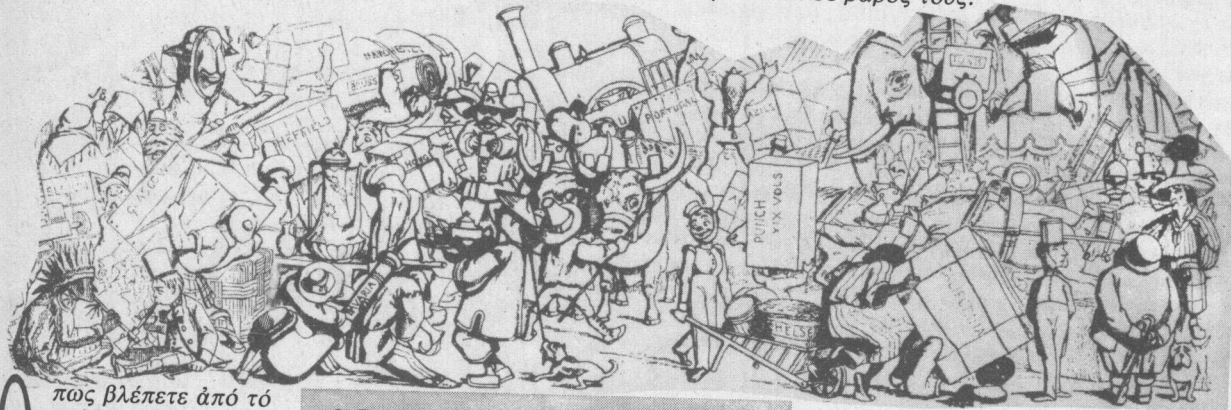
Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

μέ τις περιοχές πού δημιουργοῦν τεχνολογίες αἰχμῆς. Πράγματι, ἐκεῖ μόνο ἡ νέα αὐτὴ ἐκπαίδευση ἔχει λόγο ὑπαρξῆς καὶ ἀνάπτυξης. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ εἶναι ἐμφανῆς — ἔστω καὶ πολὺ δειλὰ ἀκόμα — στὶς συζητήσεις πᾶν στὰ προγράμματα ἀνταλλαγῶν φοιτητῶν, σπουδαστῶν καὶ διδασκόντων ἀνάμεσα στὰ εὐρωπαϊκὰ ἰδρύματα. Τὰ Erasmus, Comet ἢ Lingua κρίνεται σήμερον ὅτι ἔχουν ἀποτύχει, γιατί ὄχι μόνο μετακινοῦν τὸ 4% τοῦ φοιτητικοῦ πληθυσμοῦ ἐναντι 10% πού ἦταν τὸ ἐπιθυμητό, ἀλλὰ καὶ γιατί δίνουν μόνο βραχύβιες δυνατότητες — γνωριμίας — καὶ γιατί δὲν ἐντείνουν τὴν ἀνταλλαγὴ διδασκόντων ἢ ἐρευνητῶν.

Οἱ προτάσεις γιὰ τὴ μετεξέλιξη τῶν παραπάνω προγραμμάτων εἶναι ἐνδεικτικῆς. Ἡ λύση γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τους ἀσφυξία ἀνακαλύφθηκε στὴν ἐπιστράτευση «χορηγῶν» ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα καὶ τὶς ἐπιχειρήσεις. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ προηγούμενα, ἡ ὑπόψια προκύπτει ἀβίαστα. Φοιτητές, σπουδαστές καὶ διδάσκοντες θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρία νὰ μεταφερθοῦν στὰ κέντρα παραγωγῆς καὶ ἐκπαίδευσης τοῦ «χορηγοῦ» ἢ νὰ συνδεθοῦν μὲ ὅποιον τρόπο μαζί του. Πρόκειται μὴπως γιὰ κάποιον βῆμα πρὸς τὴν «συγκέντρωση φαῖας οὐσίας» ἐκεῖ πού τὴν χρειάζονται; Πρὸς τὴν «μετανάστευση ἐγκεφάλων» ὅπως λεγόταν αὐτὸ παλιά; Τὰ ἐκπαιδευτικὰ «εὐρωδάνεια», πού πρόκειται νὰ ἀντικαταστήσουν τὶς φτωχῆς

ἐπιδοτήσεις τοῦ Erasmus, μὴπως δὲν εἶναι, στὴ συγκυρία αὐτὴ, παρά ἓνα πρόσθετο μέσο πού θὰ ὀδηγεῖ πρὸς τὰ κέντρα παραγωγῆς ἄρα ἐκπαιδευσης; Καὶ τί θὰ μείνει γιὰ τοὺς ἄλλους καὶ γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τους συστήματα; Ὑψηλές ἐξειδικεύσεις στὴ μαγειρικὴ; (Ὅσο καταπληκτικὸ κι ἂν φαίνεται, στὶς βραχύβιες περὶ παιδείας προτάσεις τοῦ προηγούμενου ὑπουργοῦ Παιδείας ἀνοίγει ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἀπόκτηση διδακτορικῶν διπλωμάτων στὰ ζαχαροπλαστικά, στὰ οἰκιακὰ καὶ στὸ στρώσιμο κρεβατιῶν! Ὅσο καὶ νὰ ἴναι, τὸ παίγνιδι τῶν λέξεων — τῶν βαρῦγδουπων εἰδικὰ — εἶναι πρώτης τάξης βάλσαμο γιὰ τοὺς διαρκῶς χαμένους).

Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν χωρίζεται (φιλοδοξεῖ νὰ χωριστεῖ) σὲ ἐκείνη πολεμιστῶν (πού πολεμοῦν τὸν κακὸ ἰάπωνά καὶ ἄρα πρέπει νὰ ὀπλιστοῦν, ἦτοι νὰ μορφωθοῦν), σὲ ἐκείνη τῶν ἐργαζομένων (πού ὡς πρώην πεινασμένοι μόνο ἓνα πιάτο φαῖ χρειάζονται — καὶ πολὺ ρατσισμό, μὴν σκεφθοῦν καὶ σηκώσουν κεφάλι) καὶ σὲ ἐκείνη τὴν ἀπροσδιόριστη τῶν ὄσων προσέχοντι καὶ μοιρολογοῦν. Οἱ τελευταῖοι, εἴτε ὡς ἀνεργοὶ εἴτε ὡς περιθωριακοὶ (γεωγραφικά, οἰκονομικά), ζοῦν καὶ θὰ ζοῦν ἀπὸ ἐπιδοτήσεις καὶ ἀνοχές — ὅσοι ἔχουν καὶ κάποια κληρονομία νὰ ἐκποιήσουν «εὐήμεροῦ» κιόλας. Κι ἔτσι δὲν τοὺς περνᾷ ἀπὸ τὸ μυαλό ὅτι ἓνα πολὺ ἄδικο σύστημα στεριώνεται σὲ βάρος τους.

ὡπως βλέπετε ἀπὸ τὸ φυλλομέτρημα τοῦ περιοδικοῦ, ὁ Πολίτης ἄλλαξε. Ἀπὸ τὴ γνώριμη, ἐδῶ καὶ δεκαεξὶ χρόνια, μορφὴ του ἔμεινε μόνο ὁ λογότυπος τοῦ τίτλου. Ἔμειναν μόνο οἱ γραμμές, τὰ πλαῖσια,

Ὁ Πολίτης ἀλλάζει

τοῦ
Ἄγγελου Ἐλεφάντη

τὸ αὐστηρὸ παρουσιαστικὸ. Ἐλευθέρη ἢ σελιδοποίηση, χρησιμοποίηση ὀρισμένων δυνατοτήτων πού προσφέρει ἡ ἠλεκτρονικὴ τεχνικὴ, ἀρχιγράμματα, λετρίνες, μιά προσπάθεια καλλωπισμοῦ μὲ δύο λόγια, νὰ γίνετὶ κι αὐτὸς ὠραῖος. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ καλλωπισμοῦ θὰ κριθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες, ὅπως καὶ κάθε καλλωπισμὸς κρίνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους κι ὄχι ἀπὸ τὸν καλλωπιζόμενο. Μπορεῖ στὴν πραγματικότητα νὰ μὴν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ψιμίθια πάνω σ' ἓνα γερασμένο πρόσωπο πού ὄσο πασχίζει νὰ νεάσει τόσο πιό γελοῖο φαίνεται.

Γνωρίζομαστε πιά καλὰ μεταξύ μας. Κανείς δὲν μπορεῖ νὰ κοροϊδέσει τὸν ἄλλο ἀλλάζοντας ρούχα. Ὁ Πολίτης ἀλλάζοντας σελιδοποίηση — ἄς ποῦμε ἐπειδὴ ἡ παλιά κουράστηκε, ὅπως ἓνα πολυφορεμένο παντελόνι —, δὲν θέλει ν' ἀλλάξει ἐπὶ τῆς οὐσίας. Ἀριστερὸ περιοδικὸ ἦταν, ἀριστερὸ περιοδικὸ θέλει νὰ παραμείνει. Ἐντυπο πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς κριτικῆς ἦταν, ἴδιος παραμένει ὁ προσανατολισμὸς του. Ἀπ' τὸν μαρξισμό ἤθελε νὰ ἐμπνέεται, δὲν βρῆκε λόγους νὰ ἐγ-

γκαταλείψει τὶς θεωρητικῆς πηγές τῆς ἐμπνευσῆς του. Ἐπὶ δεκαεξὶ χρόνια ἐνάντια στὴ Δεξιὰ, τὴ λαϊκιστικὴ καὶ τὴν ἀριστερὴ κομματοκρατία, κανείς λόγος δὲν ὑπάρχει σήμερα νὰ ἐπικροτήσῃ ἓνα πολιτικοκομματικὸ σύστημα πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει οὔτε τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦν δύο μέρες χιονιοῦ ἢ μιά γερὴ νεροπον-

τῆ. Κανένα λόγο δὲν βρίσκει νὰ τέρπεται μὲ τὶς τηλεσαχλαμάρες ἢ ἐκεῖνες τὶς τόσο στοχαστικῆς κοινοτοπίες τῶν δημόσιων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν καναλιῶν. Πράγματι, ἔχουμε δίκιο, ἴσως περισσότερο ἀπὸ ἄλλες ἐποχές, νὰ μὴ θέλουμε ν' ἀλλάξουμε, νὰ μὴ θέλει τὸ περιοδικὸ νὰ ἐξωραΐζει τὸ τέλμα στὸ ὅποιο βουλιάζει ἡ κοινωνία μας. Ἄς τὸ περιτυλίγουν ἄλλοι μὲ χαρτιά πολυτελείας καὶ κορδέλες ὅπως τὰ χριστουγεννιάτικα δῶρα. Κάπως ἔτσι ἄλλωστε εἶναι κι ὁ κόσμος στὸν ὅποιο ἀπευθύνεται, ὅσοι ἀκόμη τὸ ὑποδέχονται.

Κι ὅμως, αὐτὴ ἡ σιγουριά μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ εἶδωλο τοῦ Νάρκισσου πού θυσιάζει στὸν καθρέφτη του. Αὐτὴ ἡ αὐτοϊκανοποίηση ὅτι «μέσα πᾶμε καλὰ καλὰ» ἰσοδυναμεῖ μὲ μαρασμό. Μιλώντας, βέβαια, πολὺ γενικά, θέλω νὰ πῶ ὅτι ἐνῶ δὲν βρίσκω λόγους νὰ ἀλλάξουμε τὶς ἰδέες πού εἶχαμε γιὰ τὴν Ἀριστερά, τὸν σοσιαλισμὸ, τὴν ποιότητα τῆς πνευματικῆς, τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐνῶ τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς προσαρμογῆς στὶς σύγχρονες συνθήκες πού διαμορφώνει τὸ κλίμα τοῦ περιρρέοντος με-

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

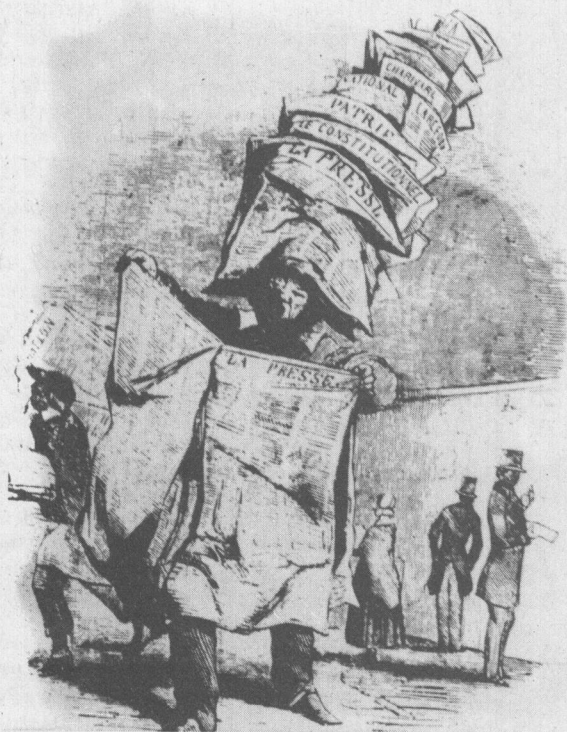
ταμοντερνισμού, τοῦ θριαμβεύοντος καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ καταρεύσαντος «σοσιαλισμοῦ», ὡστόσο, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι πού ἔχουμε τίς ἴδιες ἰδέες μέ πρῖν, ἔχουμε ἀλλάξει. Ἔσπασαν οἱ γραμμές συνοχῆς. Καί δέν ἀναφέρομαι μόνο στούς πέντε δέκα πού συνεργαζόμαστε γιά νά φτιάχεται ὁ Πολίτης ἀλλά στούς χιλιάδες πού συγκροτούσαμε τήν παράταξη τῆς Ἀριστερᾶς. Τώρα ὁ καθένας κι ἡ σκούφια του. Πῶς μπορεῖ, λοιπόν, νά συνεχίσει ἕνα περιοδικό μέ τίς ἴδιες ἰδέες, ἰδέες πού προέκυπταν, καί παράγονταν ἀπό ἕνα «ἐμεῖς», προϋπέθεταν ἕνα ἐμεῖς, καί συνεπαγόταν ἕνα «ἐμεῖς», χωρίς νά καταλήξουμε σέ μιά βουλευσιαρχική ἰδεοκρατία πού νά ἀναιροῦσε λέξη πρὸς λέξη, σημεῖο τό σημεῖο, τίς ἴδιες ἰδέες (ἢ τὰ ἰδανικά ἂν θέλετε) πού θέλουμε νά ὑπηρετήσουμε; Πῶς μπορούμε νά κάνουμε κριτική ἀφοῦ ποτέ δέν εἶχαμε καί δέν ἔχουμε τήν ἀποψη ὅτι «εἴμαστε μιά τσογλανοπαρέα πού κάνει κριτική»;

Ὅπως καταλαβαίνετε, προσπαθῶ νά περιγράψω τὰ ἐρωτήματα πού βρίσκονται στή ρίζα τοῦ διαβήματος «συνεχίζουμε τήν ἐκδοση τοῦ Πολίτη», ἐρωτήματα πού δέν εἶναι δυνατόν ν' ἀπαντηθοῦν ἀλλάζοντας σελιδοποίηση καί προσθέτοντας λίγο χρωματάκι στίς σελίδες. Κι οὔτε πρόκειται σ' αὐτά τὰ ἀνοιχτά ἐρωτήματα, πού πᾶνε πολύ πιο πέρα ἀπό τήν ἐκδοση ἑνός περιοδικοῦ, νά δώσω ἐδῶ μιά ἀπάντηση. Ἄλλωστε δέν τήν ἔχω. Σκέφτομαι μόνο, ἴσως ἐντελῶς ὑποκειμενικά, ὅτι τό περιοδικό αὐτό εἶναι μιά μορφή ἐνταξης τῶν δημιουργῶν του στήν Ἀριστερά πού λείπει. Ἄλλο ἐρώτημα κι αὐτό: Πῶς μπορεῖς νά εἶσαι ἐνταγμένος σέ κάτι πού λείπει, ἐκτός κι ἂν, ἔχοντας καβαλήσει τό καλάμι, πιστεύεις ὅτι εἶσαι τό προζύμι πού θά τό φτιάξει; Ἔστω. Λέμε ὅμως, ἀντί ἄλλης ἀπαντήσεως, ὅτι συνεχίζοντας αὐτό περιοδικό μέ τό σημαδιακό ὄνομα, προσπαθοῦμε νά διατηρήσουμε, γιά τούς ἑαυτούς μας, μιά ταυτότητα πού νά τή χρωματίζει κάπως ἡ σοσιαλιστική ἰδεολογία. Τό φτιάξιμό του μᾶς ὑποχρεώνει νά παραμένουμε ἀριστεροί, νά μήν κρυβόμαστε πίσω ἀπό τό δάχτυλό μας, νά μήν αὐτοφυγαδεύομαστε στούς μύθους τοῦ «προσωπικοῦ», γιατί μιά τόσο πολύ προσωπική

ὑπόθεση, τό νά εἶσαι ἀριστερός δηλαδή, δέν μπορεῖ νά τήν διαχειρίζονται οἱ ἰδεολογίες τῆς αὐτοπραγμάτωσης, ὅπως δέν ἔπρεπε νά τό διαχειρίζεται ἡ κομματοκρατία. Αλλά καί οἱ ἀναγνώστες πού ὑποδέχονται τόν Πολίτη στό ἴδιο μήκος κύματος κινούνται. Εἶναι κι αὐτοὶ ἀριστεροί χωρίς Ἀριστερά. Καί γιά τούς ἴδιους τό ζήτημα εἶναι πιεστικό, οἱ ἀπαντήσεις ἀβέβαιες, οἱ ματαιώσεις πολλές, πάντως ὅμως καί γιά τούς ἀναγνώστες ἡ ὑπόθεση Ἀριστερά δέν μπαίνει στό ἀρχεῖο.

Ἄν συνδυάσουμε αὐτά τὰ δύο στοιχεῖα, τή δική μας θέληση νά συνεχίσουμε τόν Πολίτη καί τή θέληση ἑνός ὀρισμένου κοινοῦ νά συντηρήσει κι αὐτό τήν ἀριστεροσύνη του καί τό κριτικό του πνεῦμα στούς χαλεπούς καιρούς, φτιάχεται ὁ λόγος ὑπαρξῆς τοῦ περιοδικοῦ. Κάτι πού πάει λίγο πέρα ἀπό ἕνα ἐπάγγελμα, λίγο πέρα ἀπό μιά προσωπική στάση.

Τό μπορούμε; Ἄλλα ἐρωτήματα ἐδῶ ἀνοιχτά. Χρωστάμε δύο ἑκατομμύρια· σ' ἕνα χρόνο θά γίνουν τέσσερα. Κανείς δέν πληρώνει αὐτή τή δουλειά, κανένα πρόγραμμα τῆς ΕΟΚ δέν τήν χρηματοδοτεῖ. Τήν πληρώνουν μόνο ὅσοι τήν κάνουν. Καί τήν πληρώνουν στήν κυριολεξία. Διανοούμενοι μέτριου βεληνεκοῦς εἴμαστε, λίγα ξέρομε, λίγα μπορούμε. Ἡ δουλειά πού κάνουμε δέν γίνεται οὔτε ἀκαδημαϊκά οὔτε ἐπαγγελματικά. Δέν γίνεται γιά τῆς ἀφιερωθεῖς ἂν δέν εἶναι, κάπως, τρόπος ζωῆς. Ἐκεῖ ἀρχίζουν τά πολύ δύσκολα, τά ἀβάσταχτα. Ὁ σοσιαλισμός ἀπ' τόν ὁποῖο ἐμπνεόμαστε εἶναι ἕνα πολιτικό κίνημα πού προϋποθέτει κοινωνικό κίνημα, προϋποθέσεις καί οἱ δύο ἔωλες αὐτή τήν ἐποχή, δέν ἐξαρτῶνται ἀπό μᾶς. Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως ὁ σοσιαλισμός, ἀκόμα κι ὅταν ἠττᾶται ὅπως τώρα, εἶναι πνευματικό, ἰδεολογικό κίνημα. Οἱ ἀριστεροί στό μέτωπο αὐτό φτιαχνόμαστε ἡ μᾶς παίρνει ἡ μπάλα. Συνεχίζουμε τόν Πολίτη εἶναι, κάπως, σά νά μή θέλουμε νά μᾶς πάρει ἡ μπάλα. Πράγματι. Ἔχουμε πολλούς λόγους ν' ἀλλάξουμε κι ἐμεῖς σέ μιά ἐποχή πού ὅλα ἀλλάζουν: νά γίνουμε περισσότερο σοσιαλιστές, σέ μιά ἐποχή πού εἶναι τόσο ντεμοντέ νά εἶσαι ἀριστερός.

Ἄφετε τὰ παιδιά ... σιδηροδέσμια κατά προτίμηση!

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

τροφεῖα, ὀρφανοτροφεῖα καὶ γηροκομεῖα». Ὁ ἱερέας φυσικά ἐπίμονα παρών σέ ὅλα αὐτά ὥστε νά «ἐξοικειωθοῦν» τὰ παιδιά μέ τήν παρουσία του.

Στήν πέμπτη καί στήν ἕκτη τάξη τοῦ δημοτικοῦ αὐτή ἡ «στρωμένη» καί «ἐξοικειωμένη» «χριστιανική νεολαία» θά περάσει στή δράση. Θά μέτεχει δηλαδή ἐνεργά στίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, διαθέσιμη γιά ἐράνους, γιά παρουσίαση «θεατρικῶν παραστάσεων οἱ ὁποῖες θά ἀντλοῦν τὰ θέματά τους ἀπό τήν Ἁγία Γραφή καί τή ζωή τῶν ἁγίων» σέ ἰδρύματα καί ἄλλα παρόμοια! Φυσικά στίς τάξεις αὐτές θά ἐνταθεῖ ταυτόχρονα καί ἡ κατήχηση σέ τρόπο ὥστε νά ἀναρωτιέται κανεῖς πῶς θά ἀπομείνει χρόνος στά χριστιανόπουλα αὐτά γιά νά κάνουν καί κάτι λιγότερο χριστιανικό, ὅπως ἀθλητισμό, πάρτυ ἢ ξένες γλώσσες.

Αἰσθάνομαι εἰλικρινά ἀμήχανος στό πῶς πρέπει νά ἀπαντήσει κανεῖς σέ τοῦτες τίς ἀπροσδόκητες πτυχές τοῦ «ἐθνικοῦ διαλόγου γιά τήν παιδεία», τίς τόσο σίγουρες γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τήν τελική τους ἐπικράτηση. Ἄν πάρει κανεῖς στά σοβαρά καί κατά γράμμα τὰ παραπάνω, τότε εἶναι προφανές ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά φασιστικοῦ τύπου ἀπόπειρα ὀργάνωσης τῆς πιό τρυφερῆς καί εὐπλαστῆς ἡλικιακῆ νεολαίας, μέ σκοπό τήν ἰδεολογική πλύση ἐγκεφάλου, τόν καταναγκασμό, τήν ὑποταγή καί τόν ἔλεγχο. Πράγματα δηλαδή πάρα πολύ σοβαρά πού δέν εἶχε γνωρίσει ἡ χώρα μας ἀπό τόν καιρό τῆς μεταξικῆς ΕΟΝ καί δῶθε. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἐπιβεβλημένος ὁ συναγερμός ὅλων τῶν δημοκρατῶν καί φιλελεύθερων ἀνθρώπων τῆς χώρας γιά νά ἀντισταθοῦν σ' αὐτόν τόν ἀδίστακτο χριστιανοχομεῖνισμό πού τόσο λίγο ντρέπεται γιά τόν ἑαυτό του ὅταν προβάλλει προθέσεις αὐτῆς τῆς ἐφιαλτικῆς ποιότητας.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, κάτι μέσα μου μοῦ ἐπιβάλλει νά χαμογελάσω καί νά προσπεράσω. Ὅσο μάλιστα σκέφτομαι τήν ὑποχρεωτική καί ἐπίσημη ἐπάνοδο ὅλων ἐκείνων τῶν καταπληκτικῶν πονημάτων «περί ἀγνότητος», «περί ἀναντισμοῦ», «περί σώματος καί ψυχῆς», τόσο περισσότερο δυσκολεύομαι νά καταλάβω γιατί προσπαθοῦν τόσο πολύ οἱ ἐκκλησιαστικοί μας ταγοί νά γελοιοποιήσουν ἀκόμα κι ὅσα σπουδαῖα περιέχει ἡ θρησκεία, ἡ κάθε θρησκεία, ἀκόμα καί ἡ πιό αἰρετική, ὅσο παραμένει ἐλεύθερη. Καί περισσότερο προβληματίζομαι γιά τό ἄν αὐτοί οἱ ἐκτός χρόνον καί τόπον ἐνδιαφέρονται πραγματικά γιά τό ὅποιο θρησκευτικό αἶσθημα ἢ ἄν ἀπλά κρύβουν κάτω ἀπ' ὅλα αὐτά τή χυδαία ἐπιθυμία τοῦ νά ὑποτάξουν τούς ἄλλους — ἀρχίζοντας ἀπό τά πιό ἀνυπεράσπιστα, τὰ παιδιά — στίς δικές τους ἄρρωστες προθέσεις.

Προφανῶς ὑπάρχουν ἀρκετοί πού παίρνουν πολύ στά σοβαρά αὐτόν τόν παράξενο «διάλογο γιά τήν παιδεία». Καί — ὦ τί συμπτώσεις εἶναι ἐτούτες! — ἡ πλειοψηφία τῶν ὄσων σοβαρά περί τῆς παιδείας συσκέπτονται ἐκτοξεύει τερατοურγήματα μέ πλή-

ρη αὐτοπεποίθηση σχετικά μέ τήν τύχη τους, χωρίς δισταγμούς ἢ ὑποψίες, ἀπόλυτα σίγουρη γιά τή μορφή τοῦ αὐριανοῦ κόσμου τῆς παιδείας, τῶν γραμμάτων καί τῆς ἐλληνικῆς διανόησης ἐν γένει. Τόση βεβαιότητα γιά συνήθως ἀπίθανες προτάσεις γεννᾷ στούς ἀνυποψίαστους εὐλόγα ἐρωτηματικά.

Στό πνεῦμα αὐτῆς τῆς γραμμῆς καί τό ἄρθρο τοῦ κ. Δ. Α. Μακρῆ στήν Καθημερινή τῆς 3ης Δεκεμβρίου. Ἀντικείμενό του οἱ προτάσεις τῆς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιά τήν θρησκευτική παιδεία τῶν Ἑλληνοπαίδων καί χαρακτηριστικό τῆς ἡ βεβαιότητα γιά εὐμενῆ ὑποδοχή τῶν καθ' ὅλα ἐξωφρενικῶν προτάσεων ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ ὑπουργείου Παιδείας (συγγνώμη, καί ... ὀρθοκενιμάτων). Πραγματικά οἱ προτάσεις αὐτές, πού ξεκινοῦν ἀπό ὑποψίες «αἰρετικῶν καί ἀθεϊστικῶν» διδασκαλιῶν στό πλαίσιο τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, καταλήγουν στή διαμόρφωση ἐνός πλαισίου πού θά ἐξασφαλίζει ἀπόλυτο καί ἀσφυκτικό ἔλεγχο τῆς Ἐκκλησίας πάνω στή θρησκευτική (καί ὄχι μόνο) διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν. Ὑποχρεωτικά τοῦ συνόλου τῶν παιδιῶν, ὥστε νά μήν παρατηρεῖται στό μέλλον ἡ σημερινή θλιβερή εἰκόνα τῶν ἐθελοντικῶν κατηχητικῶν.

Ἀναλυτικά προτείνεται «ἡ ἄμεση συνεργασία ἐκπαιδευτικοῦ καί ἱερέα, ὥστε ὁ μαθητής νά συνδέεται ἔμπρακτα μέ τό ἐνοριακό ἔργο». Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ ἐνορία καί ὁ μηχανισμός τῆς ἐκκλησίας θά ἔχουν πλήρη πρόσβαση καί δυνατότητες ἐλέγχου στά δημοτικά σχολεῖα καί φυσικά τίποτα δέν διασφαλίζει ὅτι θά περιορίσουν τίς δυνατότητες, πού ἔτσι τούς δίνονται, στά τῶν θρησκευτικῶν. Ἡ συνέχεια εἶναι ἀνάλογη τῆς ἀφετηρίας. Στήν πρώτη καί στή δεύτερη τάξη τὰ παιδιά θά ἰχνογραφοῦν θρησκευτικές εἰκόνας, «ἀφορμή γιά διδασκαλία στήν τάξη». Στήν τρίτη καί στήν τέταρτη τάξη τὰ πράγματα σοβαρεῖουν, καθώς τὰ παιδιά μεταβάλλονται ὑποχρεωτικά σ' ἕνα εἶδος ἐκκλησιαστικῆς νεολαίας μέ καθήκοντα πού ὑπερβαίνουν τὰ τρέχοντα τῶν σημερινῶν παπαδοπαίδων. Δηλαδή, ἐκτός ἀπό τήν κατήχηση, θά μαθαίνουν «βυζαντινούς ὕμνους καί χριστιανικά τραγούδια», τὰ ὁποῖα καί θά «παρουσιάζουν» ἐκτός σχολείου, στίς ἐκδηλώσεις τῆς Ἐκκλησίας, «σέ ἰδρύματα τῆς ἐνορίας καί τῆς Μητροπόλεως». Ἀκόμα προβλέπεται ἡ συνεχῆς παρουσία τῶν μικρῶν μαθητῶν στά ἰδρύματα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, «οἰκο-

ΟΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΠΕΦΤΟΥΝΕ Ο ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΜΕΝΕΙ

του Δαμιανού Παπαδημητρώπουλου

Μέη χωρίς τις λογιστικές αλλαγίες του κ. Παλαιοκρασά, τό γεγονός παραμένει: γι' άλλη μιά φορά μέσα στην τελευταία δεκαπενταετία ό προϋπολογισμός είναι καθαρά έλλειμματικός. Τό προβλεπόμενο έλλειμμα φτάνει φέτος τά 2,5 τρίς. (όσο περίπου ήταν και πέρυσι), όταν τό σύνολο τών φορολογικών έσόδων του κράτους από τήν άμεση και έμμεση φορολογία φτάνει μόλις τά 4,7 τρίς. δραχμές. Οι δαπάνες λοιπόν υπερβαίνουν κατά 60% περίπου τά έσοδα, κι αυτό σύμφωνα μέ τήν πρόβλεψη. Γιατί άν τά πράγματα εξελιχθούν όπως και φέτος, τά έσοδα δέν αποκλείεται νά παραμείνουν και κάτω από τά 4 τρίς., όποτε βέβαια τό έλλειμμα θά υπερβεί τά 3 τρίς. δραχμές. Αυτό σημαίνει ότι τό κράτος θά ξοδεύει τά διπλάσια από αυτά πού εισπράττει.

Ό προϋπολογισμός αποτελεί ένα κράμα πρόβλεψης και πολιτικής βούλησης. Και είναι χαρακτηριστικό ότι ό προϋπολογισμός αυτός, ως τέτοιο κράμα, κατατίθεται στην Βουλή από μιά παράταξη πού έχει καταστήσει σημαία της τή μείωση τών ελλειμμάτων, τόν περιορισμό του Δημοσίου, τό νοικοκύρεμα και τά συναφή. Τι συμβαίνει λοιπόν; Είναι άραγε ή πρόβλεψη τόσο ισχυρή (δηλαδή ή ελληνική πραγματικότητα), ώστε καμιά πολιτική βούληση δέν μπορεί νά τήν ανατρέψει; Ή μήπως ή κυβέρνηση, παρά τις διακηρύξεις της, δέν διαθέτει στην πράξη τήν πολιτική βούληση πού αποπνέουν τά λόγια της;

Στή δεκαετία του '90 ό προϋπολογισμός και τά έλλείμματα αποκτούν άμεση πολιτική σημασία λόγω της νομισματικής και πολιτικής ένοποίησης της ΕΟΚ. Ός προϋποθέσεις για τή συμμετοχή μιάς χώρας στην νομισματική ένοποίηση τίθενται κάποια κριτήρια πού δέν έχουν τόσο νά κάνουν μέ τό επίπεδο ανάπτυξής της, όσο μέ τή σταθερότητα της οικονομίας και του νομίσματός της. Τό βασικό κριτήριο είναι ό πληθωρισμός, ό οποίος προϋποθέτει όλα τά υπόλοιπα, και είναι άμεσα συνδεδεμένος μέ τό δημόσιο έλλειμμα.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 10

Ός πρόβλεψη λοιπόν και ως πολιτική βούληση ό προϋπολογισμός δέν κατευθύνεται προς τό στόχο του 1997, δέν συναντά τις προϋποθέσεις για νά μήν αποκοπεί ή Ελλάδα από τήν ΕΟΚ. Ίσα ίσα, άν κοιτάξει κανείς τήν πορεία του δημόσιου χρέους από τό 1980 και μετά, θά διαπιστώσει ότι τό χρέος αύξάνεται σταθερά μέ ρυθμούς πού διαφέρουν και οι όποιοι άλλοτε είναι αναλογικοί και άλλοτε γεωμετρικοί. Ειδικότερα τά τρία τελευταία χρόνια τό χρέος έχει υπερδιπλασιαστεί και ή αύξησή του είναι καθαρά γεωμετρική. Ό φετινός προϋπολογισμός δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά προβλέπει τήν επάνοδο σε μιά αναλογική αύξηση. Αν κρίνουμε όμως από τή διάφευση τών περσινών προβλέψεων, τό πιθανότερο είναι νά μήν συμβεί ούτε αυτό.

“Οτι η Έλλάδα δέν θά συμμετέχει στή νομισματική ένοποίηση μπορούμε από τώρα νά τό θεωρήσουμε ως δεδομένο. Τό διαλαλοῦν ξεκάθαρα οί διάφοροι προϋπολογισμοί, ὁ περσινός, ὁ φετινός, ὁ ἐπόμενος. Ἄλλωστε καί ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση προχωρεῖ πάνω σ' αὐτή τή βάση καί ἡ προσπάθειά της (γιά τό Μάαστριχτ καί μετά ἀπ' αὐτό) ἔγκειται στό νά πετύχει τή θεσμική (τήν πολιτική) συμμετοχή τῆς Ἑλλάδας στή διαδικασία τῆς νομισματικῆς ένοποίησης. Δηλαδή νά συναποφασίζουμε χωρίς νά μετέχουμε, ἢ ἀλλιῶς νά ἔχουμε λόγο χωρίς ἀντίστοιχη πράξη.

Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ γαλλογερμανική πρόταση πού συνδέει ἄρρηκτα τή νομισματική μέ τήν πολιτική ένοποίηση μπορεί σήμερα νά στρέφεται κατά τῆς Μεγάλης Βρετανίας, δέν ἀποκλείεται ὅμως στό μέλλον νά ἀποκτήσει διαφορετικό περιεχόμενο. Σήμερα οί Γάλλοι καί οί Γερμανοί λένε ὅτι ὅποιος δέν μετάσχει στήν πολιτική ένοποίηση δέν θά συμμετέχει οὔτε στή νομισματική, ἤ, γιά νά ἀκριβολογοῦμε, ὅτι ἂν δέν γίνει δεκτή ἡ πολιτική ένοποίηση τότε θά μποῦκοτάρουν καί τή νομισματική. Αὔριο ἡ αἰχμή αὐτή μπορεί κάλλιστα νά ἀντιστραφεῖ καί νά καταστεί ἡ νομισματική προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ένοποίησης. Ἡ λογική συνοχή τοῦ δίπτυχου τῆς νομισματικῆς καί πολιτικῆς ένοποίησης εἶναι τέτοιά πού δέν μπορεί μακροπρόθεσμα νά νοηθεῖ ἐπιλεκτική συμμετοχή μιᾶς χώρας στό ἓνα μόνο σκέλος του.

Ἄλλά ἄς ξαναγυρίσουμε στόν προϋπολογισμό καί στό ἐρώτημα πού θέσαμε προηγουμένως, κατά πόσον δηλαδή ἡ πορεία τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας εἶναι ἀνατρέψιμη, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει πολιτική (καί κοινωνική) βούληση. Θά χρειαστεῖ ἐδῶ νά ριζούμε πάλι μιᾶ ματιά στό νούμερα.

Ἡ ἀντιπολίτευση μέ ἓνα στόμα προβάλλει μιᾶ συνταγή γιά τόν περιορισμό (ἢ τόν μηδενισμό) τοῦ ἐλλείμματος: διεύρυνση τῆς φορολογικῆς βάσης, πάταξη τῆς φοροδιαφυγῆς. Τό βάρος δηλαδή δίνεται στήν αὔξηση τῶν ἐσόδων ἀπό τήν ἄμεση φορολογία, τά ὅποια ἀποτελοῦν τό 25% περίπου τῶν συνολικῶν ἐσόδων. Ἡ ἀποψή τους εἶναι σωστή, μιᾶ καί ἀπό πλευρᾶς ἔμμεσων φόρων ὑπάρχει ὑπερφορολόγηση (ἀναφερόμαστε ἐδῶ στοὺς ἔμμεσους φόρους πού ὑπάρχουν καί ὄχι σέ πιθανούς νέους φόρους πού θά μπορούσαν νά ἐπιβληθοῦν). Ἄλλωστε ὅποιαδήποτε αὔξηση τῶν ἔμμεσων φόρων θά ἐπιβάρυνε δυσανάλογα τά φτωχότερα στρώματα, ἀλλά καί τή λειτουργία τῶν διαφόρων μικρῶν καί μεγάλων ἐπιχειρήσεων αὐξάνοντας τόν πληθωρισμό καί μειώνοντας τήν ἀνταγωνιστικότητα.

Σωστή λοιπόν κατ' ἀρχήν ἡ ἀποψή πού ρίχνει τό βάρος στοὺς ἄμεσους φόρους, ἀλλά εἶναι ἱκανή, εἶναι ἐπαρκής; Οἱ ἄμεσοι φόροι ἀποφέρουν σήμερα 1,2 τρισ. δραχμές. Ἄν πρέπει μέσω αὐτῶν νά καλυφθεῖ τό ἔλλειμμα, τότε ἡ ἀπόδοση τῶν ἄμεσων φόρων θά πρέπει νά τριπλασιαστεῖ, νά φτάσει δηλαδή τά 3,6 τρισ. Ἄραγε ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα συνολικό φορολογητέο εἰσόδημα πού νά μπορεί νά ἀποδώσει 3,6 τρισ. σέ φόρους; Καί ἂν ναί, εἶναι ἐφικτό νά προσπαθεῖ κανεῖς νά τό «συλλάβει»; Θά λέγαμε ὅτι οἱ διά-

φορες κυβερνήσεις δέν ἀντιμετωπίζουν καν τό πρῶτο ἐρώτημα, καθώς προσκρούουν ἀπευθείας στό δεύτερο: ἂν καταρτίσουν ἓναν προϋπολογισμό πού προβλέπει ὅτι μέσα σέ ἓνα χρόνο θά ἀναμορφώσει τελείως τήν ἄμεση φορολογία, τότε ὁ προϋπολογισμός αὐτός θά εἶναι ἀπλῶς ἐξωπραγματικός καί ἡ ἀποτυχία του θά εἶναι δεδομένη. Λόγω τῆς φύσης του, λόγου τοῦ γεγονότος δηλαδή ὅτι εἶναι ἐτήσιος, ὁ προϋπολογισμός δέν μπορεί νά εἶναι «ἐπαναστατικός», δέν μπορεί νά ξεφύγει πολύ ἀπό τήν πεπατημένη καί ἀπό τή σιγουριά πού αὐτή προσφέρει ὅτι τό κράτος θά μαζέψει τά χρήματα πού προβλέπει. Ὅλοι οἱ ὑπουργοί Οἰκονομικῶν ἐπιδιώκουν νά βαδίσουν στά σίγουρα, νά φορολογήσουν ἐκ τοῦ ἀσφαλούς, καί κανεῖς δέν ἀφήνει τήν πεπατημένη γιά νά «πάει γιά βροῦβες».

Ἡ ἀναμόρφωση τῆς φορολογίας δέν εἶναι λοιπόν ἀντικείμενο τοῦ προϋπολογισμοῦ, οὔτε ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τή φορολογική νομοθεσία (φορολογικά νομοσχέδια ἔχουν ὑπάρξει πολλά). Εἶναι, ἀντιθετα, ζήτημα μεσοπρόθεσμου προγραμματισμοῦ, μιᾶς κάποιας χρονικῆς διάρκειας, ὁ ὅποιος προϋποθέτει κατ' ἀρχήν τήν πολιτική συναίνεση γιά πολλούς λόγους: γιὰ τή διάρκειά του μπορεί νά ὑπερβαίνει τή θητεία μιᾶς κυβέρνησης, γιά νά ἐλαχιστοποιηθεῖ τό πολιτικό κόστος πού ὅλοι δείχνουν νά φοβοῦνται καί, τό κυριότερο, γιὰ τήν πολιτική συναίνεση ἀποτελεῖ τόν ἀναγκαῖο (ἀλλά ὄχι καί ἱκανό) ὄρο γιά τή δημιουργία κοινωνικῆς συναίνεσης (πιό σωστά συνείδησης), χωρίς τήν ὁποία καμιᾶ φορολογική μεταρρύθμιση δέν μπορεί νά πετύχει.

Εἶναι ἄραγε τά εἰσοδήματα πού φοροδιαφεύγουν τόσο πολλά, ὥστε νά μπορούν νά τριπλασιάσουν τήν ἀπόδοση τῶν ἄμεσων φόρων; Κανεῖς δέν μπορεί νά ἀπαντήσει σέ αὐτό τό ἐρώτημα, ἀφοῦ κανεῖς δέν μπορεί νά γνωρίζει αὐτά πού δέν δηλώνονται. Ἄν ὅμως ἀναλογιστοῦμε ὅτι πάνω ἀπό τό 50% τῶν φορολογουμένων δηλώνουν αὐτοαπασχολούμενοι, καί ὅτι ἀντίστοιχα οἱ λιγότεροι ἀπό τοὺς μισοὺς συνταξιῶχοι καί μισθωτοὶ πληρώνουν τό 75% τῶν συνολικῶν φόρων, τότε γίνεται κατανοητό ὅτι τά εἰσοδήματα πού διαφεύγουν εἶναι τουλάχιστον συγκρίσιμα μέ ἐκεῖνα πού δηλώνονται. Στήν στατιστική μάλιστα αὐτή δέν περιλαμβάνονται οἱ ἀγρότες καί αὐτό πού ὀνομάζεται παραοικονομία μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπασχόλησης πού δέν δηλώνεται καθόλου, δέν φαίνεται πούθενά. Περιλαμβάνονται ἀπλῶς αὐτοὶ πού δηλώνουν ἓνα ἐπάγγελμα ἀλλά ἀποκρύπτουν ἓνα μέρος τῶν ἐσόδων τους ἀπό αὐτό.

Ἄν σ' αὐτοὺς προστεθεῖ καί ἡ κυρίως παραοικονομία, ἐπίσης οἱ δευτερευόντως παραοικονομοῦντες (πού μπορεί κατά κύριο ἐπάγγελμα νά εἶναι π.χ. μισθωτοί), ἡ φοροδιαφυγή τῶν ἐπιχειρήσεων κ.ο.κ., τότε δέν εἶναι πολύ μακριά ἀπό τήν ἀλήθεια αὐτοὶ πού ἰσχυρίζονται ὅτι τά εἰσοδήματα πού διαφεύγουν πρέπει νά εἶναι περισσότερα ἀπό αὐτά πού δηλώνονται. Τό νά ἰσχυρίζεται κανεῖς ὅτι μπορεί νά τά συλλάβει ὅλα εἶναι βέβαια ἐξωπραγματικό. Δέν εἶναι ὅμως ἀκατόρθωτο νά φορολογηθεῖ ἓνα μέρος ἀπό αὐτά.

Κ

ι έδω ό μαξιμαλισμός του κράτους, αντίληψεις όπως αυτές που θέλουν «τήν πάταξη τής παραοικονομίας» ή άλλες που θεωρούν τήν αύξηση του συντελεστή στα άνωτερα εισοδήματα ως φιλολαϊκό και δημοκρατικό μέτρο δέν κάνουν τίποτ' άλλο από τό νά κλείνουν τά μάτια στην πραγματικότητα, νά διώχνουν τούς φορολογούμενους, νά κρατούν τήν παραοικονομία στό πεδίο όρισμού της, δηλαδή στην άφάνεια.

Τό φορολογικό σύστημα όφείλει νά είναι έναρμονισμένο μέ τήν έλληνική πραγματικότητα και νά προσπαθει νά τήν έντάξει, νά τήν αναγνωρίσει, ώστε και νά τή φορολογήσει. Όφείλει ακόμα, έφόσον θέλει νά εισπράξει, νά προσφέρει ταυτόχρονα και κάποια πράγματα, όπως π.χ. έπικουρική ασφάλιση (ιδιαίτερα σήμερα που ή κυρίως ασφαλιστική κάλυψη είναι άνεπαρκής), μέσα από κάποιο «ΙΚΑ τής παραοικονομίας». Ειρήσθω έν παρόδω, ή προσπάθεια τής σημερινής κυβέρνησης νά στρέψει τόν κόσμο προς τήν ιδιωτική ασφάλιση για νά αντιμετώπισει τίς συνέπειες τής άνεπάρκειας των ασφαλιστικών ταμείων κάθε άλλο παρά ύποβοηθει τή σύλληψη τής φοροδιαφυγής.

Θά έπαναλάβουμε πάντως ότι άν τό κράτος δέν προσπαθήσει νά προσαρμοστεί στα μέτρα τής ελληνικής οικονομίας αντί νά θέλει νά τήν φέρεi στα μέτρα του, και άν δέν αναλογικοποιήσει τή φορολογία, ή κατάσταση δέν πρόκειται νά αλλάξει. "Αλλωστε ή αναλογικοποίηση τής φορολογίας θά διευκολύνει ιδιαίτερα και τόν έλεγχο τής φοροδιαφυγής, καθώς έπιτρέπει τήν έπιβολή μέτρων και διατάξεων που θά δυσκολεύουν τήν απόκρυψη εισοδημάτων.

Τί σημαίνουν όλ' αυτά; Σημαίνουν μία βουτιά στο άγνωστο, μία βουτιά που κανείς (και ιδίως ό ύπουργός των Οικονομικών) δέν ξέρει τί θά αποδώσει. Γι' αυτό και όλοι τήν αποφεύγουν, προτιμώντας τή σιγουριά τής άποτυχίας από τό ρίσκο τής έπιτυχίας. Λίγες μέρες πριν από τό Μάαστριχτ και λίγα χρόνια πριν τή νομισματική ένοποίηση, οι πάντες στην Έλλάδα φαίνεται νά δέχονται μοιρολατρικά τό πεπρωμένο τους.

Πιστεύω ότι στο σημείο αυτό καλούμαστε όλοι νά απαντήσουμε κατά πόσον θεωρούμε έπιθυμητή για τήν Έλλάδα τήν έπιλογή τής ΕΟΚ. Προσωπικά δέν μου είναι καθόλου εύχάριστη ή καταφατική απάντηση: ή πορεία τής ΕΟΚ και των ευρωπαϊκών κοινωνιών και ιδεολογιών, ιδιαίτερα τήν τελευταία δεκαετία, προξενεί πολύ περισσότερο τή διάθεση για κριτική παρά για άνεπιφύλακτη συμμετοχή και συνοδοιπορία. Η ελληνική κοινωνία είναι πολύ πιο κοντά στα ανθρώπινα μέτρα από τήν πλειοψηφία των αντίστοιχων ευρωπαϊκών και άν υποθέσουμε ότι μπορούσε κανείς νά επιλέξει έλεύθερα, ή ελληνική έπιλογή μου είναι πιο άρεστή και πιο προσιτή. Όστόσο, έλεύθερη έπιλογή δέν ύπάρχει, όπως δέν μπορεί και νά νοηθεί μία χώρα άπομονωμένη από τίς άλλες. Μ' αυτή τήν έννοια, ή ευρωπαϊκή έπιλογή ως έπιλογή του «που άνήκουμε», μοιάζει πολύ πιο έπιθυμητή από οποιαδήποτε άλλη (ύπαρκτή) έπιλογή μπορεί νά σκεφτεί κανείς. Μετά τήν κατάρρευση του άνατολικού μπλόκ μάλιστα θά λέγαμε ότι είναι σχε-

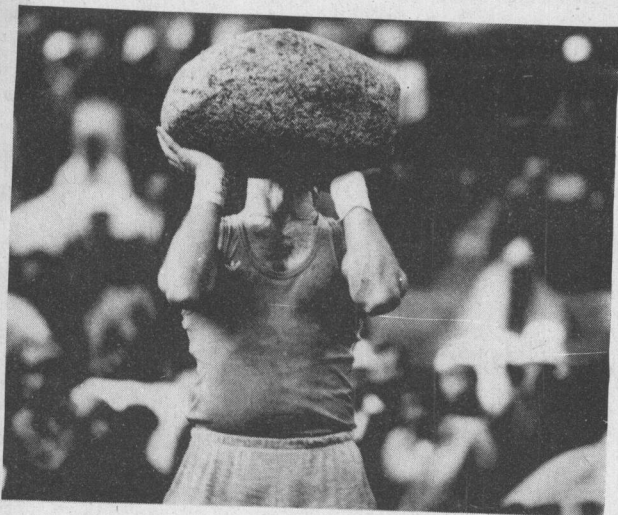

δόν μονόδρομος για μία χώρα που δέν είναι ούτε ισλαμική ούτε άνήκει στις πρώην του άνατολικού συνασπισμού.

Τό περίεργο είναι ότι τήν έπιλογή αυτή φαίνονται νά τήν αποδέχονται πολύ πιο άνεπιφύλακτα, νά τήν «πιστεύουν», ή πλειοψηφία του κόσμου και των πολιτικών δυνάμεων. Όλοι όμως τήν αποδέχονται χωρίς νά έπιθυμούν νά αντιμετώπισουν τίς συνέπειές της, κι αυτό ισχύει εξίσου για τήν κοινωνία και τά πολιτικά κόμματα. Η περίφημη συναίνεση, για τήν όποία πολός λόγος γίνεται τώρα τελευταία, δέν σημαίνει τίποτ' άλλο παρά ότι όρισμένες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις συμφωνούν σε ένα στόχο, σε μία προοπτική, και ότι εργάζονται από κοινού για νά τήν έξυπηρετήσουν.

Κι άπ' ό,τι ξέρω, τόσο οι πολιτικές δυνάμεις, δηλαδή ή Ν.Δ. και τό ΠΑΣΟΚ, όσο και οι ύπαρκτοι φορείς, π.χ. ή ΓΣΕΕ (τουλάχιστον έπισήμως διά του κ. Κανελλόπουλου), αλλά και ό ΣΕΒ, συμφωνούν πάνω στην αναγκαιότητα τής ευρωπαϊκής προοπτικής. Δέν δέχονται όμως κατά κανένα τρόπο (και αυτό άφορά ιδίως τά πολιτικά κόμματα) νά εργαστούν από κοινού για νά τήν έξυπηρετήσουν. Τό αποτέλεσμα είναι βέβαια νά συμπεριφέρονται σά νά μήν συμφωνούν μέ τήν προοπτική και ουσιαστικά νά τήν μπουκοτάρουν.

Η συμμετοχή στη νομισματική ένοποίηση, έστω και σε ένα μεταγενέστερο (άλλά όρατό) στάδιο, έχει κάποιες προϋποθέσεις που έχουν, όπως είπαμε, νά κάνουν περισσότερο μέ τή νομισματική και οικονομική σταθερότητα παρά μέ τό βαθμό ανάπτυξης μιας οικονομίας. Μέ αυτή τήν έννοια ό στόχος είναι πιο προσιτός για μία χώρα σαν τήν Έλλάδα, και ως εκ τούτου πραγματοποιήσιμος υπό όρισμένες προϋποθέσεις. Κι επειδή σταθήκαμε πολύ στο θέμα τής διεύρυνσης τής φορολογικής βάσης και τόν περιορισμό τής φοροδιαφυγής: Δέν έχει σημασία άν τελικά μέσω αυτών προκύψουν τά 2,5 τρισ. δραχμές που χρειάζονται για νά ισοσκελιστεί ό προϋπολογισμός και νά περιοριστεί, ως εκ τούτου, και ό πληθωρισμός. Τό ποσό είναι υπερβολικό και είναι σίγουρο πως μόνο από τήν άμεση φορολογία δέν πρόκειται νά καλυφθεί ούτε κατά τό ήμισυ. Γι' αυτό άλλωστε και συνεχώς πέφτουν νέες ιδέες φόρων στο τραπέζι, όπως π.χ. ή αναβίωση του φόρου άκίνητης περιουσίας (δέν συζητάμε τή μορφή του αυτή τή στιγμή), ό

φόρος τών τόκων τών καταθέσεων κ.λπ. "Όπως όμως θά συνέβαινε και μέ τήν όποια προσπάθεια φορολογικής μεταρρύθμισης (πού γι' αυτό κανείς δέν τήν αποπειράται), έτσι και οί ιδέες αυτές σκοτώνονται έν τή γενέσει τους, πέφτοντας μέσα στά βέλη του πολιτικού (ή δημοτικού και πάει λέγοντας) άνταγωνισμού.

Άφήσαμε έξω από τήν κουβέντα τό ζήτημα τών δαπανών. Θά τονίσουμε μόνο ότι και οί δαπάνες αντιμετωπίζονται μέ τόν ίδιο τρόπο όπως τά έσοδα: οί λειτουργίες του κράτους και οί δαπάνες του θεωρούνται δεδομένες και άπλως ό έκάστοτε ύπουργός Οικονομικών άντιμετωπίζει «τσιγγούνικα» τίς λειτουργίες αυτές. Κόβει δηλαδή ένα 5% (σέ πραγματικές τιμές) από τούς διάφορους τομείς, έπιβάλλοντας κατ' αυτό τόν τρόπο αυτό πού λέγεται «λιτότητα» και στό Δημόσιο. Τίποτα δέν θίγεται, όλοι οί τομείς συνεχίζουν νά λειτουργούν, νά συντηρούνται, αλλά πιά μίζερα.

Και βέβαια δέν είναι δουλειά του ύπουργού Οικονομικών νά κάνει οτιδήποτε άλλο. Ό προϋπολογισμός του είναι ύποχρεωμένος νά συντηρήσει αυτό πού κάθε φορά οί ύπόλοιποι ύπουργοί, ή κυβέρνηση δηλαδή, του παρουσιάζουν ως δημόσια διοίκηση μέ τίς δεδομένες ανάγκες της. Η λειτουργική αναδιάρθρωση του Δημοσίου, ή έξαρχής αναθεώρηση δηλαδή τών δαπανών μέσα από τήν αναθεώρηση τών λειτουργιών του Δημοσίου δέν είναι δουλειά του ύπουργού Οικονομικών, δέν είναι καν δουλειά του ύπουργού Προεδρίας, είναι ζήτημα συλλογικής, κυβερνητικής πολιτικής. Είναι έργο ζωής θά λέγαμε, έργο τετραετίας (ή και παραπάνω), έργο πού χαρακτηρίζει μια κυβέρνηση και μια εποχή.

Τό σημερινό Δημόσιο (και όχι μόνο στην Έλλάδα) είναι ένας όργανισμός πού έχει προκύψει εξελισσόμενος περισσότερο μέ βάση τίς ανάγκες του παρά μέ βάση τίς ανάγκες της κοινωνίας. Τό ύπουργείο Συγκοινωνιών (και νυν Μεταφορών) είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα: κάθε άλλο παρά μέ τή συγκοινωνία ασχολείται. Ένας όλόκληρος όργανισμός καταπιάνεται μέ τήν άκριβή καταγραφή και άρχαιοθέτηση της κάθε ρόδας πού κυκλοφορεί σέ ελληνικό έδαφος, για λόγους έσωτερικούς του Δημοσίου, για λόγους φορολογικούς και όχι μόνο. Και δέν είναι λι-

γες οί φορές πού οί λειτουργίες αυτές είναι πολύ πιά δαπανηρές από τίς εισπράξεις πού διασφαλίζονται μέσω αυτών.

Τό πρόβλημα πού άπασχολεί τήν ελληνική πολιτική τά τελευταία χρόνια είναι άπλό, έπιπέδου μακάλικου θά λέγαμε: προκειμένου ή Έλλάδα νά μπορέσει νά ένταχθεί πλήρως στις διαδικασίες της ΕΟΚ, θά πρέπει οί Έλληνες νά πληρώσουν. Και βέβαια, έστω και μόνο από τή σκοπιά της απόδοσης νά τό κρίνει κανείς, θά πρέπει νά πληρώσουν αυτοί πού έχουν νά πληρώσουν, θά πρέπει νά φορολογηθούν τά φορολογήσιμα (άτομα ή δραστηριότητες ή και «καταστάσεις»). Και θά πρέπει ακόμα τά έσοδα πού πραγματοποιούνται νά μήν δαπανώνται μέ τόν δεδομένο τρόπο πού δαπανώνται σήμερα: για συντήρηση του ύπάρχοντος κράτους δηλαδή. Άπαιτούνται λοιπόν αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος και λειτουργική αναμόρφωση της δημόσιας διοίκησης. Τά ύπόλοιπα είναι λόγια του άέρα.

Του χρόνου ό όποιος ύπουργός Οικονομικών θά καταρτίξει και πάλι ένα προϋπολογισμό μέ προβλεπόμενο έλλειμμα 3 τρισ., πού στην πραγματικότητα θά είναι ακόμα μεγαλύτερο, οί οικονομολόγοι θά χλευάζουν, οί έφημερίδες θά φωνάζουν, ό κόσμος θά δυσανασχετεί από τήν άφαιμάξη και θά φάχνει τρόπους νά τήν αποφύγει, όλοι μαζί θά καταριούνται τόν ύπουργό Οικονομικών άκριβώς για νά αποφύγουν νά προχωρήσουν βαθύτερα, ό δημόσιος τομέας θά καταρρέει μέσα στη μίζερία του (οικονομική και άλλη) και ή ΕΟΚ θά αποφαινεται ότι ή λιτότητα (δηλαδή αυτή ή κατάσταση) θά πρέπει νά συνεχιστεί για μερικά χρόνια ακόμα. Κι όσο προχωράμε προς τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση, τόσο πιά μακριά θά βρισκόμαστε από αυτήν.

εκδοσεις προτασεις
 μια νεα προταση για το βιβλιο

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

TORSTEN HUSÉN

Η
ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ
 ΤΟΥ
ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Μια συγκριτική μελέτη για το Σχολείο
 και το μέλλον του στις δυτικές κοινωνίες

προτασεις

ΑΘΗΝΑ 1991

Κεντρική διάθεση:
 Σόλωνος 100, 106 80 Αθήνα, τηλ. 3646125

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

Γιά τήν κρίση τοῦ μαρξισμού: ποιού μαρξισμού;

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιᾶ

Στό προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη* ἄρχισε, ἢ καλύτερα συνεχίστηκε μέ κάπως πιά συστηματικό τρόπο, ἡ συζήτηση γιά τό παρελθόν, τό παρόν καί γιά τό μέλλον ἐκείνης τῆς Ἀριστεράς στήν ὁποία μέχρι πρόσφατα ἄρκοῦσε ὁ προσδιορισμός «ἀνανεωική». Ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης, ὁ Γιώργος Καρράς καί ὁ Ἀντώνης Λιάκος ἄρχισαν νά φιλαφοῦν, μέ διαφορετικό ὁ καθένας τρόπο καί μέ διαφορετικό ἐπιμέρους ἀντικείμενο, τίς καταβολές, τήν ταυτότητα, ἀκόμη καί τό λόγο ὑπαρξῆς σήμερα τῆς Ἀριστεράς πού ἀντιτάχθηκε ὅσο μπόρεσε —μέ τά γνωστά, ἐλάχιστα ὀρατά ἀποτελέσματα— στόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό» καί στήν ἐδῶ παραφυάδα του.

Ὅλοι ὅσοι αἰσθάνονται ὅτι ἐξακολουθοῦν νά ἐνέχονται στήν ὑπόθεση αὐτῆς τῆς Ἀριστεράς καί δέν διατίθενται νά παρασυρθοῦν ἀπό τίς προσφερόμενες πολιτικές «λύσεις» (ἢ τίς χάρες τῆς φαινομενικά πολύτερης λήθης) τοῦ συρμοῦ, γνωρίζουν πολύ καλά τό πλήθος καί τήν ποικιλία τῶν προβλημάτων πού καλοῦνται σήμερα οἱ ἴδιοι —ἀπολύτως καί κυριολεκτικά μόνοι— νά ἀντιμετωπίσουν, τήν ἐγγενή πολυπλοκότητα καθενός ἀπό τά προβλήματα αὐτά, τίς τεράστιες δυσκολίες καί τή συνολική ἐχθρότητα πού θά συναντήσει ἀκόμη καί ἡ πιά τεκμηριωμένη, ἀν ὄχι καί ἥρωική, προσπάθεια γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ ἀκόμη καί ἡ πιά στοιχειώδης ἐκδοχή τους. Ἔτσι πού ἔχουν ἔρθει τά πράγματα, ἡ κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» θέτει ἐξ ὑπαρχῆς τό ζήτημα τοῦ ὀλόπλευρου —πολιτικοῦ, θεωρητικοῦ, ιστορικοῦ τόσο ὡς πρός τό παρελθόν ὅσο καί ὡς πρός τό μέλλον— ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς Ἀριστεράς συνο-

Ἔτσι πού ἦρθαν τά πράγματα ἐμεῖς πού εἴχαμε πεισθεῖ καί προσπαθούσαμε νά τ' ἀποδείξουμε ὅτι ἡ τέως ΕΣΣΔ, οἱ Λαϊκές Δημοκρατίες καί τά «ὀρθόδοξα» κομμουνιστικά κόμματα ἀποτελοῦσαν δυσφήμιση τοῦ σοσιαλισμοῦ καλοῦμαστε σήμερα νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ κατάρρευσή τους δέν συνιστᾷ αὐτοδικαίως κατάρρευση καί τῶν ιδεῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀλλά αὐτό δέν εἶναι αὐτονόητο. Ἐκεῖ πού ἔφτασαν τά πράγματα, ἀποτελεῖ σήμερα ἄκρως ριγοκίνδυνο τόλμημα ἀπλῶς νά δηλώσουμε ὅτι παραμένουμε ἀριστεροί, κομμουνιστές.

λικά. (Ἡ πλήρης κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» καί τοῦ συναφούς «δογματισμοῦ» συνεπάγεται προφανῶς —καί εὐτυχῶς— τήν κατάργηση ὅλων τῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων πού καλοῦνταν νά διαχωρίσουν τήν «καλή» Ἀριστερά ἀπό τήν «κακή», ὅπως καί ὅλων τῶν συνώνυμων, ὁμώνυμων καί παραγῶγων τους. Κάτι

εἶναι κι αὐτό).

Ἔτσι πού ἔχουν ἔρθει τά πράγματα, δηλαδή ὅπως τά πράγματα μᾶς αἰφνιδίασαν: ἐμεῖς, πού εἴχαμε πεισθεῖ καί προσπαθούσαμε νά δείξουμε ὅσο καλύτερα μπορούσαμε ὅτι ἡ τέως Σοβιετική Ἐνωση, τά κράτη τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί τά «ὀρθόδοξα» κομμουνιστικά κόμματα ὄχι μόνον δέν εἴχαν τίποτε νά κάνουν μέ τήν ὑπόθεση τῆς Ἀριστεράς καί μέ τήν ὑπόσχεση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά ἀποτελοῦσαν ἀντίπαλο αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης καί δυσφήμιζαν αὐτή τήν ὑπόσχεση καί γιά τοῦτο ὄφειλαν νά καταστραφοῦν, καλοῦμαστε σήμερα νά ἀποδείξουμε ὅτι δέν εἴμαστε ἐλέφαντες. Δηλαδή ὅτι ἡ κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καί τῶν σύν αὐτῇ δέν συνιστᾷ αὐτοδικαίως κατάρρευση καί τῶν δικῶν μας ιδεῶν. Ἐκεῖ πού ἔφτασαν τά πράγματα, ἀποτελεῖ σήμερα ἄκρως ριγοκίνδυνο τόλμημα ἀπλῶς τό νά δηλώσουμε ὅτι ἐξακολουθοῦμε νά παραμένουμε ἀριστεροί. Ἢδη ἔχουμε διαπιστώσει εὐθέως ὅτι ἡ χλεύη τῆς πλήθους ἀγορᾶς συνοδεύει κάθε σχετική, ὀσοδήποτε σεμνή καί μετρημένη, σχετική τοποθέτηση.

Στό προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη*, ὁ Γ. Καρράς προσπάθησε νά δώσει μιά ἀπάντηση γι' αὐτό

τό παράδοξο. Είτε τό θέλαμε είτε όχι, γράφει, όσο κι αν ήμασταν υποκειμενικά πεπεισμένοι για τό αντίθετο, εξακολουθούσαμε νά παραμένουμε προσδιορισμένοι από τήν παρουσία και τήν τουλάχιστον φαινομένη ισχύ του Μεγάλου Άδερφου. Κι αυτό όχι μόνο γιατί ήταν αυτός πού διαχειριζόταν κατά κύριο λόγο τίς σημαίες, τά λάβαρα και τά σύμβολα —τά ιερά λείψανα, όπως τά αποκαλεί ο Α. Έλεφάντης— στην παγκόσμια σκηνή. Έπιπλέον, οι «δικοί» μας ισχυρότεροι έκφραστές και εκπρόσωποι —άρα, έμμεσα τουλάχιστον, και ο καθένας από μās τούς ίδιους— ούδέποτε απέκοφαν όριστικά και άμετάκλητα τόν όμφάλιο λώρο πού τούς συνέδεε έκ γενετής μαζί του, δηλαδή ούδέποτε έπαφαν νά θεωρούν τή Σοβιετική Ένωση ως, άκριβως, τόν Μεγάλο, έστω και κάκιστο, Άδερφό τους. Για τό ΙΚΚ και τόν ευρωκομμουνισμό συνολικά, ή Σοβιετική Ένωση ήταν όχι μόνον μεταρρυθμιστέα αλλά και μεταρρυθμίσιμη. Γι' αυτό ή πρώτη περίοδος τής περεστρόικα χαιρετίστηκε άκριβως ως μιά ακόμη (για τήν άκρίβεια ή δεύτερη) μεγάλη προσπάθεια πού διόρθωνε τίς «διαστρεβλώσεις» κι έφερεν πίο κοντά τόν σοσιαλισμό αυτοπροσώπως. Μέ μιά λέξη, όσο κι αν είναι σκληρό νά τό παραδεχθούμε, οι ίδιοι όφειλαμε τήν όποια πολιτική υπόστασή μας στην έπιβλητική ύπαρξη του Μεγάλου Άδερφου: είτε τό θέλαμε είτε όχι, λειτουργούσαμε ως παράσιτο πού ζούσε απομυζώντας τόν μητρικό του όργανισμό, δηλαδή τρεφόταν από τίς κρίσεις του. Και καθώς ή πλήρης κατάρρευσή του μās στέρησε τήν τροφή μας, αντί νά αποκτήσουμε νέες δυνάμεις, όπως άφελως πιστεύαμε, χαθήκαμε —ή έστω τείνουμε νά εξαφανιστούμε— κι έμεις.

Όμως, αυτή ή διαπίστωση προφανώς δέν φτάνει για νά λύσει τό σημερινό ύπαρξιακό μας πρόβλημα. Ούτε, άλλωστε, είναι δυνατόν νά γεννηθεί ποτέ από μόνη της, ως διά μαγείας και πάνοπλη, ή προσδοκώμενη λύση. Τό μόνο πού ίσως μπορεί ο καθένας μας νά κάνει, και αυτό μέ μύριες δυσκολίες, είναι τό νά προσπαθήσει νά βάλει σε κάποια τάξη τίς άπορίες του και νά οργανώσει όσο καλύτερα μπορεί τήν ίδια τήν άμηχανία πού τόν συνέχει. Σέ ό,τι μέ άφορά, προσπαθώ μέ όσα ακολουθούν ν' αρχίσω και έγώ νά ψηλαφώ τό πρόβλημα, όσο και όπως μπορώ, πασχίζοντας νά διατυπώσω κάποια από τά έρωτήματα πού μέ βασανίζουν. Και για νά μήν παρεξηγηθώ, ως δηλώσω άμέσως μέ παρησία ότι αυτό πού κάνω έδω τό αισθάνομαι ως χρέος, όχι ως προς κάποιον τρίτο αλλά αυστηρά άπέναντι στον έαυτό μου: μου χρειάζεται νά καταλάβω τό πού βρίσκομαι για ν' αρχίσω νά προσανατολιζομαι σχετικά.

Άς μου συγχωρεθεί τό πρώτο ενικό πρόσωπο. Δέν πρόκειται για κομπασμό ούτε για άλαζονεία. Όσα ακολουθούν είναι αυστηρώς προσωπικά, όχι γιατί είναι «ιδιωτικά» —όσο και όπως μπορεί νά υπάρξει κάτι τέτοιο— αλλά γιατί, πολύ πίο ούσιαστικά, στίς μέρες πού ζούμε, κανένα άπολύτως «έμεις» δέν είναι δυνατόν νά προϋποτίθεται. Ούτε θεωρητικά, άφου είναι ή σύνολη ταυτότητα αν όχι ή καθαυτό ύπαρξη τής Άριστερας πού έκκρεμεί, ούτε, ακόμη περισσότερο, πραγματολογικά, άφου ή ριζική «λύση» του προβλήματος διά τής κατάρρησής του —δηλαδή ή λήθη του— ήδη απέδειξε τή σαγήνη πού ά-

σκει και ήδη έδειξε τό πλήθος των έκδοχών πού διαθέτει.

Περιττό νά σημειώσω ότι τά παρακάτω δέν θίγουν «όλα» τά ζητήματα πού έχουν τεθεί στην ήμερησία διάταξη, ούτε καν ίσως τά σπουδαιότερα από αυτά. Ο καθένας όμως αρχίζει όπως μπορεί.

Ζήτημα 1ον: Σχετικά μέ τίς προοπτικές τής Σοβιετικής Ένωσης και τής Ανατολικής Εύρώπης

Όπως είναι γνωστό, ή τέως Σοβιετική τέως Ένωση μαζί μέ όλες τίς χώρες του Συμφώνου τής Βαρσοβίας και μέ τελευταία και άσθμαίνουσα τήν Άλβανία κήρυξαν τήν επάνοδο τής ελεύθερης άγοράς. Οι λόγοι πού οδήγησαν εκεί είναι μέν έξαιρετικά σύνθετοι αλλά είναι άπολύτως απαραίτητο νά μελετηθούν διεξοδικά. Όμως έδω δέν θά ασχοληθώ καθόλου μέ αυτό. Τό ανά χείρας περιοδικό έχει ήδη αφιερώσει πολλές σελίδες του —και μάλιστα σε εποχές πού πολλοί έβλεπαν τήν πολιτική Γκορμπατσώφ ως τήν επαναδιατύπωση μέ σύγχρονους όρους τής υπόσχεσης του σοσιαλισμού— τόσο στά αίτια τής περεστρόικα όσο και στίς διαφαινόμενες ήδη από τότε εξελίξεις. Αυτό πού μέ κάνει νά άπορω είναι ο συγκεκριμένος τρόπος —και τό συγκεκριμένο κόστος— αυτής τής έπιστροφής.

Κι εξηγούμαι άμέσως.

Άπλουστεύοντας σκανδαλωδώς τά σχετικά ζητήματα, μπορούμε νά πούμε ότι, σύμφωνα μέ όσα όχι μόνον έμεις αλλά κυρίως οι άμεσα ενεχόμενοι στους σχετικούς σχεδιασμούς γνωρίζουν καλά, ή πλήρης ανάπτυξη του συστήματος τής άγοράς προϋποθέτει τά εξής τρία πράγματα: πρώτον, τή συσσώρευση στον ένα πόλο ενός πλούτου πού αποζητά νά αξιοποιηθεί παραπέρα (έντελως σχηματικά, τή συσσώρευση χρήματος πού ζητά νά επενδυθεί), δεύτερον, τή «συσσώρευση» στον άλλο πόλο μιάς εργατικής δύναμης πού δέν διαθέτει προς τό ζήν άπολύτως τίποτε άλλο πέρα από τή δύναμη των χεριών της και, τρίτον, τήν ύπαρξη ενός δικτύου θεσμών και μηχανισμών, τό όποιο άφ' ενός έξαναγκάζει τούς δεύτερους νά πάνε νά δουλέψουν για τούς πρώτους —και όχι νά γίνουν άπόκληροι, ληστές (ή μετανάστες)— και άφ' έτέρου έξασφαλίζει τήν όμαλή διακίνηση και διάθεση προϊόντων, υπηρεσιών και ανθρώπων, σύμφωνα μέ όσα έπιτάσσει κάθε στιγμή ή αξιοποίηση πού λέγαμε. Στή Σοβιετική Ένωση σήμερα φαίνεται νά ύπάρχει μόνον ή πρόθεση για τή δημιουργία αυτών των προϋποθέσεων και όχι οι ίδιες οι προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα:

1. Όλες οι διατιθέμενες πληροφορίες συγκλίνουν στο ότι όλοι οι θεσμοί και οι μηχανισμοί, πού θά μπορούσαν νά έξασφαλίσουν τήν όμαλή διακίνηση

Σήμερα ή χλεύη τής πλίδουσας άγοράς για ό,τι τό μαρξιστικό συνοδεύει κάθε άπόπειρα άκόμη και συζήτησης των σχετικών θεμάτων όσοδήποτε μετρημένη και σεμνή κι αν είναι ή σχετική τοποθέτηση.

καί διάθεση προϊόντων, ανθρώπων καί υπηρεσιῶν ἐκεῖ πού ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή, βρίσκονται ὑπό διάλυση.

2. Ὅσοι στή Δύση ἔχουν χρήμα πρὸς ἐπένδυση δέν φαίνεται νά ἔχουν, αὐτή τουλάχιστον τή στιγμή, καμιά ἀπολύτως πρόθεση νά τό διακινδυνεύσουν, ἀκριβῶς γιατί ὑπάρχει σέ τέτοια ἔκταση καί τόσο βάθος αὐτή ἡ διάλυση: ἡ ἀσάφεια ὡς πρὸς τό μέλλον τῆς τέως Ἑνώσεως, τό ἀβέβαιο πολιτικό καθεστῶς, οἱ ἀντικρουόμενες ἀποφάσεις, οἱ ἀναπτυσσόμενοι ραγδαῖα ἐθνικισμοί, οἱ λογῆς συγκρούσεις καί οἱ λανθάνοντες, ἐν ἐξελίξει ἢ ἀπειλούμενοι πόλεμοι καί ὁ ἐκφυλισμός ὀλόκληρου τοῦ δικτύου θεσμῶν, λειτουργιῶν καί υπηρεσιῶν καθιστοῦν τό μέλλον κάθε μείζοντος ἐπένδυσης ἀπολύτως ἀβέβαιο. Ἡ Κορέα ἢ τό Χόγκ Κόγκ συνιστοῦν πολύ ἀσφαλέστερες καί, τουλάχιστον κατά τοῦτο, πολύ ἀποδοτικότερες ἐπιλογές.

3. Ἡ συσσώρευση χρήματος πού αὐτή τή στιγμή ἐπιτελεῖται στή Σοβιετική Ἑνωσις καί ἄλλες ἀνατολικές χώρες μέσω τοῦ λαθρεμπορίου, τῆς μαύρης ἀγορᾶς καί τῆς λωποδυσίας γενικῶς (γιά νά θυμηθοῦμε καί τόν καθ' ἡμᾶς Ἀνδρέα) γίνεται μέ ἀργούς ρυθμούς καί δέν μπορεῖ νά ἔχει ἄμεσα ἀποτελέσματα.

4. Ἡ «ποσότητα» τῆς «ἐλεύθερης» ἐργατικῆς δύναμης πού εἶναι σήμερα διαθέσιμη, οἱ δυνατότητες γιά τήν ἀπορρόφησή της, ἡ σύνθεσή της (τί γίνεται ἄραγε μέ τά κολχόζ, τά σοβχόζ, τήν ἀγροτική παραγωγή καί τίς μάζες τῶν ἀγροτῶν;), ἡ στάση της ἀπέναντι στό εἶδος, στίς μορφές καί στίς συνθήκες ἀπασχόλησής της, οἱ συνθήκες καί οἱ ὄροι τῆς διακίνησής της, μέ μιά λέξη τό συγκεκριμένο καθεστῶς πού διέπει τήν «ἐλευθερία» τῆς ἐργατικῆς δύναμης —δηλαδή τήν ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ συνθήκη γιά τήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς— ἀποτελεῖ σήμερα ζήτημα πού παραμένει ἐπίμαχο, ἀσάφες καί ἄκρως διαφορούμενο.

5. Ἀλλά ἀκόμη κι ἂν «λυθοῦν» κάπως τά παραπάνω καί ὑπάρξει ὁ οἰκονομικός «κινήτης» πού θά κατορθώσει νά θέσει σέ κίνηση τήν ὅλη διαδικασία (ποιός ἄραγε μπορεῖ νά εἶναι αὐτός;) ὑπάρχει ἕνα ἐπιπλέον, ἀκόμη μεγαλύτερο ἀδιέξοδο πού ἐπικαθορίζει ὅλα τά προηγούμενα: ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ περσεστρόικα ἀναπτύχθηκε μέ ἄξονα τήν ἰδεολογία τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἡ ἰδεολογία ὅμως αὐτή ἔγινε ἐνθουσιωδῶς δεχτή ἀπό τίς καταπιεσμένες μάζες τοῦ σοβιετικοῦ καί τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν λαῶν, μόνον καί μόνον γιατί ἔφερε μαζί της ὄχι μόνον τό ὄραμα μιᾶς εὐημερίας δυτικοῦ τύπου ἀλλά καί —ἴσως κυρίως— γιατί φαινόταν νά ὑπόσχεται μιά ἐλευθερία χωρίς ὄρια. Καί ἰδού τό ἀδιέξοδο: ἀπό τή μιά μεριά, μέσα στίς δεδομένες οἰκονομικές συνθήκες, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς ἀπαιτεῖ ἀπ' ὅλους ἐργασία μέ αὐξημένη παραγωγικότητα (ἄρα καί μέ πολύ πιό αὐστηρά τηρούμενη πειθαρχία) καί μέ πολύ χαμηλότερους πραγματικούς μισθοῦς. (Ἡ μετατρεψιμότητα τοῦ νομίσματος τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν σέ «σκληρό» συνάλλαγμα —ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν προσέλκυση ἐπενδύσεων καί τήν ἀνάπτυξη ἀγορᾶς— αὐτό θά ἔχει ὡς πρῶτο ἀποτέλεσμα). Ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἰδεολογία πού

συνιστᾷ τή λαϊκή ἀποδοχή αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ζητάει τά ἀκριβῶς ἀντίθετα: εὐημερία ἐδῶ καί τώρα, ἀπελευθέρωση ἀπ' ὅλους τοῦς καταναγκασμούς τοῦ παρελθόντος πάλι ἐδῶ καί τώρα. Μόνος τρόπος νά συμβιβασθοῦν τά ἀσυμβίβαστα γίνεται ἔτσι ὁ κλασικός: νά κλείσουν μέ κάθε μέσο ὅλα τά σύνορα, ἀκόμη καί μέ τήν ἐπικουρία τῶν πολυβόλων, καί νά ἐξαναγκασθοῦν, χωρίς συναισθηματισμούς καί ταλαντεύσεις, ὅσοι δέν ἐπιθυμοῦν κάτι τέτοιο —δηλαδή ὅλοι ἢ περίπου ὅλοι— νά δουλέψουν ὅπου καί ὅπως τοῦς ὑποδειχθεῖ ἀρμοδίως. (Πάντοτε ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι οἱ λογῆς ἀρμόδιοι γνωρίζουν τί νά ὑποδείξουν). Ὅμως, μέσα στή σημερινή συνολική ἀστάθεια καί ρευστότητα, κάτι τέτοιο μπορεῖ νά εἶναι πολιτικά δυνατόν; Δηλαδή, μέσα στίς σημερινές συνθήκες, ἕνας τέτοιος διά τῆς βίας ἐξαναγκασμός δέν ἀντιστρατεύεται ρητά τόν ἴδιο τό σκοπό του; Καί πού μποροῦν νά ὀδηγήσουν οἱ ἀναπόφευκτες συγκρούσεις πού θά ἀναπτυχθοῦν σχετικά;

Ζήτημα 2ον: Πρῶτες σκέψεις περί μαρξισμοῦ

Ὅπως εἶναι περίπου προφανές, τά παραπάνω συνιστοῦν μερικά ἀπό τά ἐρωτήματα πού τίθενται σέ μιά ἀπόπειρα πού θέλει νά «διαβάσει» τή σημερινή πραγματικότητα τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» μέ τοῦς ὄρους αὐτοῦ πού τό *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ ἀποκαλεῖ «πρωταρχική συσσώρευση». Μιά τέτοια ἀπόπειρα, ὅσο καί ἂν ἴσως φαίνεται σέ πρώτη ματιά κάπως παράδοξη, εἶναι θεωρητικά ἀπολύτως νόμιμη: ὁ ὅρος «πρωταρχική συσσώρευση» ἀποδίδει τοῦς γενικούς ὄρους τῆς διαδικασίας μέσω τῆς ὁποίας ἐπικρατεῖ ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς. Ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τοῦ συστήματος τῆς ἀγορᾶς δέν εἶναι παρά τό ἄλλο ὄνομα αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Σύμφωνα δέ τόσο μέ τοῦς λόγους τῶν ἄμεσα ἐνεχομένων ὅσο καί μέ ὅλα τά διαθέσιμα τεκμήρια, αὐτή ἀκριβῶς εἶναι ἡ διαδικασία πού προωθεῖται. Ἄν μέχρι σήμερα ὁ προσδιορισμός τοῦ ἀκριβοῦς χαρακτήρα τοῦ καθεστῶτος πού ἐπικρατοῦσε στή Σοβιετική Ἑνωσις καί τίς ἄλλες ἀνατολικές χώρες ἦταν ἀντικείμενο πλατιάς συζήτησης καί ὀξείας διαμάχης, ὁ χαρακτήρας τῆς διαδικασίας πού σήμερα ἀκολουθεῖται ἀπό τίς χώρες αὐτές δέν δημιουργεῖ ἀπολύτως καμιά ἀπορία: ὅλοι ὁμοφωνοῦν ὅτι πρόκειται γιά διαδικασία πλήρους «ἀποκατάστασης» τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στήν κλασικότερη δυνατή ἐκδοχή του. Καθώς δέ εἶναι ἡ μαρξιστική θεωρία καί ἰδίως τό *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ αὐτό πού συνιστᾷ τή θεωρία τόσο αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς ὅσο καί τῆς διαδικασίας ἐγκαθίδρυσης ἢ ἀποκατάστασής του, ἡ προσφυγή ἔχει συναντᾷ ἢ ὀφείλει νά συναντήσῃ τή συναινέση ὄλων.

Καί ἀκριβῶς ἐδῶ μοῦ δημιουργεῖται μιά ἀπορία.

Ἦδη ἀνέφερα ὅτι οἱ πρωταγωνιστές τῆς διαδικασίας πού ἐπιδιώκει νά ἀποκαταστήσῃ τήν ἐλευθερή ἀγορά στίς χώρες τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» γνωρίζουν πολύ καλά μέσα ἀπό τήν πείρα τους, δηλαδή τουλάχιστον ἐμπειρικά, τίς προϋποθέσεις καί

τούς όρους πού απαιτούνται σχετικά. Γιατί λοιπόν νά μή φωτισθοῦν αὐτοί ἀκόμη περισσότερο προστρέχοντας στή μαρξιστική θεωρία καί χρησιμοποιώντας την ρητά; Ἄν αὐτή ὄντως παρέχει τήν ἐπιστημονική γνώση αὐτοῦ πού ἐπιδιώκουν νά πετύχουν, δέν θά ἦταν οἱ ἴδιοι πολύ καλύτερα ἐξοπλισμένοι ἄν στηρίζονταν ρητά ἐκεῖ; Καί ἄν κάτι τέτοιο ἰσχύει, γιατί οἱ ἴδιοι — ἢ τουλάχιστον αὐτοί πού ὑποστηρίζουν τήν προσπάθειά τους στή Δύση — διακηρύσσουν τό θάνατο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γενικῶς; Μόνο γιά ἰδεολογικούς λόγους;

Ἡ ἀπορία ἀφορᾷ δηλαδή τό χαρακτήρα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας: Ἄν, ὅπως μάθαμε, ἡ μαρξιστική θεωρία συνιστᾷ ὄντως μιά ἐπιστήμη, τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καί τοῦ κοινωνικοῦ, εἶναι αὐτή ταξικά καί πολιτικά «οὐδέτερη», μέ τόν τρόπο πού φαίνεται νά εἶναι «οὐδέτερες» οἱ φυσικές ἐπιστήμες; Τῆς εἶναι δηλαδή ἐγγενῶς δυνατό νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τόν καθένα, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς πολιτικούς σκοπούς πού ἐπιδιώκει καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις πού ἰδεολογικά φέρει;

Σίγουρα τό ζήτημα εἶναι πολύ μεγάλο γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ ἐδῶ. Τό μόνο πού μπορῶ νά κάνω εἶναι νά προτείνω μιά διάκριση (καθόλου πρωτότυπη), ἡ ὁποία ἴσως βοηθήσει στό νά ἀρχίσουμε νά τό προσεγγίζουμε.

Μιλώντας πολύ σχηματικά, μποροῦμε νά διακρίνουμε δύο «μαρξισμούς»: Τόν ἕναν ἀπό αὐτούς θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «πανεπιστημιακό μαρξισμό». Πρόκειται γιά τόν μαρξισμό ὁ ὁποῖος, εἴτε ἐκλαμβάνει ρητά τόν ἑαυτό του ὡς ἐπιστήμη εἴτε

ὄχι, θεᾶται τά ἐπιμέρους ἀντικείμενα πού ἐξετάζει μέ τά μέσα καί τίς μεθόδους πού ἀρμόζουν στήν πανεπιστημιακή ἐργασία. Ἡ ἔμφαση δίδεται στίς ἐννοιες καί τῆ διαπλοκή τους, στήν ἐπάρκεια τῶν δεδομένων, στήν ἀκρίβεια τῶν διακρίσεων, στήν αὐστηρότητα τῶν συλλογισμῶν, στήν ἐγκυρότητα τῶν επιχειρημάτων. Τά συμπεράσματα στά ὁποῖα αὐτός καταλήγει ἀποτιμῶνται ἀντικειμενικά μέ βάση τό πόσο αὐτά προέκυψαν ἀπό τούς γενικούς κανόνες οἱ ὁποῖοι διέπουν τήν πανεπιστημιακή ἐργασία στό σύνολό της καί σεβάσθησαν τίς ἀντίστοιχες νόρμες. Αὐτός ὁ μαρξισμός, ἐφόσον πληροῖ τούς παραπάνω ὅρους, ἀποτελεῖ ἀπολύτως νόμιμη ἀκαδημαϊκή ἐνασχόληση σέ ὅλα τά φιλελεύθερα πανεπιστήμια τῆς Δύσης, δηλαδή ἐνασχόληση πού χαίρει ὅλων τῶν συναφῶν προνομίων καί πλεονεκτημάτων (διδασκαλία τῶν σχετικῶν μαθημάτων, ἐκπόνηση διδακτορικῶν διατριβῶν, ὀργάνωση εἰδικῶν συνεδρίων, χρηματοδότηση ἐρευνητικῶν προγραμμάτων κ.λπ.). Εἶναι αὐτός ὁ μαρξισμός πού ἐμφανίζεται ὡς πολιτικά καί θεωρητικά οὐδέτερος ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι αὐτός εἰδικά ὁ μαρξισμός δέν ἀκολούθησε τήν κατάρρευση τῶν καθεστώτων τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Αὐτός οὔτε ἀπέθανε οὔτε καί πνέει τά λοῖσθια. Ἀντίθε-

τα, ὅλες οἱ ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ἐξακολουθεῖ νά χαίρει ἄκρας ὑγείας.

Ἵφείλω νά διευκρινίσω ἀμέσως ὅτι τά παραπάνω κατά κανέναν τρόπο δέν θέλουν νά ὑπαινιχθοῦν ὅτι μιά τέτοια μορφή μαρξισμοῦ εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς πεπλανημένη ἢ ἄχρηστη. Ἀντίθετα, τό ἐργαστήριο ἐννοιῶν, διακρίσεων καί επιχειρημάτων πού συγκροτεῖται ἔτσι μπορεῖ νά ἀποβεῖ πολλαπλά (δηλαδή ὄχι μόνον ἀκαδημαϊκά) γόνιμο καί χρήσιμο. Ἀπλῶς (ἀπλῶς;) αὐτή ἡ μορφή μαρξισμοῦ, στό βαθμό πού παραμένει ἐγκλωβισμένη στίς πανεπιστημιακές νόρμες, συνιστᾷ, εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι, τήν πολιτική καί ἐν πολλοῖς καί ἰδεολογική ἐξουδετέρωση τοῦ μαρξισμοῦ γενικῶς. Ἄς θυμηθοῦμε μόνον ὅτι ἕνας ἀπό τούς κεντρικούς στόχους τῆς ΚΝΕ πρὶν μερικά χρόνια ἦταν ἡ «εἰσαγωγή τοῦ μαρξισμοῦ στά πανεπιστήμια».

Ὁ ἄλλος μαρξισμός εἶναι αὐτός πού συνιστᾷ, ἔμπρακτα καί ὄχι ἀπλῶς θεωρητικά, τό θεωρητικό ὄπλο τοῦ ταξικοῦ καί πολιτικοῦ ἀγώνα μέ στόχο τήν ὀλόπλευρη κοινωνική ἀπελευθέρωση (τήν ὁποία κάποτε οἱ ἄνθρωποι ἀποκαλοῦσαν κομμουνισμό). Ἡ διάγνωση περὶ θανάτου σέ αὐτόν εἰδικά τόν μαρξισμό ἀναφέρεται. Σέ ὅ,τι δέ μέ ἀφορᾷ, ὀφείλω κι ἐγώ, ἐκῶν ἄκων, νά ἀναγνωρίσω ὅτι ἡ ὑγεία αὐτοῦ

τοῦ συγκεκριμένου ἀσθενοῦς εἶναι σήμερα κάτι χειρότερο ἀπό ἐπισηφιλῆς. Δέν χρειάζεται νά προσκομισθοῦν ἐν προκειμένῳ περισπούδαστες ἀναλύσεις καί ιδιαίτερα πειστήρια. Πέρα ἀπ' ὅσα βιώνουμε ἄμεσα καί καθημερινά ἀπό τήν κατάσταση τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος τοπικά καί διεθνῶς, ἀρκεῖ μιά καί μόνον διαπίστωση: εἶναι

προφανές ὅτι, τουλάχιστον στίς χῶρες τοῦ τέως «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», τό σύνθημα πού ἐξ ἀντικειμένου συμπυκνώνει τά ἐκεῖ προβλήματα, καί ἄρα διαθέτει τή μεγαλύτερη ἐπικαιρότητα καί ἐμβέλεια, δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τό ξεχασμένο «Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν ἐνωθεῖτε», δηλαδή τό κεντρικότερο καί χαρακτηριστικότερο σύνθημα αὐτοῦ τοῦ μαρξισμοῦ. Ὅμως, τά ὅσα προηγήθηκαν στίς χῶρες αὐτές καί ἡ κατάσταση πού ἐπικρατεῖ σήμερα ἐκεῖ ἀκυρώνουν πλήρως αὐτό τό σύνθημα καί τοῦ ἀπαγορεύουν ἀπολύτως νά ἀκουσθεῖ.

Τί γίνεται λοιπόν; Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ἕνας μαρξισμός νά χαίρει ἄκρας ὑγείας καί ὁ ἄλλος νά πνέει τά λοῖσθια; Πῶς μποροῦμε νά καταλάβουμε καλύτερα τή σχέση ἀνάμεσα στοὺς δύο;

Οἱ γραφές λένε ὅτι ὁ μαρξισμός δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιά θεωρία ἀνάμεσα στίς ἄλλες ἀλλά θεωρία στό πλαίσιο ἑνός πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ κινήματος. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ μαρξισμός γίνεται αὐτός πού εἶναι μόνον ὅσο συνιστᾷ μιά συγκεκριμένη συγχώνευση, τή συγχώνευση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας — μέ τή στενή ἔννοια — καί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Αὐτό, σέ μιά ἐλαφρῶς διαφορετικῆ γλώσσα, μπορεῖ νά διατυπωθεῖ καί ὡς ἐξῆς: ὁ μαρξισμός ὄντως ἀποτελεῖ

έπιστήμη, την έπιστήμη τής ιστορίας και του κοινω-
νικού. 'Αλλά, όπως κάθε έπιστήμη, έτσι κι αυτός ό-
φείλει να διαθέτει ως θεμελιώδες συστατικό του στοι-
χείο τις προσιδιάζουσες σε αυτόν πειραματικές δια-
δικασίες που έλέγχουν τους ισχυρισμούς του. Οί δε
πειραματικές διαδικασίες που προσιδιάζουν στον μαρ-
ξισμό ως έπιστήμη δέν είναι άλλες από τή συγκερι-
μένη πολιτική πρακτική που του αντιστοιχεί, δηλα-
δή τήν πολιτική πρακτική που μάθαμε να αποκαλού-
με κομμουνιστική. Καί αυτό φτάνει για να εξηγήσου-
με, τουλάχιστον κατ' αρχήν, τή διάσταση ανάμεσα
στους δύο μαρξισμούς που αναφέραμε: πρώτα απ'
όλα, είναι προφανές ότι όσο ο μαρξισμός δέν στηρί-
ζει τήν πολιτική πρακτική που του προσιδιάζει και
δέν άσκειται ούτε αναπτύσσεται στό πλαίσió της, τό-
τε αυτός είναι πολιτικά εξουδετερωμένος. 'Αλλά άν
ή κομμουνιστική πολιτική πρακτική συνιστά όντως
τίς πειραματικές διαδικασίες που προσιδιάζουν στον
μαρξισμό ως έπιστήμη, τότε έπεται ότι ο πολιτικά έ-
ξουδετερωμένος μαρξισμός είναι ένας μαρξισμός έπι-
στημολογικά άνάπηρος. "Ενας δε έπιστημολογικά
ανάπηρος (καθ' ότι πολιτικά εξουδετερωμένος)
μαρξισμός είναι μαρξισμός καταδικασμένος σε θάνα-
το. Κι όπως είναι γνωστό, τά φιλελεύθερα καθεστώ-
τα άναγνωρίζουν στους πío πολλούς καταδικασμέ-
νους τό «δικαίωμα» να καταφύγουν σε άσυλο. 'Ο
πανεπιστημιακός μαρξισμός συνεχίζει να ζει μόνο
και μόνο γιατί, ως καταδικασμένος σε θάνατο, έχει
καταφύγει στό πανεπιστημιακό άσυλο και προστα-
τεύεται από αυτό.

Ζήτημα 3ον: Δεύτερες σκέψεις περί μαρξισμού

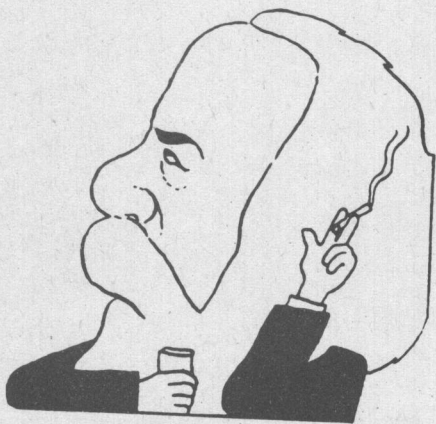
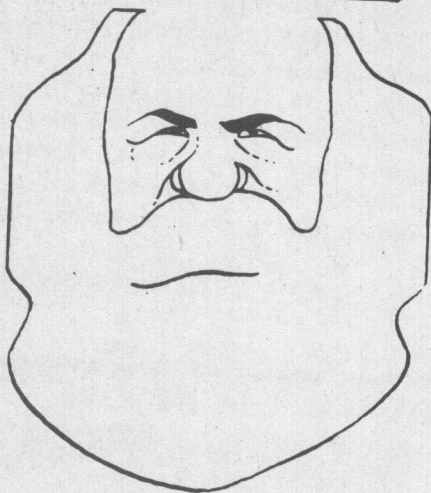
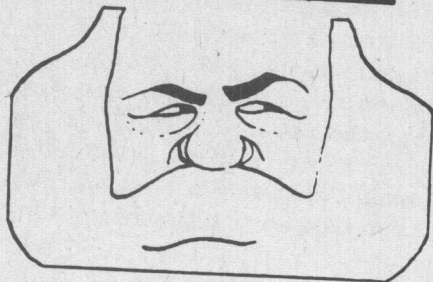
Είναι προφανές ότι ή παραπάνω «ανάλυση» δέν κά-
νει τίποτε περισσότερο από τό να διατυπώνει με πío
άφηρημένους όρους τό ίδιο μας τό άδιέξοδο. Δέν
προχωρεί σε καμιά συγκεκριμένη ιδέα που θά μπο-
ρούσε ένδεχομένως να μάς δώσει μιά λαβή για ν'
αρχίσουμε να αντιμετωπίζουμε έμπρακτα τό άδιέξο-
δο αυτό. Καί αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προσπαθή-
σουμε να σκάψουμε τις άπορίες μας περισσότερο.

"Αν πρώτα δεχθούμε —γιατί δέν φαίνεται πώς
μπορούμε να κάνουμε άλλιώς— ότι οί σημερινές
συνθήκες δέν χωρούν καμιά ουσιαστική πολιτική
πρακτική που θά μπορούσε, έστω και κατά παραχώ-
ρηση, να αποκληθεί κομμουνιστική, έπεται ότι ο μό-
νος χώρος όπου μάς επιτρέπεται στοιχειωδώς να κι-
νηθούμε είναι αυτός τής «κριτικής παρέμβασης» και
τής «θεωρητικής έπεξεργασίας», δηλαδή ένας χώρος
ό οποίος δέν είναι δυνατόν να διαφέρει πάρα πολύ ά-
πό τό χώρο που καλύπτει ο έπιστημολογικά άνάπη-
ρος και πολιτικά εξουδετερωμένος πανεπιστημιακός
μαρξισμός. "Εστω. 'Αλλά ίσως είναι σκόπιμο να
δούμε από κάπως πío κοντά περί τίνος άκριβώς πρό-
κειται και ποιές μπορεί να είναι έν προκειμένω οί
κατευθύνσεις.

Πρώτ' απ' όλα, άν ο μαρξισμός όντως άποτελεί
συγχώνευση τής μαρξιστικής θεωρίας —μέ τή στενή
έννοια— και του εργατικού κινήματος, τότε τό ση-

μερινό μας άδιέξοδο δέν μπορεί παρά να ανάγεται,
σε τελευταία έστω άνάλυση, στην άκύρωση αυτής
τής συγχώνευσης και στους συγκεκριμένους όρους
που τήν επέβαλαν. Κι αυτό σημαίνει ότι μόνον άν
καταλάβουμε σε βάθος τό πώς συνέβη αυτή ή άκύ-
ρωση θά μπορέσουμε να αποκτήσουμε τά αναγκαία
έφόδια που θά μάς επιτρέψουν να ξαναθέσουμε έμ-
πρακτα και άποτελεσματικά, μέσα στις νέες συνθή-
κες που αντιμετωπίζουμε και θά αντιμετωπίσουμε,
τό αίτημα για τήν ανασύσταση αυτής τής συγχώνευ-
σης. Αυτό φαίνεται να άποτελεί κατ' αρχήν ζήτημα
ιστορικής έρευνας. Καί όντως είναι τέτοιο ή μάλλον
είναι και τέτοιο. 'Ωστόσο, όσο κι άν χρειάζονται έν
προκειμένω όλα τά μέσα και όλόκληρη ή πειθαρχία
τής ακαδημαϊκής δουλειάς, αυτό τό όποιο καλούμα-
στε να βρούμε δέν είναι μιά νέα, καλύτερη ή πληρέ-
στερη, ιστορική έρμηνεία του παρελθόντος του εργα-
τικού κινήματος και του παρελθόντος μας γενικώς.
Αυτό που καλούμαστε να πραγματοποιήσουμε είναι
να διαβάσουμε, δηλαδή να γράψουμε, όλόκληρη τήν
ιστορία του εργατικού κινήματος και τήν ιστορία μας
γενικώς, μέσα στό σύνολο των όρων και των συνθη-
κών όπου αυτή ξετυλίχθηκε, με έναν συγκεκριμένο
και ιδιαίτερα δύσκολο τρόπο: με τόν τρόπο που θά έ-
πιτρέψει σε όσους «άνώνυμους» έγραψαν, με τή
δράση και με τή σκέψη τους, με τό αίμα και τις ιδέες
τους, αυτήν συγκεκριμένα τήν ιστορία να άναγνω-
ρίσουν τους άγώνες και τις άγωνίες τους, τις προθέ-
σεις και τις αναστολές τους, τά έπιτεύγματα και τις
άποτυχίες τους, τις χαρές τους και τις πίκρες τους,
τόν ένθουσιασμό και τις άπογοητεύσεις τους, τις νί-
κες και τις ήττες τους, με μιά λέξη όλόκληρο τόν έ-
αυτό τους εκεί.

Μιά τέτοια άνάγνωση και γραφή, σωστότερα μιά
τέτοια αναδημιουργία ή ανασυγκρότηση τής ιστο-
ρίας μας δέν μπορεί να γίνει παρά μέσα στό πλαίσιο
του μαρξισμού, δηλαδή με τά έννοιολογικά έφόδια
που αυτός παρέχει. Τί γίνεται όμως τότε με τά κενά
και τις άστοχίες του, τις ασάφειες και τά διαφορούμε-
νά του, που όλοι, κι έμεις μαζί, άναγνωρίζουμε και
προσπαθούμε κατά καιρούς, έστω άδρομερως, να πε-
ρι-γράφουμε; 'Εδώ ειδικά δέν χρειάζεται να άνησυ-
χούμε, γιατί δέν ύφίσταται κανένα πρόβλημα αρχής.
"Αν όντως ο μαρξισμός άποτελεί τήν έπιστήμη τής
ιστορίας του κοινωνικού, τότε αυτός, όπως κάθε έπι-
στήμη, δέν μπορεί να ζήσει, ούτε καν ως πανεπιστη-
μιακός μαρξισμός, παρά μόνον έφόσον διακινδυνεύει
κάθε στιγμή τήν παρατέρα άνάπτυξή του δοκιμάζον-
τας τις δυνάμεις του σε νέα προβλήματα και νέες πε-
ριοχές προβλημάτων. Είναι πάντοτε και είναι μόνο
μιά τέτοια δοκιμασία αυτό που τόν υποχρεώνει να
έντοπίσει τά κενά του, να καλύψει τις έλλείψεις του,
να διορθώσει τις άστοχίες του. "Όσο κι άν ή λέξη ή-
χει παράφωνα γιατί χρησιμοποιήθηκε πολιτικά χω-
ρίς τις αναγκαίες θεωρητικές προφυλάξεις, όφειλου-
με να υπογραμμίσουμε ότι άν ο μαρξισμός είναι όν-
τως έπιστήμη, τότε αυτός δέν μπορεί να άναπτυχθεί
παρά μόνον όσο υποβάλλει τόν έαυτό του στη δοκι-
μασία τής αναθεώρησής του, δηλαδή στη δοκιμα-
σία τής επαναδιατύπωσης και επαναβεβαίωσης των
συστατικών του άρχων άπέναντι σε κάθε νέο πρό-
βλημα που αντιμετωπίζει. Μέ μιά λέξη, είναι ή

Ίδια ή ανάγνωση και ή γραφή τής ιστορίας πού λέγαμε αυτή πού θά καταδείξει συγκεκριμένα και θά καλύψει ή θά διορθώσει τά κενά και τίς άστοχίες του ίδιου του «έργαλείου» πού θά τήν πραγματοποιήσει.

Όμως ή ανάγνωση και ή γραφή αυτής τής ιστορίας συναντά μιάν άλλη, μείζονα αυτή, δυσκολία αρχής. Έλεγα πιά πάνω ότι ή λέξη «άναθεώρηση» χρη-

σιμοποιήθηκε κατά κόρον πολιτικά χωρίς τίς αναγκαίες θεωρητικές προφυλάξεις, και ότι αυτό καθιστά δύσκολη τή χρησιμοποίησή της σέ ένα πλαίσιο συμφραζομένων, τό όποιο δέν θέλει νά υποβληθεϊ στήν κατηγορία (μέ όλες τίς σημασίες) περί «άναθεωρητισμού». Άλλά αυτή ή κατηγορία άφορά μόνον όσους εντάσσουν τόν έαυτό τους στόν μαρξισμό, δέν έχει νόημα νά εκτοξεύεται παρά μόνο στό πλαίσιο του, και μπορεί, άρα, νά αντιμετωπισθεϊ μέ τά εννοιολογικά εφόδια πού καθ' αρχήν ό ίδιος παρέχει. Όμως τί γίνεται μέ τούς αναντικατάστατους, καθ' ότι επιστημονικά άκριβείς, εκείνους όρους, τούς μόνους πού μπορούν νά διαβάσουν και νά γράφουν τήν ιστορία πού μάς ενδιαφέρει, όταν γίνεται όρατό διά γυμνού όφθαλμού ότι αυτοί οι όροι —τουλάχιστον όσο λειτουργούν έξω από τό πλαίσιο του πανεπιστημιακού μαρξισμού— έχουν χάσει πλήρως τό αρχικό νόημά τους, δηλαδή νοηματοδοτούν έντελώς αντίθετα πράγματα από αυτά πού κατασκευάστηκαν γιά νά σημάνουν; Και μάλιστα τά πράγματα πού νοηματοδοτούνται έτσι είναι άκριβώς αυτά πού άπεχθάνονται, και πρέπει νά άπεχθάνονται, αυτοί άκριβώς στούς όποιους ή έν λόγω ιστορία καταστατικά άπευθύνεται;

Ένωώ πολύ συγκεκριμένα τό έξής: γιά τό λαό τής τέως Σοβιετικής Ένωσης, γιά τούς λαούς όλων τών χωρών του τέως «ύπαρκτου σοσιαλισμού» κι όχι μόνο γι' αυτούς, ή «δικτατορία του προλεταριάτου», γιά παράδειγμα, από έννοια πού παρέπεμπε σέ μιά δημοκρατία πολύ βαθύτερη και πολύ πιό ούσιαστική από τήν άστική, δηλαδή μιά δημοκρατία πού προετοίμαζε τούς όρους γιά τήν έλευση του καθεστώτος γενικής έλευθερίας πού αποκλήθηκε «κομμουνισμός», έφτασε νά σημαίνει στυγνή δικτατορία επί του προλεταριάτου και επί του λαού γενικώς. Ό όρος «δημοκρατικός συγκεντρωτισμός», ύστερα, από έννοια πού σηματοδοτούσε τή βασική αρχή λειτουργίας ενός κόμματος πραγματικά «νέου τύπου», όπου ή πολιτικά λειτουργούσα «βάση» έλεγχε κάθε στιγμή επί τής ούσίας —κι όχι άπλώς τυπικά διά βοής— τίς ενέργειες μιās «ήγεσίας» πού δέν διαχωριζόταν ποτέ μέ σινικά τείχη από αυτήν, χωρίς —και αυτό είναι εξίσου σημαντικό— νά διακυβεύεται ή πολιτική αποτελεσματικότητα του κόμματος, έφτασε νά σημαίνει μηχανισμό πού καλλιεργεί και επιβάλλει τήν άνευ όρων, ολοκληρωτική (όπως λέμε «όλοκληρωτικό καθεστώς») και ταυτόχρονα «έθελοντική» ύποταγή μιās βάσης, πού άπλως «έκτελει», στά κελεύσματα και τά καπρίτσια μιās κυριολεκτικά υπερβατικής και άπόλυτα ιδιοτελούς ήγεσίας. Ό όρος, άκόμη, «κομμουνισμός», από όνομα τής γενικής έλευθερίας, έφτασε νά σημαίνει τό καθεστώς στυγνής εκμετάλλευσης και άνευδοίας της όσο και άνεξέλεγκτης καταπίεσης πού όργάνωναν τά κράτη του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Ό ίδιος ό μαρξισμός, τέλος, μαζί μέ όλες τίς έννοιες, τίς κατηγορίες και τίς υποκατηγορίες του, από άπεριόριστα άνοιχτή, καθ' ότι επιστημονική, θεωρία τής όλόπλευρης κοινωνικής άπελευθέρωσης, έφτασε νά σημαίνει επίσημο και άπαραβίαστο κρατικό δόγμα οίωναί θρησκευτικού χαρακτήρα, τό όποιο μπορούν νά έρμηνεύουν και νά χειρίζονται μόνον οι προφήτες. Όλοι άνεξαι-

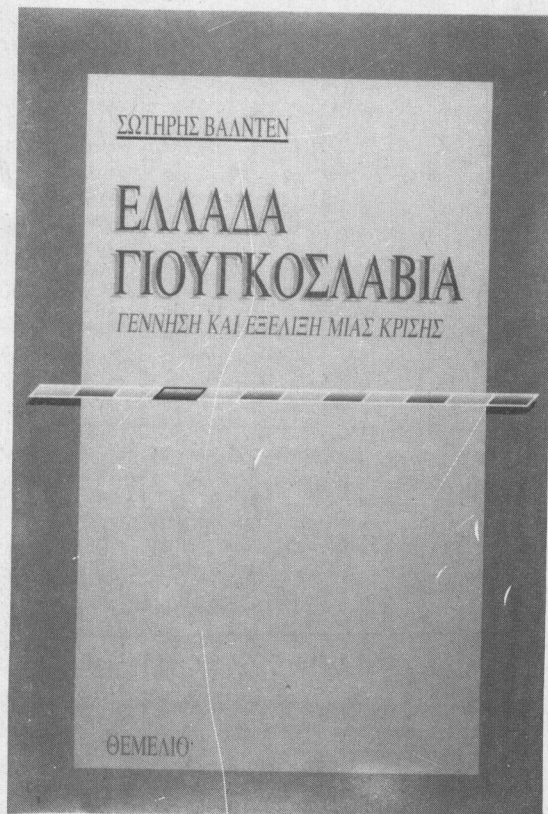
ρέτως οι όροι, όλες οι λέξεις, όλες οι φράσεις και οι εκφράσεις που στοιχειοθέτησαν επιστημονικά το λαϊκό όραμα της κοινωνικής απελευθέρωσης και όλες τις προσπάθειες για την επίτευξή του, προσπάθειες που συνόψιζαν την ευγένεια της εργαζόμενης ανθρωπότητας, έγιναν άλλες τόσες φράσεις και εκφράσεις που παραπέμπουν στα χαρακτηριστικά μερικων από τα πιο όπισθοδρομικά και απάνθρωπα καθεστώτα που γνώρισε τουλάχιστον ο 20ός αιώνας. Πώς διαβάζουμε και πώς γράφουμε, λοιπόν, την ιστορία που επιδιώκουμε να γράψουμε και να διαβάσουμε, όταν οι μόνοι όροι και οι μόνες λέξεις —τελικά οι μόνες έννοιες— που μπορούν να αποδώσουν αυτά που εννοούμε σημαίνουν πλέον τό έντελως αντίθετο για όλους εκείνους στους οποίους αυτή η ιστορία μπορεί να απευθύνεται;

Δέν φτάνει εδώ να πούμε —όσο κι αν κάτι τέτοιο μπορεί να είναι σωστό— ότι η μαρξιστική θεωρία περιείχε λάθη, κενά και ασάφειες και, γι' αυτόν τό λόγο, οι έννοιες που τή συγκροτούσαν δέν είχαν κατορθώσει να όχυρώσουν έπαρκως τό νόημά τους. "Έτσι που είναι τά πράγματα σήμερα, μιά τέτοια, κατ' αρχήν σωστή, τοποθέτηση μπορεί να αποτελέσει μείζον έρευνητικό πρόγραμμα στό πλαίσιο του πανεπιστημιακού μαρξισμού αποδίδοντας ένδεχομένως γόνιμα συμπεράσματα. 'Αλλά, έξω από αυτό τό πλαίσιο, τά παραπάνω υποδεικνύουν κάτι πολύ πιο ριζικό, τό όποιο ούδέποτε είχαμε αντιμετώπισει σοβαρά: ακόμη και οι περισσότερο έπεξεργασμένες επιστημονικά έννοιες της μαρξιστικής θεωρίας δέν είναι άπλως επιστημονικές και δέν είναι μόνον έννοιες. 'Η καθεμιά ξεχωριστά και όλες μαζί είναι έπιπλέον και

ταυτόχρονα όχι μόνον όπλα της ταξικής ιδεολογικής πάλης αλλά και χώροι και έπίδικα άντικείμενά της. Μέ άλλα λόγια, τό νόημα των έννοιων αυτών δέν προσδιορίζεται μόνον από την επιστημονική λειτουργία που οι ίδιες έπιτελούν στό πλαίσιο της θεωρίας. Κάθε στιγμή τό νόημα αυτό είναι και πεδίο και άντικείμενο και προϊόν συσχετισμού δυνάμεων. 'Επειδή δέ είναι οι λέξεις που συγκροτούν τό λόγο ένω είναι ό λόγος που συγκροτεί ταυτότητα, ή μάχη για τίς λέξεις είναι μάχη όπου διακυβούνται λόγος και ταυτότητα, δηλαδή δέν είναι ποτέ «άπλως» μάχη για τίς λέξεις. Γι' αυτό κατά κανόνα ή μάχη για τίς λέξεις είναι άνελέητη.

"Αν τό νόημα των λέξεων είναι έπίδικο άντικείμενο και πεδίο μάχης, τότε κάθε μάχη για τίς λέξεις μπορεί πάντα να χαθεί. Και αν μιά τέτοια ήττα είναι όλοκληρωτική, τότε, μαζί με τίς λέξεις, χάνεται και λόγος και ταυτότητα και δέν άπομένει —κυριολεκτικά— παρά ή άκρα του τάφου σιωπή. "Αν τολήσουμε να άντικρίσουμε τή σημερινή μας κατάσταση κατάματα, νομίζω πώς θά παραδεχθούμε ότι φτάσαμε ήδη στό χείλος αυτής άκριβώς της άβύσσου. 'Η είρωνεία, ή περιφρόνηση ή, ακόμη χειρότερα, ό όϊκτος που συναντά ακόμη και ή πιο στοιχειώδης άπόπειρα να μιλήσουμε στη δική μας γλώσσα πιστεύω πώς άκριβώς αυτό πιστοποιεί. "Αρα εδώ είναι που τίθεται για μένα σήμερα τό άκροτελεύτιο έρώτημα και ή έσχατη άπορία: Μέ ποιά μέσα θά μās είναι δυνατό να άντιστρέψουμε αυτή την κατάσταση;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΣΟΛΩΝΟΣ 84 - ΤΗΛ. 3608180

Στό βιβλιοπωλείο ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ - ΣΟΛΩΝΟΣ 84

ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΛΕΠΕΝΙΣΜΟΥ

Ερώτηση: Ορίζουμε συχνά το Έθνικό Μέτωπο ως λαϊκιστικό κόμμα, εθνικιστικό και ξενοφοβό. Προσθέτουμε όμως ότι το δόγμα του δεν είναι άμεσα ρατσιστικό, με τη βιολογική έννοια του όρου...

Πιέρ-Αντρέ Ταγκιέφ: Χρησιμοποιώντας μία πιο περιεκτική φόρμουλα, θά δριζαί το λεπενικό κόμμα ως έναν πολιτισμικό και διαφοριστικό νεορατσισμό. Το Έθνικό Μέτωπο μιλά για κουλτούρες, για ταυτότητες και πολύ σπάνια για φυλές. Κυρίως αποφεύγει να έπιβεβαιώσει άμεσα τη θέση για μία ιεραρχία των παραδόσεων και των πολιτισμών. Για τους θεωρητικούς του, κάθε έθνος έχει τη δική του κράση, που όφειλε να τη διατηρήσει, να την υπερασπιστεί, να την αναπτύξει. Είναι τό θεμελιώδες χαρακτηριστικό στην πολιτική της άκρας Δεξιάς: η έθνική ταυτότητα θεωρούμενη ως έθνοτική και πολιτισμική και παρουσιάζομενη ότι «άπειλείται» από τις σκοτεινές δυνάμεις του «οικουμενισμού» και του «κοσμοπολιτισμού». Έξου και η έγκληση για την «υπεράσπιση» της ταυτότητας, για την ανάληψη σταυροφορίας για την επανάκτηση της «άποικιοκρατούμενης» και «άτιμασμένης» ταυτότητας από τους μη Εύρωπαϊους μετανάστες. Η θεματική του «δικαιώματος» στη διαφορά» προέρχεται από την άντιαποικιακή Άριστερά και από μία «σχετικιστική» έθνοπολιτισμική έρμηνεία της «άρχής των έθνικοτήτων». Οί θεωρητικοί της Νέας Δεξιάς, στη δεκαετία 1970-1980, άνεστρεψαν τό έπιχείρημα: άν κάθε κουλτούρα είναι προικισμένη μέ ένα ιερό δικαίωμα αυτοσυντήρησης, άρα δικαίωμα στην άμυνα, η άρχή αυτή άξίζει άκόμα περισσότερο για τη γαλλική «κουλτούρα».

Ερώτηση: Κατά τη γνώμη σας, αυτό τό δόγμα δεν είναι «ρατσιστικό»;

Απάντηση: Είναι ένας παράδοξος «ρατσισμός», έμμεσος, που αποφεύγει τις βιολογικές άναφορές, και πρώτα άπ' όλα θεμελιώνεται πάνω στην έξαρση των πολιτισμικών διαφορών, των παραδόσεων, των ιδιαίτερων πνευματικών παραδόσεων: άκριβέστερα, πάνω στην ιεροποίηση της συλλογικής ταυτότητας. Έτσι, στό βιβλίό του Ζάν Ναρισιού, μέ τόν τίτλο *Ο Λέ Πέν χωρίς παρωπίδες*, διαβάσαμε αυτές τις φράσεις του Λέ Πέν: *Υπάρχει μία πολλαπλότητα φυλών και πολιτισμικών παραδόσεων στον κόσμο και υπάρχει σήμερα ένα είδος υδροπικού ρεύματος που έκθειάζει έναν οικουμενισμό, που θέλει να έγκαθιδρύσει στον πλανήτη μας μία ίσοπέδωση προς τό κάτω, μία γενικευμένη ένάμειξη μέ στόχο την δριστική ύποταγή των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των ανθρώπων και ιδιαίτερα των*

φυλετικών διαφορών... Πρόκειται για μία καταδικασμένη ήλιθιότητα, γιατί τις φυλές τις δημιουργήσε ό Θεός και έξατίας αυτού του γεγονότος έχουν τόν δικό τους λόγο ύπαρξης... "Ό,τι είναι άληθινό για τους ανθρώπους είναι και για τους σκύλους...". Η ένάμειξη πρέπει να άποφευχθεί. Αυτό είναι τό πάν.

Η πολιτισμική ένάμειξη, η βιολογική ένάμειξη θεωρούνται ότι οδηγούν στην άδυναμία, στην άποσύνθεση και στη «θανάσιμη» ίσοπέδωση. Έξου και η μεγάλη έπιμονή στο έξ αίματος δικαίωμα ως προς την άπόκτηση της έθνικότητας. Τό *jus sanguinis* έχει εδώ συμβολική άξία. Έδώ ξαναβρίσκουμε μία «άποδεκτή» σήμερα έκδοχή του «μύθου του αίματος», την παράδοση των ιδεολόγων του βιολογικού ρατσισμού, περιλαμβανόμενων και αυτών του ναζισμού. Για παράδειγμα, στό *Απομνημονεύματα* του Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ, έθνικοσοσιαλιστή θεωρητικού, διαβάσαμε:

«Αφού οί φυλές, ως θεμέλια των λαών, είναι δημιουργίες της φύσης, ό σεβασμός που άρμόζει σε αυτές άπαιτεί τό σεβασμό των διαφορετικών μορφών τους... Τά στυλ, οί τρόποι ζωής, οί γλώσσες είναι η έκφραση διάφορων ψυχών και διάφορων λαών: όπως δεν μπορούμε να άναμείξουμε αυτές χωρίς σοβαρές συνέπειες για την καθαρότητά τους, έτσι δεν μπορούμε να άναμείξουμε τους διάφορους ανθρώπους που τις ένσαρκώνουν».

Άλλά άν οί άναλογίες είναι έντυπωσιακές στό θεμέλιο της «κοσμοθέσης», είναι άνάγκη να άποφεύγεται κάθε σύγχυση ένάμεσα στον έθνικοσοσιαλισμό και τόν λεπενικό έθνικολαϊκισμό. Αυτό, για τους ναζιστές θεωρητικούς, σημαίνει ότι η καθαρότητα της φυλής ή του «αίματος» πρέπει να διαφυλάσσεται μέ κάθε άντίτιμο. Στην έβδομη πρόταση του Μπρούνο Μεγκρέ, τό *jus sanguinis* παρουσιάζεται ως έγγύηση για τη συνέχεια και την όμοιογένεια της έθνικής ταυτότητας: πρόκειται για μία βιολογική άντίληψη, έπικεντρωμένη στην κληρονομικότητα και τη γενεαλογία της γαλλικής ταυτότητας. Φυσικά εδώ οί ναζί πρόσθεταν μία φυλετική ιεραρχία, που έδινε την πρωτοκαθεδρία στους Άριους. Οί ρήτορες του Έθνικού Μετώπου άποφεύγουν να μιλούν για άνισότητα ή ιεραρχία. Όσο για τις βαθύτερες πεποιθήσεις... Έδώ πρέπει να άναρωτηθούμε γιατί τό Έθνικό Μέτωπο έπιθυμεί διακαώς να καταργήσει τη γαλλική νομοθεσία για τις διακρίσεις. Γιατί καλεί και παρακινεί δημόσια στό μίσος και στη βία για λόγους φυλετικούς αλλά και για έθνικούς, έθνοτικούς ή θρησκευτικούς. Τί σημαίνει λοιπόν η κατάργηση αυτής της νομοθεσίας, άν όχι την άτιμωρησία για τις διακρίσεις;

Ερώτηση: Θέλετε να πείτε ότι τό

Έθνικό Μέτωπο είναι στην πραγματικότητα πολύ πιο έπικίνδυνο από όσο φαίνεται άκόμα και στους πιο σκληρούς λόγους του;

Απάντηση: Φυσικά. Είναι έθνικολαϊκιστικό στην καθημερινή του συμπεριφορά: άμεση έγκληση στον «άυθεντικό» λαό για ένάγνωση ή λύτρωση, υπό την καθοδήγηση ενός Σωτήρα και μέσα από την κάθαρση των «κοσμοπολιτικών έλίτ», που είναι «άποκομμένες από τό λαό» και διεφθαρμένες. Τά κορυφαία όμως στελέχη είναι έτοιμα να πάνε και πιο μακριά. Ορίζοντάς τους είναι τά άυταρχικά μεταδημοκρατικά καθεστώτα. Στη θεωρητική ύπόθεση κατάκτησης από μέρος τους της κοινοβουλευτικής αυτοδυναμίας, θά έπαιρναν σίγουρα πολύ πιο καταπιεστικά μέτρα, θά έγκαθίδρυναν πολύ περισσότερες διακρίσεις και άποκλεισμούς από αυτούς που προτείνουν στό διαδοχικά τους προγράμματα. Ο σημερινός πολιτικός τους λόγος είναι ένα πρόσκαιρο έργαλειό στην ύπηρεσία περισσότερο ριζοσπαστικών στόχων, που δεν είναι άλλοι από αυτούς της γαλλικής Άκροδεξιάς από τό τέλος του πολέμου της Άλγερίας: την οικόδομηση μιας «νέας τάξης». Η πλειοψηφία των διανοομένων του Έθνικού Μετώπου προέρχεται από τό GRECE και τό Club de l' Horloge, τά δύο πρωταρχικά κλάμπ της «μεταπολιτικής» σκέψης, που θεμελιώθηκαν άντίστοιχα τό 1968 και τό 1974 για να άνανεώσουν την έθνικιστική ιδεολογία. Στά κείμενα της Νέας Δεξιάς, μέσα από λεξικολογικές ύποκαταστάσεις, η «λευκή φυλή» ή οί «Άριοι» προσέλαβαν τό σεβάσμιο προσωπείο των «Ινδουρωπαϊκών προγόνων μας». Οί άναφορές στις έργασίες του Ζώρζ Ντυμεζίλ άντικατέστησαν τις άντίστοιχες άναφορές στον «άγριο» Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ... Αυτοί οί διανοούμενοι προσηταιρίστηκαν προοδευτικά τόν Λέ Πέν, όταν κατανόησαν ότι τό Έθνικό Μέτωπο ήταν μία κενή ιδεολογική δομή και ταυτόχρονα ένα άναγκαίο γι' αυτούς πολιτικό έργαλειό. Άρα, άν αυτά τά κλάμπ δεν είχαν σμιλεύσει ένα δόγμα πολιτισμικής ταυτότητας και άναστρέψει τη θεματική του «δικαιώματος στη διαφορά», τό Έθνικό Μέτωπο δεν θά διέθετε μία εύκολα κατανοητή ιδεολογία. Θά παρέμενε ένα συνονθύλευμα «κερατάδων» των άποικιοκρατικών πολέμων, πικραμένων παλαιών ποζαντιστών, νοσταλγών του Βισσύ και διασωθέντων από την κάθαρση, εύλογημένων από κάποιο φανατικό θρησκευτικό ράσο. Και όμως, δεν πρόκειται γι' αυτό. Και γι' αυτό άνησυχούμε.

Le Nouvel Observateur,
4 Δεκεμβρίου 1991

Μετάφραση: Άνδρέας Πανταζόπουλος

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ

νεοναζισμός, τοπικισμός, έθνικισμός
πνεύμα συντεχνίας

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

«Η οικολογία είναι πάνω απ' όλα ή πίστη στους νόμους της φύσης, δηλαδή να λάβουμε υπόψη μας την άρνηση των αναμειξών και την απώλεια ταυτότητας... Γιατί να παλεύουμε για τη διατήρηση των ζωικών ειδών και ταυτόχρονα να αποδεχόμαστε την εξάφάνιση των ανθρώπινων φυλών μέσα από τη γενικευμένη ανάμιξη;

Τά λόγια αυτά ανήκουν στο γούμερο δύο του γαλλικού Έθνικού Μετώπου, στον Μπρούνο Μεγκρέ. Εκφωνήθηκαν πρόσφατα σε συμπόσιο που όργάνωσε το κόμμα του Ζάν Μαρί Λέ Πέν για την οικολογία. Από μιά πρώτη ματιά, τό ενδιαφέρον ξενίζει. Ο γκρίζος και μονόχρωτος ακρο-

δεξιός λόγος, όπως λίγο πολύ όλες οι ευρωπαϊκές χώρες τον έχουν γνωρίσει, επεκτείνει τό βεληνεκές του σε μοντέρνες εναλλακτικές προτάσεις, που έδω και δεκαπέντε χρόνια φιγουράρουν στα «προγράμματά» του. Μέ ποιούς στόχους; Τί προσπαθεί να καλύψει και τί να αποκαλύψει;

Τό παραπάνω απόσπασμα της «οικολογικής» πρότασης των Γάλλων ακροδεξιών είναι ένδεικτικό, αν μή τί άλλο, των αναδιαρθρώσεων που υπέστη, την τελευταία δεκαετία κυρίως, ή «φιλοσοφία» τους. Τό φαινόμενο βέβαια αυτό δέν περιορίζεται στη Γαλλία. Μέ την εξαίρεση ίσως της Γερμανίας, όπου ο ναζισμός πέφτει ακόμα βαριά στους ώμους των επιγόνων του, ή ανανέωση της παραδοσιακής ρατσιστικής προβληματικής είναι γεγονός σε αρκετές χώρες: στην Αυστρία, μέ τον «χαρισματικό» Τζόργκ Χάιντερ, ήγέτη του Φιλελεύθερου Έθνικού Κόμματος (FPO)· στην Έλβετία, μέ την «αντικομφορμιστική» Λίγκα των Τεσσίνων· στο Βέλγιο, «αυτοί που λένε φωναχτά ό,τι οί άλλοι σιγοψιθυρίζουν», μέ τό Φλαμανδικό Μπλόκ (Vlaams Blok) στη Φλαμανδία και τό Έθνικό Μέτωπο στις Βρυξέλλες· στην Ιταλία, μέ τό αδύναμο και «ξεπερασμένο» Κοινωνικό Κίνημα των Αλμυράντε και Μπόφα να παραχωρεί τή θέση του άργά άργά στις αναριθμητες Λίγκες που ξεφυτρώνουν στον Βορρά, κατά τά πρότυπα της Λίγκα Λομπάρντα του Ουμπέρτο Μπόσσι· στην Πολωνία, μέ μιά πλειάδα αντισημιτικών κομμάτων να έρίζουν για τήν πρωτοκαθεδρία, προεξάρχοντας του κόμματος της Καθολικής Δράσης, πρώην Έθνικό Χριστιανικό Κόμμα· στην Τσεχοσλοβακία, μέ τον «άκακο», για τήν ώρα, αυταρχικό έθνικολαϊκισμό του Βλαντιμίρ Μεσιάρ, ήγέτη

ού Σλοβακικού Δημοκρατικού Κινήματος· στη Ρουμανία, μέ τον «έθνοκομμουνισμό» του Τσαουσέσκου να παραδίδει τή θέση του σε δύο ισχυρούς έθνοαντισιμιτικούς σχηματισμούς, τή Μεγάλη Ρουμανία και τό Ρουμανικό Σπίτι· τέλος, στην Γιουγκοσλαβία, μέ τους «Ουστάσι» του Κροάτη Πάβελιτς και τους Σέρβους «Τσέτνικς» του Σέζελιτς.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των κομμάτων και κινήματων είναι ή ανανέωση, ή μετασχηματισμός της πολιτικής και ιδεολογικής κληρονομιάς. Η έκλειψή, ή θά τολμούσαμε να πούμε ή έκκοσμίκευση, των νέων δογμάτων τους είναι ή αναγκαία προϋπόθεση για μιά αύξουσα μαζικοποίησή τους, που υπερβαίνει τά ψυχικά τραύματα του παρελθόντος. Αν και γνήσιοι συνεχιστές των φασιστικών και ναζιστικών ιδεωδών, οί έντάσεις και οί συσπειρώσεις που προκαλούνται από τήν παρουσία τους άγγίζουν τά πιά απόκρυφα σημεία της συνείδησης ενός μεγάλου μέρους των λαϊκών μαζών (αγροτες-εργάτες) και της μικροαστικής τάξης. Μιλούν άπλά, «ώμά στό λαό», λένε «άλήθειες που τυχαίνει να είναι οί άλήθειές τους», «έξηγοϋν» τίς αιτίες του κακού, που κάνουν ώστε οί νέοι να είναι άνεργοι και μεγάλα στρώματα του πληθυσμού να όδηγοϋνται στην πείνα και τήν έξαθλίωση. Αναμφισβήτητα, έχουν τό «θάρος» να περιγράφουν τήν κατάσταση, που σε καθεμία από αυτές τίς χώρες δημιουργείται, θέτοντας σε λειτουργία τά ίδια νοητικά και έκφραστικά μέσα που ό «άπλος κόσμος» χρησιμοποιεί. Αν ό Γάλλος, ό Αυστριακός ή ό Ιταλός εργάτης είναι άνεργος, αν ό μακάλης μιάς άπόμερης συνοικίας στο Παρίσι, στο Μιλάνο, στο Βερολίνο πέφτει θύμα κλοπής, αν όλόκληρες συνοικίες των καπιταλιστικών μητροπόλεων «άπαλλοτριώνονται» από έγχρωμους μετανάστες, αν καλοστεκούμενες γριούλες βρίσκονται δεμένες και φιμωμένες στο σπίτι τους μέ άδεια πορτοφόλια και χωρίς χρυσαφικά, αν συμβαίνουν όλ' αυτά και άλλα πολλά, τότε ό έχθρός δέν είναι άλλος από τό ξένο, κατά συνθήκη έγχρωμο και τριτοκοσμικό, που ζει σε άθλιες συνθήκες, που έχει κουβαλήσει όλη τή «βρωμιά», όλη τή «μυρωδιά», όπως θά έλεγε και ό Ζισκάρ Ντ' Έσταίν, του δικού του πολιτισμού, του άσύμβατου μέ τον ευρωπαϊκό και σε κάθε περίπτωση τον κεντροευρωπαϊκό.

Οί φοβερές έντάσεις που δημιουργούνται αποτελούν τήν πρώτη ύλη που τά κόμματα αυτά επεξεργάζονται, μέ περισσή φροντίδα, για να τήν επιστρέψουν εκ νέου, «προγραμματικά» διατυπωμένη, στους αρχικούς αποδέκτες. Οί κατευθυντήριες γραμμές τους είναι σαφείς, χωρίς διαφορούμενα και υπαινιγμούς, είναι λόγος άτόπιος, καθολικός, όλικά αναλυτικός και έξηγητικός. «Τά κατάλαβα όλα», είναι ό τίτλος μιάς έκλαϊκευτικής μπροσούρας, που πριν λίγα χρόνια κυκλοφόρησε από τό λε-

πενικό κόμμα σέ έκατομμύρια αντίτυπα σέ όλη τή Γαλλία. Ο ιδεολόγος του λεπενικού κόμματος Μπροϋνο Μεγκρέ αϋτή τή λογική σαφήνεια αποτύπωσε πρόσφατα σέ «πενήντα μέτρα» πού πρέπει νά ληφθοϋν γιά τή «διευθέτηση του προβλήματος τής μετανάστευσης»: αϋστηρός έλεγχος και παϋση χρηματοδότησης από τό κράτος των ξένων οργάνωσεων· μεταρρύθμιση του κώδικα γιά τήν απόκτηση τής γαλλικής ύπηκοότητας· ριζική αλλαγή των σχολικών προγραμμάτων (βιβλίων κ.λπ.) πού ρέπουν πρós τόν κοσμοπολιτισμό και ξήλωμα των έθνικών γκέτο· αϋστηρός έλεγχος στα σύνορα τής χώρας, συνοδευόμενος μέ χρηματικές έγγυησεις του ύψους των 100.000 γαλλικών φράγκων γιά τούς μη Εϋρωπαϊους τούριστες· οικογενειακά δάνεια και κάθε κρατική άρωγή κατά προτεραιότητα στους Γάλλους, ξεχωριστά ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, άπηνής παραμονής γιά κάθε έργαζόμενων· παροχή άδειας διαγωγής γιά κάθε ξένο έργαζόμενο μόνο γιά δύο χρόνια (άπό δέκα πού σήμερα ισχύει) και μη αϋτόματη ανανέωσή της, συνοπτικές διοικητικές, και όχι δικαστικές αποφάσεις γιά άμεση έπιστροφή τους στις χώρες καταγωγής τους· τέλος, κατάργηση όλων των νόμων πού άπαγορεύουν κάθε είδους διάκριση ανάμεσα στον έγχώριο και ξένο έργαζόμενο.

Και, όμως, κι εδώ είναι τό «περίεργο»: Ούτε ο Λε Πιεν και οι συνοδοιπόροι, στή Γαλλία και τήν υπόλοιπη Εϋρώπη, άποκηρύσσουν τόν οποιοδήποτε ιστορικά φορτισμένο επιθετικό προσδιορισμό, τύπου φασιστικό, ρατσιστικό κόμμα, κίνημα, γιά τούς σχηματισμούς των όποιων ήγουνται. Δέν θεωρούμε τούς μετανάστες ως έχθρους μας, έπισημαίνει ο ήγέτης του Εθνικού Μετώπου, αλλά θά ήταν καλύτερα νά ζούν και νά έργάζονται στις χώρες τους. Μήπως δέν ήταν ο ίδιος, πού άκριβώς πρίν ένα χρόνο είχε εκφράσει τά αντιαμερικανικά του αισθήματα, κατά τή διάρκεια τής επέμβασης των Αμερικανών στό Κουβέιτ, και είχε ταχθεί άλληλέγγυος μέ τόν Σαντάμ Χουσεΐν; Πέρα από τούς πολιτικάντικους έλιγμούς, τις τακτικές συμμαχίες και τις πρόσκαιρες αναδιπλώσεις, ύπάρχει ο σκληρός ιδεολογικός πυρήνας πού άπαγορεύει τις μονιότερες στρατηγικές στοχεύσεις. Οι δύο διακριτές ιδεολογικές παραδόσεις στις όποιες στηρίζεται ή «έθνικολαϊκιστική» φιλοσοφία, πέρα από τήν ιδιοποίηση μέρους τής φασιστικής και ναζιστικής, θεωρητικής παράδοσης (π.χ. αντισημιτισμός), μπορούν νά αναχθοϋν σέ δύο βασικά μοντέλα: πρώτον, σύμφωνα μέ τό οργανισμικό μοντέλο, πού αναλύεται και διατάσσεται σύμφωνα μέ τις οργανικές άξίες τής ένότητας, τής ιεραρχίας των στοιχείων, τής άλληλεγγύης και τής άρμονίας, πού βρίσκονται στήν άπαρχή τής παραδοσιακοκοινωνικής ιδεολογίας, βίαια αντιπροοδευτικής, ένσωματώνοντας όλες τις άξίες του λεγόμενου άγροτικού συντηρητισμού. Δεύτερον, σύμφωνα μέ τό μοντέλο του κοι-

ναικού δαρβινισμού, όπου συνυάρχει ο ανταγωνιστικός άτομικισμός φιλελεύθερου τύπου, οι θεωρίες των φυλών και τής επιλογής και οι πολεμολογικές άντιλήψεις γιά τήν άνθρώπινη ύπαρξη. (Βλέπε σέ διπλανες στήλες τή συνέντευξη του φιλόσοφου-πολιτειολόγου Πιέρ Αντρέ Ταγκνέφ).

Τό λεπενικό δόγμα όμως, άν και βρίσκεται μέ τή μία ή τήν άλλη μορφή παρόν στή κάθε έπιμέρους διαδικασία ανασύνθεσης τής ρατσιστικής θεματικής σέ όλη τήν Εϋρώπη, δέν είναι τό μόνο πού στηρίζει και βηματοδοτεί τις αντίστοιχες άπόπειρες. Ο αντισημιτισμός δέν είναι προνόμιο μόνο τής γαλλικής Άκροδεξιás. Όταν ή δημοσιογράφος τής Liberation Βερνίκ Σουλέ ζήτησε πρόσφατως μία συνέντευξη από τόν Ιλιέ Νεάσκου, διευθυντή του ρουμανικού υπερεθνικιστικού περιοδικού *Europa*, πού πουλάει 200.000 αντίτυπα τήν έβδομάδα, αϋτός «γνώριζε» ότι ο διευθυντής τής γαλλικής έφημερίδας είναι «ένας Έβραϊός». «Δέν λέμε και δέν κάνουμε τίποτα άλλο από τό νά λέμε τήν άλήθεια γιά τό ρόλο των εκπροσώπων τής έβραϊκής κοινότητας στή Ρουμανία... (αϋτό πού θέλουμε) είναι όλες οι σημαντικές κρατικές λειτουργίες και τά αντίστοιχα πόστα νά καταλαμβάνονται από Ρουμάνους» τονίζει, άρνούμενος νά μιλήσει κατά τή διάρκεια τής συνέντευξης γαλλικά ή άγγλικά, «γιατί είναι Ρουμάνος».

Αϋτή ή ρατσιστική ρητορεία και θεματική «κλείνει» τόν κύκλο της, έπιστρέφοντας και πάλι στή ύλική πραγματικότητα. Οι μετακινήσεις πληθυσμών, ή έκρηξη τής βίας, οι έθνικιστικές άποσχιστικές άπόπειρες, βίαιες ή ειρηνικές (Γιουγκοσλαβία, Βέλγιο), συμπληρώνονται όχι μόνο μέ άπλές επικλήσεις γιά τή διαφύλαξη μιας πνευματικής και φυλετικής ταυτότητας. Τά συγκεκριμένα προβλήματα, κοινωνικά και οικονομικά, πού έμφανίζονται στό έσωτερικό των κεντροευρωπαϊκών κοινωνικών σχηματισμών τροφοδοτούν μία ιδιαίτερου τύπου «ψήφο διαμαρτυρίας», ή όποία εκφράζει παραστατικά τήν πλήρη άπόρριψη τής «πολιτικής τάξης» και των κατεστημένων πρακτικών της. «Δέν πληρώνουμε φόρους γιά κανέναν», διακηρύττουν οι όπαδοί τής Λίγκα Λομπάρντα στή Βόρεια Ιταλία: «ούτε Δεξιά, ούτε Άριστερά, μόνο Λομβαρδία», αντιστέκεται ο ήγέτης της Ουμπέρτο Μπόσσι. Οι εϋρωπαϊκές γειτονίες του μελλούμενου Κοινού Εϋρωπαϊκού Σπιτιού, τής Εϋρωπαϊκής Συνομοσπονδίας αλλά και τής ΕΟΚ των δύο, τριών, των πολλαπλών ταχυτήτων δίνουν τό δικό τους παρόν, μέ τόν πρωτόλειο και «άδιαμεσολάβητο» τρόπο τής Λίγκα Λομπάρντα. Ο λαϊκός πουζαντικός πυρετός πού άνεβαίνει στα περίχωρα του Μιλάνου, στις έργατοσυνοικίες του Γκντάσκ και τής Μπιγιανκούρ φασκελώνει Ρώμη, Βαρσοβία και Παρίσι, παράγοντας έξαθλίωση και ξενοφοβία, βία και ρατσισμό.

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ

του Μαζίμ Ροντενσόν

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Raison Présente, τεύχ. 86

Είναι έντυπωσιακή ή διαπίστωση πόσο καθυστερημένα τό μαρξιστικό κίνημα καταπαύστηκε μέ τό έθνικό καί έθνοτικό πρόβλημα¹. Βέβαια μπορούμε νά εξαγάγουμε από τά έργα του Μάρξ ιδέες πού άφορούν τό έθνος, είναι όμως φανερό ότι δέν έχουμε νά κάνουμε μέ έργο συστηματοποιημένο. Τό πολύ πολύ θά μπορούσε κανείς νά εξαγάγει άπ' αυτό μιά λανθάνουσα θεωρία ή μάλλον άποσπάσματα ύπόρρητων θεωριών. Αντίθετα μέ τίς τρέχουσες, σχεδόν θρησκευτικές, ιδέες για τόν μαρξισμό, κωδικοποιημένες μέ έπιμέλεια καί συχνά μέ σχολαστικότητα, χωρίς ώστόσο νά έχουν άναιρεθεί ούτε άκόμη κι άπό τόν δομολογικό μαρξισμό, ή σκέψη του Μάρξ δέν ήταν προικισμένη μέ κάποια τέλεια καί υπεράνθρωπη συνοχή. Γι' αυτό είναι άδύνατον μέ άπλό έρμηνευτικό τρόπο νά εξαγάγει κανείς από τό μαρξικό έργο μιά άυστηρή «θεωρία», πού θά κάλυπτε όλους τούς τομείς τής κοινωνικής ζωής. Οί ιδέες του Μάρξ για τό έθνος άπορρέουν άπό τίς γενικές κοινωνιολογικές του άντιλήψεις αλλά καί άπό ιδεολογικές προϋποθέσεις πού δέν είχάν έλεγχθεί κριτικά, άπό στρατηγικές καί τακτικές εκτιμήσεις καί, τέλος, άπό άπλές προκαταλήψεις, τρέχουσες ιδέες πού δέν εντάσσονται καν σε ένα συνεκτικό ιδεολογικό σύστημα. Αυτό δέν άποκλείει βέβαια μιάν όρισμένη έσωτερική λογική σε σχέση μέ τή συνολική προσωπικότητα του Μάρξ (όπου πρέπει νά συνεκτιμήσει κανείς τά πάθη του, τόν συναισθηματισμό του κ.λπ.). Άλλά μιά τέτοια έσωτερική λογική, πού θά μπορούσε νά διαπιστώσει κανείς στον οίονδήποτε συνηθισμένο άνθρωπο, δέν συνεπάγεται άναγκαστικά συνοχή άπό τήν άποψη τής λογικής συμβατότητας των ιδεών, δέν συνεπάγεται κάποιαν έγκυρότητα. Στο μαρξιστικό κίνημα οί ύστερότερες θεωρητικοποιήσεις για τό έθνος προέρχονται κυρίως άπό τακτικές εκτιμήσεις. Καί μόνο κατ' εξαίρεση ύπῆρξαν κάποιες θεμελιωμένες δοκιμές θεωρητικοποίησης μέ έπιστημονικές αξιώσεις.

Τά προηγούμενα νομιμοποιούν τήν έκθεσή μου, πού θά έχει τήν άκόλουθη σειρά:

1) Τό πρόβλημα του έθνους στο μαρξιστικό ιδεολογικό κίνημα².

2) Οί κοινωνικοί σχηματισμοί έθνοτικού τύπου: τί μπορούν νά συνεισφέρουν οί μαρξιστικές θέσεις καί ή μέθοδος στη μελέτη του ζητήματος.

3) Οί έθνικές αξίες καί οί έσχατες αξίες τής μαρξιστικής ιδεολογίας ή, διαφορετικά, ή θέση των έθνικών αξιών μέσα στο σύστημα τής μαρξιστικής ήθικης³.

Ένας από τούς πιο διαδεδομένους μύθους στην εποχή μας είναι ότι ό «μαρξισμός» ύποτίμησε τό έθνικό ζήτημα, ότι άνήγαγε τά προβλήματα του έθνους σε λεπτομέρειες τής πάλης των τάξεων. Τίποτε δέν είναι πιο λανθασμένο άπό αυτή τήν πεποίθηση. Αντίθετα ή συγκεκριμένη μελέτη τής ιστορίας δείχνει ότι τόσο ή ιστορική σοσιαλδημοκρατία όσο καί τά κομμουνιστικά κόμματα διαπνέονταν άπό άντιλήψεις καί πρακτικές στάθια του έθνικισμού. Τό παρακάτω κείμενο του Μαζίμ Ροντενσόν είναι κατατοπιστικό καί θά βοηθούσε σε μιά άκριβέστερη προσέγγιση του έθνικού ζητήματος.

1. Τό πρόβλημα του έθνους στο ιδεολογικό μαρξιστικό κίνημα

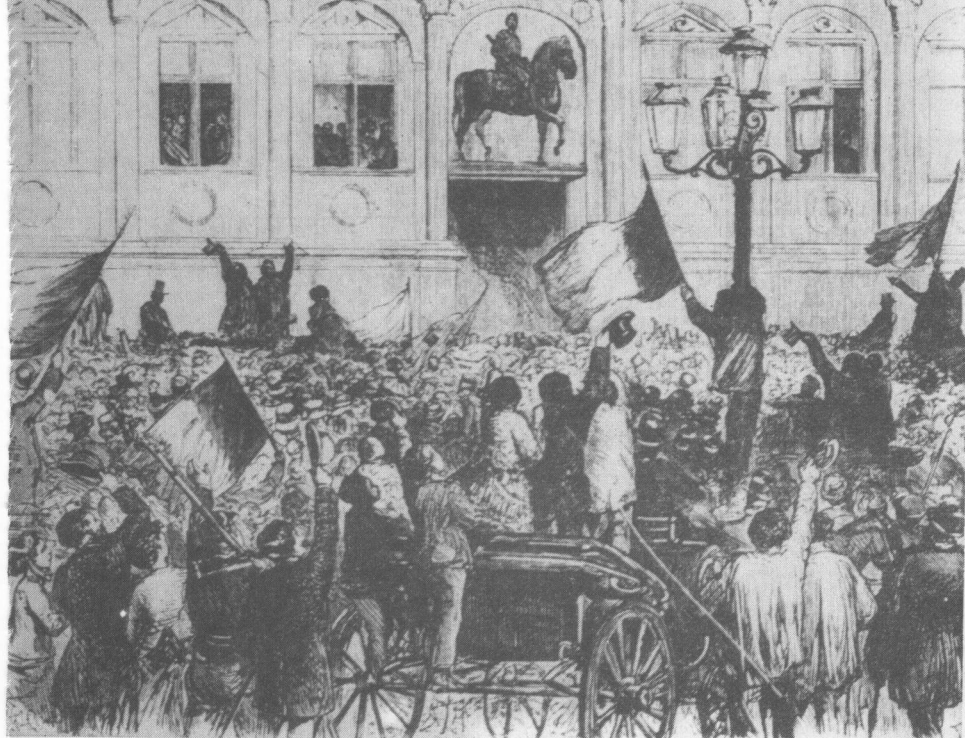
α) Οί ιδέες του Μάρξ για τό έθνος

Ο Μάρξ, όπως κι ό Ένγκελς, σε αντίθεση μέ τόν Κάντ καί τόν Φίχτε, οίκοδομεί μιά θεωρία του κράτους κι όχι του έθνους⁴.

«Αν θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε για μιά μαρξιστική θεωρία τής εθνικότητας», γράφει ό Σ.Φ. Μπλούμ, συγγραφέας τής μόνης σοβαρής μελέτης για τό άντικείμενο⁵, παραγνωρισμένης άπό εκείνους τούς μαρξιστές πού έχουν για τούς μαρξολόγους τήν ίδια απέχθεια πού αισθάνονταν οί παλαιοί θεολόγοι άπέναντι στους ιστορικούς των θρησκειών, «αυτή θά έπρεπε νά κατευθύνεται προς μιά γενικευμένη περιγραφή των ιδιομορφιών των σύγχρονων δυτικών έθνών καί νά μελετά τήν έγκυρότητα μιας τέτοιας περιγραφής όσον άφορά τά έθνικά ζητήματα σε άλλα μέρη του κόσμου»⁶.

Ο Μάρξ, σε αντίθεση προς άλλους «ριζοσπάστες» τής εποχής του, δέχεται τό έθνος ως μιά ύπαρκτή ιστορική όντότητα. Προσπαθεί, στο πολιτικό επίπεδο, νά συμβιβάσει τόν έθνικό καί τόν ταξικό παράγοντα. Για τήν όργάνωση του κόσμου έχει μιά θεωρηση μάλλον διεθνιστική παρά κοσμοπολιτική. Αύ-

ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Ο Μάρξ συσχετίζει αυτές τις αντιλήψεις περί εθνους με τη βασική του θεωρία για τις κοινωνικές τάξεις μέσω της θεωρίας για την «εθνική τάξη» ή «ιθύνουσα τάξη». Σε κάθε περίοδο της ιστορίας ενός λαού υποστηρίζει ότι υπάρχει μία τάξη που εξυπηρετεί τά γενικά συμφέροντα του

τό σημαίνει ότι αντιλαμβάνεται τά εθνη ως υπάρχτες οντότητες και θεωρεί ότι θά συνεχίσουν νά υπάρχουν στο προβλεπτό μέλλον· δέν αντιτίθεται στην ένσωμάτωση του ατόμου στο έθνος, δέν διατείνεται ότι τό άτομο όφείλει νά αισθάνεται ως πολίτης του κόσμου χωρίς ιδιαίτερους εθνικούς δεσμούς (όποια κι αν ήταν ή προσωπική του στάση απέναντι στο πρόβλημα).

Τό σύγχρονο έθνος, για τόν Μάρξ, είναι μία σύνολη κοινωμία, που εδράζεται στην ένσωμάτωση μιάς όρισμένης έδαφικής έκτασης και ενός όρισμένου πληθυσμού. Η ένσωμάτωση αυτή πραγματοποιείται μέσω μιάς ισχυρής βιομηχανίας, έπικοινωνιών και άναπτυγμένων μεταφορών, όπως επίσης με την συμμετοχή σε μία εύρεια εθνική αγορά, κοινή για όλες τις περιφέρειες. Τό έθνος λειτουργεί και είναι προικισμένο με ιστορική συνέχεια χάρη στην άλληλεξάρτηση διαφόρων κοινωνικών τάξεων που ενέχονται στη λειτουργία ενός δεδομένου οικονομικού συστήματος. Οί ιδέες και οί τάσεις του έθνους σχετίζονται με τή δομή που σχηματίζουν οί τάξεις που τό συγκροτούν. Έξάλλου για τόν Μάρξ οί εθνικές παραδόσεις είναι φαινόμενα άπολύτως πραγματικά. Άντανακλούν τήν οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας, τις διαταξικές σχέσεις στις διάφορες ιστορικές περιόδους και τά χαρακτηριστικά, ίσως μοναδικά, της ιστορίας της κάθε χώρας. Αυτή είναι ή εικόνα των σύγχρονων εθνών που άπασχόλησαν τόν Μάρξ, δηλαδή κυρίως ή εικόνα που προσφέρει ή Άγγλία, ή Γαλλία, ή Γερμανία, οί ΗΠΑ και ή Ρωσία.

έθνους άκριβώς γιατί θέλει νά ύπηρετήσει τά ιδιαίτερά της συμφέροντα. Στο πλαίσιο της δομής της μαρξιστικής θεωρίας αυτή ή έννοια έχει τό πλεονέκτημα νά συμβιβάζει τό γεγονός της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις με τό έξίσου προφανές γεγονός ότι τό έθνος διαθέτει μιάν όρισμένη ένότητα, και ύπηρετεί όρισμένους σκοπούς. Επίσης, από στρατηγική άποψη, ή έμμονή στην πάλη των τάξεων ως μόνιμου χαρακτηριστικού της ιστορικής εξέλιξης, ή συμπάθεια για τόν άγώνα της καταπιεσμένης προλεταριακής τάξης και οί έλπίδες που γεννάει αυτός ό άγώνας συμβιβάζονται με τήν άναγκαιότητα, σε όρισμένες κρίσιμες στιγμές, νά ύποστηριχθεί μιά όρισμένη τάξη, όχι άναγκαστικά ή πλέον συμπαθής.

Έν όλίγοις, ό Μάρξ έπαναπροσδιορίζει τις εθνικές έννοιες με όρους σοσιαλιστικούς. Ο «φωτισμένος πατριώτης» όφείλει νά ύποστηρίζει τό σοσιαλιστικό πρόγραμμα, θεωρώντας ότι τό προλεταριάτο είναι ή όφείλει νά γίνει ή πραγματική «εθνική τάξη», διότι τό σοσιαλιστικό πρόγραμμα ύπηρετεί τήν πρόοδο του έθνους.

Άς σημειωθεί ότι αυτή ή αντίληψη, που περιέγραφα εδώ πολύ σχηματικά, διαφέρει από τόν ένυπαρκτο στην Aufklärung (διαφωτισμός) κοσμοπολιτισμό, τουλάχιστον της πρό του Κάντ περιόδου. Διαφέρει επίσης από τόν ρομαντικό εθνικισμό του σουού εκείνη τήν έποχή, αυτή τή θεωρία που

«διαιρεί τήν ανθρωπότητα σε χωριστά και διακριτά έθνη, δυσχυρίζεται ότι τά έθνη όφεί-

λων νά σχηματίσουν κυρίαρχα κράτη και βεβαιώνει ότι τά μέλη ενός έθνους αυτοαναγνωρίζονται και γίνονται ελεύθερα καλλιεργώντας τήν ιδιαίτερη ταυτότητά τους και θεμελιώνοντας τή δική τους προσωπικότητα πάνω στην εθνική ολότητα»⁷.

Αυτός ο ρομαντικός εθνικισμός, πού σήμερα διακατέχει όλον τόν Τρίτο Κόσμο αφού είχε αποτελέσει τό πάθος τής Εύρώπης τού 19ου αϊ. (κυρίως τής Κεντρικής και Ανατολικής Εύρώπης), θεμελιωμένος πάνω στό αξίωμα πού περιγράφει πιό πάνω ο Κέντουρι και πού γίνεται άκριτα αποδεκτός ως κάτι τό προφανές, βρίσκεται έξω από τή μαρξιστική προοπτική. Ο Μάρξ δέν είναι εθνικιστής σύμφωνα μέ τή γερμανική ρομαντική μόδα ή σύμφωνα μέ τόν σύγχρονο τριτοκοσμισμό. Τό έθνος γι' αυτόν δέν είναι ένα πρωταρχικό δεδομένο, άγκυρωμένο λίγο πολύ στή φύση, προορισμένο νά δημιουργήσει όπωσδήποτε κράτος ανεξάρτητο. Είναι ένα ένδεχόμενο ιστορικό μόρφωμα, πού κάλλιστα θά μπορούσε νά είναι διαφορετικό από αυτό πού υπάρχει. Τό γαλλικό έθνος, γιά παράδειγμα, θά μπορούσε κάλλιστα νά μήν περιλαμβάνει τή Γαλλία τού Νότου, νά αφήσει άπ' έξω τήν Βουργουνδία, άκριβώς όπως δέν περιλαμβάνει τό βολόνοικο Βέλγιο ή τή ρομαντική Έλβετία.

Γιά τή μαρξιστική ιδεολογία, άλλωστε, τό πιό σημαντικό δέν είναι τό δικαίωμα κάθε εθνικής ομάδας νά σχηματίσει ανεξάρτητο έθνος και αυτόνομο κράτος. Η υπέρτατη αξία είναι ή εύτυχία — δηλαδή τό μάξιμουμ ελευθερίας, ισότητας και αδελφότητας — τής ανθρωπότητας στό σύνολό της. Η εύτυχία δέν μπορεί νά υπάρξει παρά σέ μία σοσιαλιστική κοινωνία κι επομένως τά πάντα πρέπει νά υποτάσσονται στό σκοπό αυτό, περιλαμβανομένης και τής εθνικιστικής βούλησης τών συγκεκριμένων εθνότητων.

Έτσι ο Ένγκελς, ζώντας ακόμη τού Μάρξ, στό 1882, έγραφε στόν Μπερνστάιν μ' άφορμή μιάν εξέγερση στή Δαλματία:

«Πρέπει νά συνεργαστούμε γιά τήν άπελευθέρωση τού δυτικοευρωπαϊκού προλεταριάτου και οφείλουμε νά υποτάξουμε τά πάντα στό σκοπό αυτό. Όσο ενδιαφέροντα κι αν είναι τά βαλκανικά κράτη και τά άλλα, μόλις οί προσπάθειές τους γιά άπελευθέρωση έλθουν σέ σύγκρουση μέ τά συμφέροντα τού προλεταριάτου, κάποιοι άλλοι ως επιληφθοῦν. Και οί Άλσατοί επίσης είναι καταπιεσμένοι. Άλλά αν τήν παραμονή μιās επανάστασης θά προκαλοῦσαν πόλεμο μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας, αν υπέθαλπαν μιá φορά τό μένος τών δύο αυτών λαών και καθυστεροῦσαν έτσι τήν επανάσταση, θά έλεγα: "Αι! Μπορεῖτε νά κάνετε τόση ύπομονή, όση και τό ευρωπαϊκό προλεταριάτο. Όταν αυτό άπελευθερωθῆ, θά είσθε και σεις ελεύθεροι. Μέχρι αυτή τή στιγμή δέν θά άνεχθοῦμε νά παρακωλύσετε τούς στόχους τού αγωνιζόμενου προλεταριάτου»⁸.

Αυτό τό κείμενο δέν είναι εκδήλωση δυτικοευρωπαϊκού σοβινισμού. Τό δυτικοευρωπαϊκό προλεταριάτο βλέπει ότι τά συμφέροντά του τοποθετούνται σέ πρώτο πλάνο διότι τό ίδιο, γιά τόν Μάρξ και τόν

Ένγκελς, ταυτίζεται μέ τόν πυρήνα τού παγκόσμιου προλεταριάτου.

«Έδω», σχολιάζει ο Κάουτσκι, «τό δικαίωμα στην αυτοδιάθεση τών λαών υπάγεται στις απαιτήσεις τής γενικής κοινωνικής εξέλιξης τής οποίας ή ταξική προλεταριακή πάλη αποτελεί τήν κύρια κινητήρια δύναμη»⁹.

Ο Μάρξ έξάλλου αναγνωρίζει τίς εθνικές και έθνοτικές πραγματικότητες. Άλλά τά συμφέροντα ορισμένων εθνοτήτων μπορούν νά θυσιαστοῦν χάριν τού γενικού συμφέροντος τής προλεταριακής πάλης πού ένδέχεται νά συμπίπτει μέ τά συμφέροντα άλλων εθνοτήτων. Έτσι, ενώ μερικές εθνοότητες θά έχουν τό ευεργέτημα νά συμπίπτουν τά ιδιαίτερα τους συμφέροντα μ' εκείνα τής ανθρωπότητας, ευεργέτημα πού επιβάλλει ή αντικειμενική κατάσταση, άλλες εθνοότητες θά αποκληρωθοῦν, ακόμη και θά εξαφανισθοῦν. Ξέρουμε ότι στήν κρίση τού 1848 ο Μάρξ τάχθηκε κατά τού κινήματος τών Τσέχων και τών Κροατών γιατί τό κίνημα αυτό θά μπορούσε νά χειραγωγηθῆ από τήν αντιδραστική Ρωσία εναντίον τών Ούγγρων και ότι θεώρησε τόν άγώνα τών Ούγγρων γιά τήν ανεξαρτησία τους ένδιαφέροντα γιά τό προλεταριακό κίνημα.

Η άφομοίωση, σκεφτόταν ο Μάρξ, ήταν ένα φαινόμενο επιθυμητό γιά τά μικρά έθνη και επιπλέον θά έπερχόταν κάποια στιγμή άναγκαστικά καθώς ή οικονομική ανάπτυξη εύνοεί τή διαμόρφωση μεγάλων έθνών. Έτσι τά σλαβικά έθνη τής Αυστροουγγαρίας (έκτός από τήν Πολωνία) ήταν καταδικασμένα σέ εξαφάνιση μέσω άφομοίωσης, όπως και οί εθνοότητες πού αποτελοῦσαν τούς Βάσκους, τούς Βρετόνους και τούς Ουαλλούς. Πρέπει νά γίνει κατανοητό ότι ο Μάρξ εξέγειρόταν εναντίον τής καταπίεσης, όπουδήποτε κι αν έφτανόταν, ακόμη και στις άποικίες. Άλλ' αυτό καθόλου δέν τόν έμπόδιζε νά σκέφτεται ότι ακόμη και ή καταπίεση θά μπορούσε νά καταλήξει σέ άποτελέσματα επιθυμητά καθεαυτά. Έτσι, γιά τήν περίπτωση τής Ινδίας, αφού θά καταγγείλει τά έγκλήματα τών Άγγλων και τά ποταπά έγωιστικά τους συμφέροντα, τόν βλέπουμε νά παίρνει γιά λογαριασμό του τούς στίχους τού Γκαίτε στό Westöstlicher Divan: «Αυτή ή όδύνη πρέπει νά μάς άνα-

στατώνει — Γιατί μᾶς αὐξάνει τὴ χαρὰ; Μήπως ἡ κυριαρχία τοῦ Τιμούρ δέν ἄλεσε μυριάδες ἀνθρώπινες ζωές;»¹⁰.

Ἐξάλλου ὁ Μάρξ δέν ἐκτιμᾷ, ὅπως τό κάνουν οἱ Εὐρωπαῖοι ἐθνικιστές ἢ οἱ σημερινοὶ ἐθνικιστές τοῦ Τρίτου Κόσμου, ὅτι ἡ πάλῃ ἐνάντια στήν ἐθνική καταπίεση ὀφείλει νά καταλήξει ἀναγκαστικά στή δημιουργία ἰδιαίτερων κρατῶν ἀντίστοιχων στήν κάθε ἐθνότητα. Ἡ βίαιη ἀφομοίωση εἶναι ἄσχημη μέθοδος. Ἀλλά ἀκόμη μιά φορά, τό ἀποτέλεσμα πού θά προκύψει μπορεῖ αὐτό καθεαυτό νά εἶναι εὐνοϊκό. Π.χ. ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης ἐθνικῆς ἐνότητας. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει μέσα σ' αὐτή τήν προοπτική, ἡ ἐθελούσια ἀφομοίωση δέν μπορεῖ παρά νά ἐνθαρρύνεται.

2. Οἱ ἰδέες τῆς II Διεθνούς

Τήν ἐποχή τῆς Β' Διεθνούς τό ἐθνικό φαινόμενο ἐπιβάλλεται σέ ὅλους. Ποιά ἦταν ἡ κατάσταση τῶν πνευμάτων, ἡ διάχυτη ἰδεολογία πού συστηματοποιουσε καί ἐννοημάτωνε τίς διάσπαρτες ἰδέες πού ἐξέφραζαν αὐτή τήν περίοδο οἱ μαρξιστές; Μοῦ φαίνεται ὅτι ἡ γενική εἰκόνα κυριαρχεῖται ἀπό μιά πιστότητα στίς ἀξίες τῆς μαρξιστικῆς ἰδεολογίας. Ὅλοι εἶναι ἀντίθετοι στήν ἐθνική καταπίεση, θεωρούμενη ὡς ἐκδήλωση βάνουσου αὐταρχισμοῦ πού πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι τήν ἐποχή αὐτή ὁ αὐταρχισμός βρίσκεται ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀστῶν, τῶν καπιταλιστῶν, τῶν φεουδαρχῶν, καί ὡς ἐκ τούτου καταγγέλλεται ὁμόθυμα. Ἀλλά, ὅπως ὁ Μάρξ, οἱ σοσιαλιστές τῆς Β' Διεθνούς θεωροῦν ὅτι ἡ ἐθνική ἀνεξαρτησία δέν εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἀξία, οἱ ἐθνικές ἀξίες σέ πολλές περιπτώσεις πρέπει νά θυσιασθοῦν στό βωμό τῆς εὐτυχίας τῆς ἀνθρωπότητας καί κατά πρῶτο λόγο στό βωμό τῶν συμφερόντων τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης.

Ὡστόσο, πάνω σ' αὐτή τή θεμελιακή πιστότητα μποροῦμε νά διακρίνουμε τήν εἰσαγωγή στοιχείων ἐθνικιστικῆς σχέψης, σέ μεγάλο βαθμό συγκεκαλυμμένων καί ἀσυνειδητοποιήτων. Μποροῦμε νά διακρίνουμε στή σοσιαλδημοκρατία τῆς ἐποχῆς ἓνα ἔντονο

αἰσθημα γιά τήν εὐρωπαϊκή ἀνωτερότητα, ἐνισχυμένο ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ εὐρωπαϊκή ἐργατική τάξη εἶναι ἡ πρωτοπορία τοῦ σοσιαλισμοῦ. Εἶναι ἡ κοινή ἰδέα, πού τή συμμαρζίζονται καί ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς, γιά τήν ἀνωτερότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Σ' αὐτή τήν παγκόσμια ἰδέα, πού ἐπιβάλλεται καί στούς μὴ εὐρωπαϊκοὺς λαούς, ἡ σοσιαλδημοκρατία προσφέρει ἀπλῶς μιά ἰδιαίτερη ἐκδοχή: ἂν ἡ Εὐρώπη εἶναι ἡ πρωτοπορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τό εὐρωπαϊκό προλεταριάτο ἀντιπροσωπεύει τήν πρωτοπορία τῆς πρωτοπορίας. Νά λοιπόν μιά ἀντίληψη γιά τήν εὐρωπαϊκή ἀνωτερότητα πού κατά μιά ἔννοια εἶναι δικαιολογημένη ἀντικειμενικά μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, ἡ ὁποία ὅμως ἔδωσε λαβή σέ συναισθήματα, ἰδέες καί πειρασμούς ρατσιστικῆς φύσης, ἂν ἐκλάβουμε αὐτή τή λέξη μέ μιά εὐρεία ἀποδοχή¹².

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εἶναι ὄργανα ὑπεράσπισης τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν ἀπόκληρων τῆς Εὐρώπης. Γίνονται μαζικά κόμματα καί ὡς ἐκ τούτου ἐπηρεάζονται ἀπό τήν κοινωνική τους βάση. Εἶναι εὐαίσθητα στά ἄμεσα πραγματικά καί συγκε-

κριμένα συμφέροντά της, συμφέροντα πού περιλαμβάνουν τή συμμετοχή στά ὀφέλη τῆς ἀποικιοκρατικῆς δράσης κάθε χώρας. Ἀπ' αὐτή τήν κατάσταση —κι ὄχι μόνο ἐναντι τοῦ ἀποικιακοῦ προβλήματος— ξεπηδᾷ μιά αὐξανόμενη τάση νά εὐνοοῦνται οἱ ἐθνικές ἀξίες σέ σχέση μέ τά συμφέροντα τῆς διεθνούς ἐπανάστασης, νά ἀντιμετωπίζονται τά προβλήματα μέ ὄρους συμφερόντων τῆς ἐθνικῆς κοινότητας τῆς ὁποίας ἡ ἐργατική τάξη, ὀλοένα καί περισσότερο ἐνσωματωμένη, ἀποτελεῖ μέρος. Αὐτό θά ἀποκαλυφθεῖ μέ ἐκπληκτικό τρόπο τήν ὥρα τῆς ἀλήθειας, τόν Αὐγούστο τοῦ 1914. Θά διαπιστωθεῖ, λοιπόν, ὅτι ἡ διεθνιστική ἰδεολογία εἶχε ὑπονομευθεῖ ἐκ τῶν ἔσω ἀπό τίς θέσεις τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων ὡς ὀργάνων ὑπεράσπισης τῶν ἐθνικῶν ἐργατικῶν τάξεων. Ὁ Λένιν προσπάθησε νά ἐξηγήσει τό φαινόμενο μέ τή θεωρία του γιά τήν ἐργατική ἀριστοκρατία στό πλαίσιο τῆς ἱμπεριαλιστικῆς οἰκονομίας. Ἀλλά ἡ ἱστορία δέν τελειώνει ἐδῶ. Θά δοῦμε ὅτι οἱ ἴδιες αἰτίες ἀναπαράγουν τά ἴδια

ἀποτελέσματα στο πλαίσιο τῆς Τρίτης Διεθνούς.

Ὅπωςδήποτε πάντως, πρέπει νά ἔχει κανεὶς κατὰ νοῦ αὐτὴν τὴν λανθάνουσα ἰδεολογία, μέ τὰ ἀντιφατικά της ρεύματα, ὅταν μελετᾶ τίς πολιτικές, στρατηγικές, τακτικές καὶ θεωρητικές ἀντιδράσεις τῆς Β' Διεθνούς ἀπέναντι στοῦ ἐθνικοῦ πρόβλημα. Τέτοιες ἀντιδράσεις ἦταν ἀναπόφευκτες. Οἱ σοσιαλδημοκράτες τῆς Β' Διεθνούς ὄφειλαν νά ἔχουν συγκεκριμένη πολιτική στάση ἔναντι τῶν ἐθνικῶν διεκδικήσεων τῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων τῆς Αὐстроουγγαρίας καὶ τῆς Ρωσίας, δύο αὐτοκρατοριῶν ὅπου ὑπῆρχε ἀξιόλογο σοσιαλιστικό κίνημα. Τό ἴδιο ἴσχυε γιά ὅλες τίς χώρες πού διέθεταν ἀποικίες, ὄχι τόσο ὡς ἀπάντηση στίς διεκδικήσεις τῶν ἀποικιοκρατούμενων λαῶν (πού ἦταν ἢ ἀνύπαρκτες ἢ πού σπάνια ἐμφανίζονταν μέ τὴ μορφή προγράμματος ὀργανωμένων κομμάτων, ἢ πού, ἀκόμη, ἔπαιρναν μορφές ἀντιδραστικές ἢ θρησκευτικές, ἐλάχιστα συμπαθεῖς ἄλλωστε γιά τὸ μαρξιστικό κίνημα) ὅσο ἔναντι τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἰδίας τῆς μητροπολιτικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι τέθηκαν σημαντικὰ ζητήματα τακτικῆς καὶ ὀργάνωσης.

Ἀπὸ τακτικὴ ἄποψη θά ἔπρεπε νά υποστηριχθοῦν ὅλες οἱ ἐκδηλώσεις ἐθνικῶν διεκδικήσεων; Ἄν ὄχι, ποιές;

Ἀπὸ ὀργανωτικὴ ἄποψη ἔπρεπε νά ὀργανωθοῦν «ἐθνικά» τμήματα ἐντὸς τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν κομμάτων τῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν; Ἄν ναι, μέ ποιά μορφή;

Αὐτά τὰ τακτικῆς καὶ ὀργανωτικῆς φύσης ἐρωτήματα θά προκαλέσουν συζητήσεις πρωταρχικῆς σημασίας καὶ θά ἐξωθήσουν ὀρισμένους διανοούμενους σέ θεωρητικοποιήσεις.

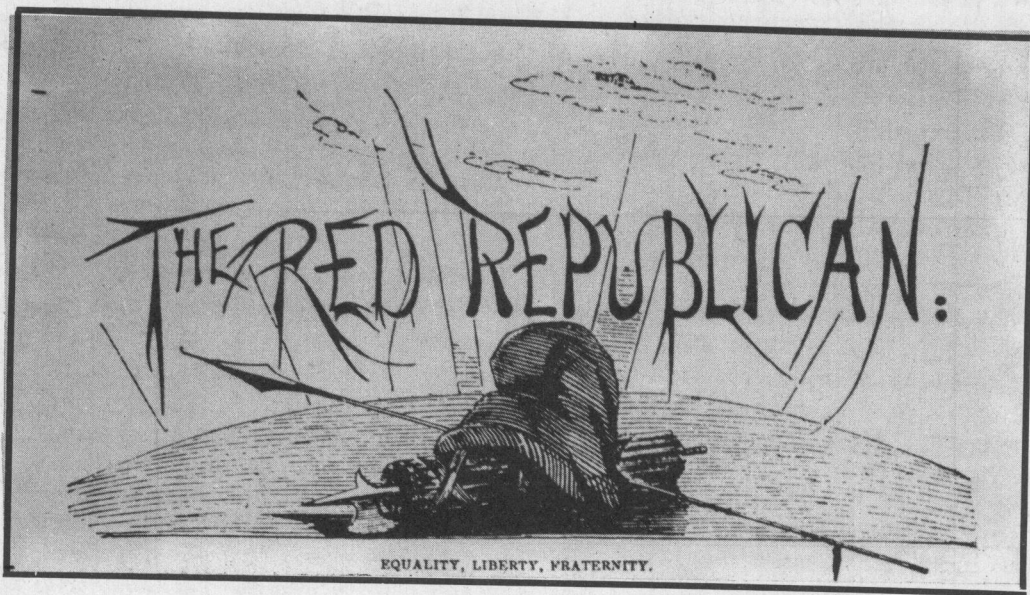
Δέν ἦταν ἡ θεωρία πού ἐπέβαλε τίς ἐπιλογές. Ἀκόμη κι ἂν κάνουμε αὐτό πού ἰδεολόγοι μαρξιστές ἀρνοῦνται ἐπίμονα νά κάνουν, δηλαδή νά μελετήσουν τίς ὀργανώσεις καὶ τὰ μαρξιστικά κράτη μέ τὴ βοήθεια κοινωνιολογικῶν κατηγοριῶν τοῦ μαρξισμοῦ, μέ δύο λόγια νά ἐφαρμόσουν τὸν μαρξισμό στοῦ ἴδιο τό σώμα τοῦ μαρξισμοῦ, διαπιστώνουμε, ἀκόμα μιά φορά μέ ἐντελῶς «μαρξιστικό» τρόπο, ὅτι οἱ ἰδέες καὶ οἱ ἀντιδράσεις τῆς Δεύτερης καὶ τῆς Τρίτης Διεθνούς ἐξαρτῶνται πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη κατάσταση παρά ἀπὸ κάποια προϋπάρχουσα θεωρία.

Ἀπὸ τακτικὴ ἄποψη θά μπορούσαμε νά μελετήσουμε τὴ διαβόητη πολεμικὴ ὅπου ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ (σέ συμφωνία μ' ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἀριστεριστῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Τρότσκι) συνεχίζει νά ὑπερασπίζεται τὴν ἄποψη τοῦ Μάρξ. Ἡ Ρόζα ἐκδηλώνεται ἐναντίον τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας, διότι, ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ διεθνούς προλεταριάτου, θά ἦταν πρόσφορο ἡ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία νά μετασχηματιζόταν σέ ἕνα μεγάλο καπιταλιστικό κράτος ὅπου τὸ προλεταριάτο θά ἀναπτυσσόταν καὶ θά κατακτούσε μεγάλη δύναμη. Πρὸς τοῦτο θά ἔπρεπε ἡ ἐθνικὴ ρωσικὴ ἀγορὰ νά διευρυνθεῖ ὅσο γίνεται περισσότερο, ἐπομένως νά συμπεριλάβει καὶ τὴν Πολωνία. Ἀντίθετα, μιά Πολωνία ἀνεξάρτητη θά ἦταν κράτος μικρὸ ἀγροτικό, μέ ἀνεπαρκῆ ἐδαφικὴ βάση γιά τὴν ἀνάπτυξη μεγάλης βιομηχανίας, κι ἐπιπλέον θά κυριαρχοῦσαν σ' αὐτό οἱ μεγάλοι φεουδάρχες. Γι'

αὐτό ὑποστηρίχθηκε τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου ὅτι ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ δέν εἶχε τόσο ἄδικο. Ἐπέμενε ἐπιπλέον στοῦ γεγονότος ὅτι ὅλοι οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες τῆς ἐποχῆς ἀντανακλοῦσαν λιγότερο τίς αὐθόρμητες διεκδικήσεις τῆς ἀμφισβητούμενης ἐθνότητας καὶ περισσότερο τούς ἀγῶνες μεταξύ τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων πού χρησιμοποιοῦσαν τίς ἐθνικὲς προσδοκίες, ὅταν δέν τίς κατασκεύαζαν. Πάνω σ' αὐτό τὸ σημεῖο δέν εἶχε ἀπολύτως ἄδικο.

Ξέρουμε ὅτι τὸ πρόβλημα ἐγγράφηκε στὴν ἡμερήσια διάταξη τῆς αὐстроουγγρικῆς σοσιαλδημοκρατίας στοῦ συνέδριο τοῦ Μπρνό, τὸ 1899. Γιά τίς λεπτομέρειες τῆς συζήτησης αὐτῆς παραπέμπω στὰ βιβλία τῶν Πίπ καὶ Μπέρσεν.¹³ Ἐν τέλει ἡ ἀπόφαση πού ψηφίστηκε στοῦ συνέδριο ὀρίζει ὅτι οἱ μειονοτικὲς ἐθνότητες τῆς Αὐτοκρατορίας μποροῦν νά διεκδικήσουν «τὴν ἐθνικὴ ἐδαφικὴ τους αὐτονομία». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι κάθε ἐθνότητα πού ἦταν ἐγκατεστημένη σέ μιά συνεχόμενη περιοχή τῆς Αὐстроουγγαρίας ἔπρεπε νά κηρυχθεῖ αὐτόνομη στοῦ πλαίσιο τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐπιπλέον, μιά «ἔνωση» θά μπορούσε νά συνενώσει τίς περιοχές, ἀκόμη καὶ τίς πιὸ μικρές, στίς ὁποῖες ἦταν ἐγκατεστημένη ἡ μειονότητα. Π.χ. στοῦ Τρεντέν θά ὑπῆρχε μιά αὐτόνομη ἰταλικὴ περιοχή καὶ συνάμα θά ὑπῆρχαν οἱ μικροὶ ἰταλικοὶ θύλακες, διάσπαρτοι σ' ὅλη τὴν Αὐτοκρατορία. Ἔτσι οἱ κάτοικοι τῆς Ζάρα καὶ τῆς Ραγούσας θά σχημάτιζαν μαζί μέ τὸ Τρεντέν μιά ἔνωση (Verband) καὶ θά ψήφισαν μαζί γιά νά ἐκλέξουν τούς Ἰταλοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Αὐстроουγγαρίας. Στὸ ἴδιο συνέδριο ἀπέρριψαν τὴ γιουγκοσλαβικὴ πρόταση πού διεκδικοῦσε τὴν «ἐξωεδαφικὴ ἐθνικοπολιτιστικὴ αὐτονομία», δηλαδή ὅλα τὰ ἄτομα πού ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐθνότητα, ἀκόμη κι ἂν εἶναι διάσπαρτα καὶ χωρὶς καμιά κοινωνικὴ σχέση μέ τούς «συμπατριῶτες» τους, νά σχηματίζουν μιά αὐτόνομη ὁμάδα ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἄποψη.

Τὴν διεκδίκηση ἐδαφικῆς-ἐθνικῆς αὐτονομίας, ὅπως τὴ διατύπωσε τὸ συνέδριο τοῦ Μπρνό υἰοθέτησαν ἐπίσης στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία ὀρισμένοι μενσεβίκοι τοῦ Καυκάσου καὶ τὸ Μπούντ, τὸ κόμμα τῶν Ρωσοεβραίων. Ἐδῶ ἔδρασε τὸ γόητρο τῆς αὐстроουγγρικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού τὰ στελέχη τῆς θεωροῦνταν ἄνθρωποι μέ φήμη σοβαροῦ ὅπως οἱ Γερμανοὶ καὶ διακατεχόμενοι ἀπὸ στέριο θεωρητικὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ στοῦ σημεῖο αὐτό ὁ Λένιν ἔδωσε δείγματα τῆς πνευματικῆς του πρωτοτυπίας. Εἶχε τίς δικές του ἰδέες γιά τὸ ζήτημα, πού ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς εἰδικῆς συνθήκης τῶν μειονοτήτων μέσα στὴ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία. Γιά τὸν Λένιν τὸ δικαίωμα στὴν αὐτονομία τῶν λαῶν ἔπρεπε νά ἀναγνωρίζεται σέ κάθε περίπτωση. Ἐπέμενε στοῦ σημεῖο αὐτό διότι, σέ ἀντίθεση μέ τὴν Λούξεμπουργκ, πού εἶχε στοῦ νοῦ τῆς ἄλλης μειονότητας, ἐκτιμοῦσε τὴ μεγάλη ἐπαναστατικὴ δύναμη πού θά μπορούσαν νά ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἐθνικὲς διεκδικήσεις τῶν μειονοτήτων στὴ Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία, τὴ σημασία πού θά εἶχε ἂν αὐτὴ ἡ δύναμη κερδιζόταν στὴν ὑπόθεση τοῦ ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ τσαρισμοῦ. Ἀλλὰ προσέθετε ἀμέσως ὅτι τὸ δικαίωμα στοῦ διαζύγιου δέν ἀποτελεῖ ὑποχρέωση πρὸς διάζευξη. Οἱ ἐθνικότητες ἔχουν δικαίωμα νά διεκδικήσουν τὴν αὐτονομία τους

ή τήν ανεξαρτησία τους αλλά οι σοσιαλδημοκράτες μπορούν, κατά περίπτωση, να υποστηρίξουν ή να μὴν υποστηρίξουν αὐτή τή διεκδίκηση. Καμιά ἐθνότητα δέν ἔχει τό ἀποκλειστικό δικαίωμα νά τήν υποστηρίξει ἡ σοσιαλδημοκρατία χωρίς ὅρους. Οἱ σοσιαλδημοκράτες θά στηρίξουν ἐθνικές διεκδικήσεις μόνο στήν περίπτωση πού αὐτές συμπίπτουν μέ τό γενικό συμφέρον τοῦ προλεταριάτου. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει μόνο οἱ ἐθνικές ομάδες πού ἔχουν μιά ὀρισμένη ἐδαφική συνοχή μπορούν νά διεκδικήσουν αὐτή τήν υποστήριξη. Ἐπί τῆ εὐκαιρία ἄς ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Λένιν πρὶν ἀπό τή νίκη τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης μιλά ἐπίσης γιά τό δικαίωμα στήν ἐλεύθερη αὐτοδιάθεση ὡς ἀρχῆς πού πρέπει νά διέπει τό μελλοντικό σοσιαλιστικό κράτος. Στό κράτος αὐτό θά ὑπάρξει ἀργότερα μιά βαθμιαία καί ἐπιταχυνόμενη προσέγγιση τῶν ἐθνοτήτων, ἀκόμη καί συγχώνευσή τους¹⁴.

Τό πρόβλημα τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος ἔπαιξε ἕνα ρόλο πολύ σημαντικό σ' αὐτές τίς συζητήσεις σέ συνδυασμό μέ τά προβλήματα τακτικῆς. Οἱ Αὐστριακοί, μαζί τους οἱ Καυκάσιοι μενσεβίκοι καί τό Μπούντ, ἤθελαν τό κόμμα νά γίνει ὁμοσπονδία τῶν ἐθνικῶν τμημάτων. Ὁ Λένιν, θιασώτης πάντοτε ἑνός ὀρισμένου συγκεντρωτισμοῦ τόν ὁποῖο θεωροῦσε ἐγγύηση τῆς ἀποτελεσματικότητας, πριμοδοτοῦσε ἕνα ἐνιαῖο κόμμα μέ ὑποδιαιρέσεις ἐδαφικές κι ὄχι ἐθνικές. Στό ἔδαφος, λοιπόν, αὐτῶν τῶν συζητήσεων γιά τήν τακτική καί τήν ὀργάνωση ἐμφανίστηκαν τά πρῶτα μαρξιστικά δοκίμια ἑνός ὀρισμένου θεωρητικοῦ στοχασμοῦ γιά τό πρόβλημα τοῦ ἔθνους.

Τό πῶς σημαντικό ἀπ' αὐτά τά δοκίμια, ἕνα ἀπό τά πρῶτα ἄλλωστε, φαίνεται νά εἶναι καί τό καλύτερο. Δέν ξεπεράστηκε ἀκόμη. Πρόκειται γιά τό ὄγκωδες σύγγραμμα τοῦ Ὁττο Μπάουερ, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* («Τό ζήτημα τῶν ἐθνικοτήτων καί ἡ σοσιαλδημοκρατία»), πού δημοσιεύτηκε στή Βιέννη τό 1907¹⁵. Οἱ σημερινοί μαρξιστές γνωρίζουν αὐτό τό βιβλίο ἀπό ὀρισμένα χωρία πού παραθέτει ὁ Στάλιν συνοδευμένα μέ περι-

φρονητικά σχόλια καί ταυτόχρονα τό ἀπεχθάνονται, καθὼς τό κατέστησε ἀφερέγγυο ἡ κακή μαρτυρία τοῦ Ἰωσήφ Βησαριόνοβιτς. Ὅμως ἂν τό διαβάσει κανεῖς διαπιστώνει ὅτι ὁ Στάλιν, τίς περισσότερες φορές, δέν εἶχε κατανοήσει ὅσα ἔλεγε ὁ Μπάουερ ἢ ἂν τά εἶχε κατανοήσει τά διαστρέβλωνε συστηματικά. Οἱ σημερινοί μαρξιστές συνεχίζουν νά ἀναφέρονται στό ἄρθρο τοῦ Στάλιν, ἀσύγκριτα λιγότερο εὐφυές, λιγότερο πληροφορημένο, λιγότερο σημαντικό ἀπό κάθε ἀποψη σέ σχέση μέ τό ἔργο τοῦ Ὁττο Μπάουερ. Ὅσοι χρειάζονται ἀναφορές γιά νά μέ πιστέψουν ἄς σημειώσουμε ὅτι ὁ Λένιν —ἐλάχιστα ἐνθουσιασμένος μέ τό δοκίμιο τοῦ Στάλιν, στό ὁποῖο ὅμως στήριξε κάποιες ἐλπίδες κατά τή διάρκεια τῆς σύνταξής του— ἔγραφε ὅτι ὁ Μπάουερ «συλλογίζεται πολύ ὀρθά σέ μιά σειρά οὐσιαστικῶν θεμάτων»¹⁶. Γιά τόν Λένιν ἡ θέση τοῦ Ὁττο Μπάουερ γιά τήν ἐξωεδαφική πολιτιστική αὐτονομία, μέ τήν ὁποία δέν συμφωνοῦσε, ἦταν μιά ἐπουσιώδης ἀπόκλιση μέσα σέ ἕνα ἀξιοσημείωτο κατά τά ἄλλα ἔργο. Γιά τόν Στάλιν, ἐλάχιστα συνηθισμένοι σέ τόσο λεπτές διακρίσεις, αὐτή ἡ «λανθασμένη» θέση λέκιαζε ὅλο τό βιβλίο, ἦταν ἀπλούστατα σημάδι τῆς ἐσωτερικῆς του διαστροφῆς.

Ὁ Μπάουερ, ὡς πρὸς τό συζητούμενο ζήτημα, δικαιολογεῖ τό ἔθνος ὡς μιά ὀργανωτική ἐνότητα, μιά ἐνότητα αὐθύπαρκτη. Τήν ὀρίζει ὡς τό σύνολο τῶν ἀνθρώπων, συνδεδεμένων μέ τήν κοινότητα τοῦ ἱστορικοῦ τους πεπρωμένου σέ μιά κοινότητα χαρακτήρα (*aus Schicksalgemeinschaft erwachende Charaktergemeinschaft*). Αὐτή ἡ κοινότητα χαρακτήρα, ὁ ἐθνικός χαρακτήρας δηλαδή συγκέντρωσε τίς βολές τοῦ Στάλιν καί πολυάριθμων ἄλλων μαρξιστῶν μετὰ ἀπ' αὐτόν, ἔτοιμων νά καταγγείλουν ἐδῶ μιά ψυχολογιστική παρέκκλιση. Προσωπικά, δέν θά μπορούσα νά ὑπερασπισθῶ τήν θέση τοῦ Μπάουερ πού τήν θεωρῶ κατακριτέα. Ἀλλά ὁ Στάλιν διαστρεβλώνει τόν Μπάουερ ὅταν διατείνεται ὅτι ὁ ὀρισμός του «ἀποσπᾶ τό ἔθνος ἀπό τό ἔδαφος καί τό καθιστᾶ κατά κάποιον τρόπο δύναμη ἀκατανίκητη, ἀτάρκτη (...) κάτι τό μυστικιστικό, ἄπιαστο, ἀθά-

νατο»¹⁷. Για τόν "Όττο Μπάουερ όμως ό έθνικός χαρακτήρας δέν είναι μιά ανεξάρτητη δύναμη αλλά ή συμπύκνωση όλης τής ιστορίας του έθνους, τής ιστορίας των προγόνων, των συνθηκών των άγώνων για τήν ύπαρξή τους, των δυνάμεων παραγωγής που ήλεγχαν, των σχέσεων παραγωγής εντός των όποιων ήταν ένταγμένοι. Διόλου δέν ξεχωρίζει τόν έθνικό χαρακτήρα, κατηγορία βέβαια συλλογικής ψυχολογίας, από τις συγκεκριμένες συνθήκες τής κοινωνικής ζωής, όπως τόν κατηγορεί ό Στάλιν.

"Αν, για να θυμηθούμε τήν περιφημη φράση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, οι προλετάριοι δέν έχουν πατρίδα, αυτό δέν συστήνει μιά αντιπατριωτική διακήρυξη. Διαπιστώνει τό γεγονός ότι ή άστική κοινωνία στέρησε από τούς προλετάριους τή δυνατότητα να συμμετέχουν σε μιά δοσμένη πατρίδα. Ό Μπάουερ ξαναπιάνει αυτό τό μαρξιστικό αυτόνοητο και προσθέτει, όπως πολλοί άλλοι, ότι στή σοσιαλιστική κοινωνία θα έχουν επιτέλους πατρίδα. Κατακρίνει τήν τρέχουσα άποψη άλλων μαρξιστών, σύμφωνα με τήν όποία ό σοσιαλιστικός κόσμος θα βιάδιζε τό δρόμο τής όμοιομορφίας, προς μιά συγχώνευση και άφομοίωση των έθνικών πολιτισμών, προς έναν όμοιόμορφο παγκόσμιο πολιτισμό. "Αντίθετα, για αυτόν ό σοσιαλισμός θα ζωογονούσε τούς έθνικούς πολιτισμούς, μάλιστα θα υπήρχε αυξανόμενη διαφοροποίηση. Έπαναλαμβάνει έπομένως τή θέση τής πολυφωνίας των πολιτισμών που είχε εκθέσει στή Γερμανία ό Χέρντερ στις αρχές του 19ου αι. και που υποστηρίχθηκε κατά κόρον άργότερα.

Ό "Όττο Μπάουερ θεωρεί επίσης ότι τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα πρέπει να υπερασπισθεί τήν έξωεδαφική, πολιτιστική αυτονομία. Είδαμε ότι ό Λένιν τόν κατακρίνει άκριβώς στο σημείο αυτό. "Αλλά ό Μπάουερ τοποθετεί τό έθνικό ζήτημα κυρίως στο πολιτιστικό επίπεδο. "Όλοι οι "Ιταλοί τής Αύστροουγγαρίας για παράδειγμα θα έπρεπε να έχουν τή δυνατότητα να αποφασίζουν από κοινού για τά πολιτιστικά ζητήματα που τούς άφορούσαν, και μόνο για αυτά. Αυτό κατά τήν άποψη του Μπάουερ είχε τό πλεονέκτημα ότι άφηνε ελεύθερο τό πεδίο για τήν πάλη των τάξεων. "Από τήν άλλη μεριά, οι συχνές μεταναστεύσεις διάφορων έθνικών στοιχείων στο πλαίσιο τής Αύτοκρατορίας δέν θα προκαλούσαν περισσότερες δυσκολίες και συγκρούσεις μεταξύ τους από τις δυσκολίες που θα προέρχονταν από τήν ανάγκη συνεχούς άναπροσαρμογής των συνόρων των «έθνικών» έδαφών.

Τό δοκίμιο του Μπάουερ, από νομική άποψη, συμπληρώθηκε με τό έργο του Κάρλ Ρέννερ (που υπέγραφε με τό ψευδώνυμο Ρούντολφ Σπρίνγκερ ή Συνόπτικους), του μελλοντικού Προέδρου τής Αύστριακής Δημοκρατίας¹⁸.

"Αλλά τό πιό διάσημο έργο αυτής τής εποχής υπήρξε άναμφισβήτητα "Ο μαρξισμός και τό έθνικό

ζήτημα του Στάλιν, παρ' όλο που ή φήμη του διόλου δέν όφείλεται στην έσωτερική του ποιότητα. "Ας μου επιτραπεί να παραπέμφω στο άρθρο μου όπου έπεσήμαινα τις ένδειξεις σύμφωνα με τις όποιες ό Λένιν, που είχε παραγγείλει τό δοκίμιο αυτό στον νέο Γεωργιανό τό 1912 για τό περιοδικό *Prosvechtchenié* (ή καθοδήγηση) και που ενώ περίμενε πολλά άπ' αυτό, εκ των ύστερων έμεινε ελάχιστα ίκανοποιημένος¹⁹. Ό Στάλιν άρκέστηκε να παραθέσει σε έναν χονδρικό και δογματικό όρισμό του έθνους (με τόν όποιο άνοιγε τό άρθρο, έναν τρόπο σχολαστικό και καθόλου έπιστημονικό) μιά δικαιολόγηση τής θέσης του Λένιν για ζητήματα τής τακτικής και τής όργάνωσης.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούν οι προσπάθειες του Κάρλ Κάουτσου που κορυφώθηκαν με τήν μπροσούρα του 1917 *Die Befreiung der Nationen* ("Η άπελευθέρωση των έθνών")²⁰, σε μεγάλο βαθμό έργο πολεμικής έναντίον του "Όττο Μπάουερ. Τό κριτήριο του έθνους για τόν Κάουτσου είναι μόνον ή γλώσσα. Κατά συνέπεια ή κουλτούρα, δεδομένου ότι δέν συνδέεται άποκλειστικά με τή γλώσσα, δέν συνδέεται επίσης και με τό έθνος. «"Η έθνική συλλογική συνείδηση» για τήν όποία μιλά ό Μπάουερ

χρωματίζει όλα τά πολιτιστικά στοιχεία που άφομοιώνονται στο έθνος (όπως ένα άτομο άφομοιώνει όλα τά στοιχεία που δέχεται από τόν έξω κόσμο και τούς αποδίδει μιά προσωπική χροιά). "Αλλά δέν υπάρχει έν κατακλειδί παρά μόνο στα μικρά έθνη, καθώς υπάγονται σε ένα μικρό έδαφος και σε συνθήκες άνάλογες.

Οι ίδιες συνθήκες μπορούν

να καταστήσουν συναφείς τήν κουλτούρα και τή νοοτροπία λαών που μιλούν δυό διαφορετικές γλώσσες. Οι Τσέχοι —και ό Μπάουερ τό παραδεχόταν— είναι «Γερμανοί τσέχικης γλώσσας». Αυτή ή άποψη επιτρέπει στον Κάουτσου να έπιμένει στον διεθνή χαρακτήρα του πολιτισμού των ευρωπαϊκών λαών. Οι έργάτες, ένεκα των μεταναστεύσεων, γίνονται όλο και περισσότερο δίγλωσσοι ή τρίγλωσσοι: «"Όποιος μιλά περισσότερες γλώσσες δέν παραμένει συνδεδεμένος με τήν έθνικότητα γεννήσεως. Μπορεί να αλλάξει κατά βούληση».

Πιστός στον μαρξικό διεθνισμό, ό Κάουτσου υποστηρίζει ότι

«ή αντίθεση των έθνοτήτων στα πολυεθνικά κράτη δέν προέρχεται από κάποια αντιπαλότητα των έθνικών χαρακτήρων ή των έθνικών πολιτισμών. (...) "Η πολυφωνία δέν σημαίνει πιά αντιπαλότητα. Οι έθνικές αντιθέσεις όφείλονται στην πάλη για τις άγορές ή για τήν κρατική έξουσία».

Αυτή ή πάλη στοίχισε τήν καταπίεση σε όρισμένα έθνη και ή καταπίεση αυτή σφρηγιάτησε τήν καταπιεσμένη έθνική κοινότητα. Τό προλεταριακό κρά-

τος δέν θά γνωρίσει τέτοιους αγώνες γιατί θά είναι άπολύτως δημοκρατικό. 'Ο σοσιαλισμός, άποτελεσμα ενός διεθνούς κινήματος, θά οδηγήσει στην κατάρρευση τών συνόρων καί τών διαφορών μεταξύ τών έθνικοτήτων. 'Αντίθετα από τήν άποψη του Μπάουερ ο Κάουτσκι υποστήριζε ότι

«ο σκοπός τής σοσιαλιστικής εξέλιξης δέν είναι ή διαφοροποίηση αλλά ή άφομοίωση τών έθνοτήτων, δέν είναι ή πρόσβαση τών μαζών στην έθνική κουλτούρα αλλά ή πρόσβαση στην ευρωπαϊκή κουλτούρα πού ταυτίζεται όλο καί περισσότερο μέ τήν παγκόσμια κουλτούρα» (σελ. 47).

Σ' αυτήν τή σοσιαλιστική άνθρωπότητα μπορούμε νά προβλέψουμε, κατά τόν Κάουτσκι, ότι θά υπάρξει ένοποίηση τών γλωσσών, άπόρριψη τής κατάρτας του Πύργου τής Βαβέλ μέ τήν όποία ένας ζηλόφθονος θεός προσπάθησε νά ανακόψει τήν άνοδο τών ανθρώπων στους ουρανούς. «Στή θέση του θά ψάλλεται τό άσμα τών άσμάτων του διεθνισμού» (σ. 51).

3. Οι ιδέες τής III Διεθνούς

Κι έδω θά πρέπει νά ξεκινήσει κανείς φτιάχνοντας έναν πίνακα τής έμμεσης καί λανθάνουσας ιδεολογίας. Πρέπει έξάλλου νά άναγνωρίσει κανείς μιá πιστότητα στις άξίες τής μαρξιστικής ιδεολογίας. Στην άρχή κυρίως γινόμαστε μάρτυρες σέ μιá άναζωπύρωση τής μαρξιστικής έπαναστατικής φλόγας, τό πάθος τής καταγ-

γελίας τής καταπίεσης σέ όλες τές μορφές τής, καί ίδίως τής έθνικής καταπίεσης. 'Η Τρίτη Διεθνής δημιουργείται ως αντίδραση στην «προδοσία» τής Δεύτερης Διεθνούς. Οι έρωτοτροπίες τής μέ τήν άποικιοκρατία καί τόν έθνικισμό καταγγέλλονται ως έκφραση, κοντά σέ χιλίες άλλες, αυτής τής θεμελιώδους προδοσίας. 'Υπάρχει, στό λόγο τής Γ' Διεθνούς, μιá έκρηξη διεθνισμού σ' αντίδραση προς τήν πατριωτική «πλύση έγκεφάλου» του 1914-18 καί πού έκδηλώνεται μέ κάθε τρόπο. Π.χ. μέ τόν μή έθνικό χαρακτήρα τής όνομασίας τής νέας 'Ενωσης τών Σοβιετικών Δημοκρατιών τών όποιών ο «έθνικός» ύμνος δέν είναι άλλος από τόν ύμνο τής Διεθνούς, όπως επίσης έκδηλώνεται μέ τή συγκεντρωτική αντίληψη τών κομμουνιστικών κομμάτων σέ διεθνή κλίμακα. Τά πρώτα χρόνια αυτό φαίνεται τόσο στό όργανωτικό επίπεδο, στους «Είκοσι ένας όρους» όσο καί στό «φοκλορικό» επίπεδο, στό μίσος τής κομμουνιστικής βάσης άπέναντι σέ κάθε φαινόμενο πού παρουσίαζε ίχνη έθνικισμού, στή διάδοση μέσα στους κομμουνιστικούς κύκλους τής έσπεράντο πού θά 'πρεπε νά εξαφανίσει τήν άνεπικοινωνία ανάμεσα στους λαούς, στους στίχους άπειρων λαϊκών τραγου-

διών πού είχαν πέραση στα κομμουνιστικά κόμματα όπως π.χ. στό ίταλικό *Bandiera rossa*:

Non più nemici, non più frontiere
Sui confini rosse bandiere!

'Ωστόσο, βλέπουμε κι έδω νά επανεισάγονται μέ πολύ εύελικτο τρόπο στοιχειά έθνικιστικά. Παρά τό διεθνιστικό πάθος μπορούμε νά άναγνωσουμε τά πρώτα σημάδια. Κατ' άρχήν, μιá στρατηγική πού θέτει σέ πρώτο επίπεδο τήν έργατική ταξική πάλη στή Δύση υπαινίσσεται τήν ιδέα τής ευρωπαϊκής άνωτερότητας. 'Εκεϊ όπου τό κομμουνιστικό κόμμα γίνεται ο εκπρόσωπος καί υπερασπιστής τής εργατικής τάξης, μέ βάση τήν ίδια διαδικασία πού ίσχυσε καί στή Β' Διεθνή, υφίσταται τήν επίδραση τών συμπερόντων καί τών προσδοκιών τών μαζών πού τό ακολουθούν. 'Από μιá άλλη πλευρά, ή ρωσική πρωτοκαθεδρία μέσα στην Γ' Διεθνή θά έχει σημαντικές καί σοβαρές επιπτώσεις.

Στήν ΕΣΣΔ τήν ίδια φαινομενικά εφαρμόζεται μέ τόν πιό άυστηρό τρόπο ο κανόνας τής ισότητας τών έθνοτήτων. 'Η επικράτεια τής Ρωσικής Αυτοκρατορίας διαιρείται καί υποδιαιρείται σύμφωνα μέ τό έθνικό κριτήριο. Τά διάσπαρτα άτομα τής ίδιας «έθνικότητας» συνενώνονται κατά κάποιο τρόπο μ' έ-

κείνα πού ζούν σέ ένα συνεχόμενο έθνικό έδαφος πού διαθέτει κάποια πολιτική δομή. Μέ αρκετά έκπληκτικό τρόπο, αυτή ή όργάνωση, πού διατελεί υπό τήν καθοδήγηση του έπιτρόπου τών έθνοτήτων Στάλιν, αντιγράφει έν μέρει τό σχέδιο τής έθνικοπολιτιστικής άυτονομίας του 'Όττο Μπάουερ, αυτήν πού ο ίδιος είχε καταγγείλει τό 1913. 'Εμ-

φανίζονται άκόμη καί στοιχειά έξωεδαφικότητας (ιδιαίτερα έμφανή στην περίπτωση τών 'Εβραίων) τά όποια ο Γεωργιανός τόσο έσάρκαζε τό 1913.

Στήν πράξη όμως, επικρατεί ή ρωσική πρωτοκαθεδρία (συμπεριλαμβανομένων καί τών έκρωσισμένων στοιχείων). Ευθύς εξαρχής έμφανίζεται ή τάση τών Ρώσων νά συμπεριφέρονται ως οί «μεγάλοι άδελφοί». Καί ξέρουμε ότι στό σημείο αυτό ο Λένιν συγκρούστηκε μέ τόν Στάλιν, όταν διεκρίνε ότι αυτός ο Γεωργιανός καί οί φίλοι του διακατέχονταν από μεγαλορώσικο σοβινισμό²¹. Κατά βάση, ένας τέτοιος προσανατολισμός ήταν άναπόφευκτος μέχρι ένα όρισμένο σημείο²² αλλά πυροδοτούσε ταυτόχρονα άνησυχητικές εξελίξεις. 'Αν καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια για τήν ανάπτυξη τών γλωσσών τών μή ρωσικών έθνοτήτων, παρά ταύτα ή ρωσική γλώσσα πριμοδοτήθηκε έκ τών πραγμάτων. Διότι ήταν ο ρώσικος λαός πού έκανε τήν επανάσταση καί οί Ρώσοι κομμουνιστές αισθάνονταν μιá όρισμένη υπερφάνεια γι' αυτό. 'Οφειλαν νά διατηρήσουν τόν κομμουνισμό σέ λαούς πού άκόμη δέν τόν είχαν κατακτήσει, άρα νά εξαναγκάσουν τούς άλλογενείς καί για τούτο είναι συγχωρητέοι, γιατί κανείς δέν ξέρει

πιά εάν επρόκειτο για μία προσπάθεια επιβολής του κομμουνιστικού συστήματος για τό καλό των λαών, έστω παρά τή θέλησή τους, ή αν επρόκειτο για έκφραση τής ρωσικής πρωτοκαθεδρίας. Γιατί στην πραγματικότητα οι άλλογενείς στη μεγάλη τους πλειοψηφία δεν ήταν κομμουνιστές. Άλλά ή βιασύνη με τήν οποία διέβλεπαν παντού εκδηλώσεις άστικού έθνικισμού, πού έπομένως θά έπρεπε νά παταχθεί, ήταν συχνά άνησυχητική. Μήπως τάχα αυτό δεν ήταν μία διαμαρτυρία έναντίον τής ρωσικής ήγεμονίας;

Στήν κομμουνιστική Διεθνή, σύμφωνα με τίς άρχές του Λένιν, άναγνωριζόταν ή προσδοκία όλων των έθνοτήτων για άνεξαρτησία, τόσο στις άποικίες όσο και στις μειονοτικές έθνικότητες τής Ευρώπης. Άλλά ή επικαιρότητα τής έθνικης διεκδίκησης έξαρτιόταν από τά γενικά συμφέροντα τής διεθνούς επανάστασης, πράγμα πού έκτιμούσε τό έπιτελείο τής Μόσχας, έξαρτιόταν δηλαδή πρακτικά από τήν στρατηγική πού άποφάσισε ή σοβιετική κυβέρνηση. Πρακτικά, για μεγάλο διάστημα, ή στρατηγική αυτή δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ή άπόφαση του Στάλιν.

Οι μεγάλες γραμμές τής στρατηγικής έποικιλλαν άνάλογα με τίς περιόδους. Υπήρξαν περίοδοι πάλης μόνον των κομμουνιστικών κομμάτων, ή όνομαζόμενη στρατηγική «τάξη έναντίον τάξης», στην προοπτική μιās άμεσης επανάστασης²³. Έξου οι άποικιακές διεκδικήσεις γνώρισαν έξαρση. Ο έπιδιωκόμενος σκοπός ήταν λιγότερο ή έθνικη άνεξαρτησία των άποικιοκρατούμενων χωρών και περισσότερο ή έξασθένιση των καπιταλιστικών ίμπεριαλιστικών δυνάμεων.

Υπήρξαν επίσης οι περίοδοι του ένιαίου μετώπου με τούς σοσιαλιστές και τή δημοκρατική άστική τάξη στην προοπτική μιās μακρόχρονης μετάβασης στον σοσιαλισμό· ύστερα ή πάλη ενάντια στον φασισμό. Ξέρουμε ότι στην διάρκεια αυτής τής φάσης οι κομμουνιστές πρότειναν ένα κοινό μέτωπο όλων των πατριωτών πού ήταν άποφασισμένοι νά πολεμήσουν τον Χίτλερ. Έτσι οι διεκδικήσεις στις άποικίες περιορίστηκαν σε άπλά μεταρρυθμιστικά μέτρα, και ως έκ τούτου οι κομμουνιστές συμβούλευαν τούς άνυπόμονους τήν «ύπαγωγή τής πατρίδας στό γενικό συμφέρον». Μιά παρόμοια τακτική άκολούθησε τό Γαλλικό Κ.Κ. στό πόλεμο τής Άλγερίας, όπου δήλωνε ότι ή άνεξαρτησία τής Άλγερίας αν ποτέ έπιτυγχανόταν, θά κερδιζόταν στην Γαλλία κι όχι στην Άλγερία. "Αν ό σοσιαλισμός νικούσε στην Γαλλία, τό ζήτημα τής Άλγερίας δεν θά ύπήρχε.

Στήν περίοδο ώστόσο του ένιαίου μετώπου ύπήρξε μία καταπληκτική ανάπτυξη του έθνικισμού μέσα στα Κ.Κ. Ο έθνικισμός προοριζόταν νά καλύψει τίς ιδεολογικές άνάγκες των μαζών στην Γαλλία, τή Ρωσία και παντού στον κόσμο ώστε με τόν ταχύτερο δυνατό τρόπο νά τίς εντάξει στον άγώνα έναντίον του Χίτλερ και του γερμανικού φασισμού. Σε αντίθεση με τήν προηγούμενη περίοδο, κατέληξαν σε διατυπώσεις και θέσεις καθαρά έθνικιστικές. Έτσι ενώ τό 1930 ήταν δυνατόν νά διαγραφεί κανείς από ένα κομμουνιστικό κόμμα διότι απέδωσε κάποια νομιμότητα στό πατριωτικό αίσθημα, δέκα χρόνια άργότερα ό κομμουνιστικός Τύπος χρησιμοποιούσε τόν όρο «πατριώτης» ως συνώνυμο του «κομμουνιστής».

Σέ γενικές γραμμές όλη τήν περίοδο τής Κομιντέρν

πριμοδοτήθηκαν τά έθνικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών κομμάτων και ιδίως τής ΕΣΣΔ. Αντίθετα ύποτιμήθηκαν τά έθνικά κινήματα στις άποικίες. Στις άποικιακές χώρες οι ίθαγενείς μάζες πολύ συχνά δεν έλκονταν από τά κομμουνιστικά κόμματα (έκτός από μερικές αξιοσημείωτες εξαιρέσεις). Η έπιμονή τους στην κοινωνική πάλη, ενώ τό άμεσο ζήτημα ήταν τό έθνικό, ή έλλειψη προσαρμογής τους στις τοπικές συνθήκες, ό ρόλος των άστών και των «φεουδαρχών» στον άγώνα τής άνεξαρτησίας, όλοι αυτοί οι παράγοντες έσπρωχναν τίς μάζες προς οργανώσεις έθνικιστικές ή έστω προς ήγέτες έθνικιστές. Αυτή ή κατάσταση έσπρωχνε στην συνέχεια τήν Κομιντέρν νά προσπαθεί νά στηριχθεί σε τοπικά μικροσκοπικά κομμουνιστικά κόμματα πού ύποτίθεται ότι άντιπροσώπευαν ένα, άνύπαρκτο άλλωστε, προλεταριάτο και πού ή άνύπαρκτη κοινωνική τους βάση τά καθιστούσε εύάλωτα σε χειραγωγήσεις.

Τό επίπεδο του θεωρητικού στοχασμού τήν έποχή αυτή είναι πολύ χαμηλό. Τό άρθρο του Στάλιν του 1913, πού τό ξεθαψαν από τήν αφάνεια, ίεροποιήθηκε και αποτέλεσε τόν κανόνα. Η χονδροειδής θεωρία πού έκτίθεται στό άρθρο αυτό, δηλαδή ό σταλινικός όρισμός του έθνους, άρχει για κάθε ζήτημα. Νομιμοποιεί κάθε χειρισμό, για παράδειγμα τήν άρνηση μιās έθνικης διεκδίκησης πού χαρακτηρίζεται άνεπίκαιρη. Μέ πολύ σχολαστικό τρόπο στην έν λόγω περίπτωση εφαρμόζονται τά κριτήρια του σταλινικού όρισμού. Για νά σχηματισθεί ένα έθνος, έλεγε ό Στάλιν, άπαιτείται, έκτός των άλλων, νά ύπάρχει συνοχή, κοινότητα οικονομικής ζωής, με δυό λόγια μία έθνικη άγορά. "Ομως μία άποικία δεν σχηματίζει οικονομική ενότητα διότι συνδέεται οικονομικά με τήν μητρόπολη, συμμετέχει στην μητροπολιτική έθνικη άγορά, αλλά δεν έχει δική της έθνικη άγορά. "Αρα δεν είναι έθνος και δεν μπορεί νά γίνει έθνος. Στην καλύτερη περίπτωση είναι ένα «ύπό διαμόρφωση έθνος» και θά πρέπει νά περιμένει κανείς πολύ ώσπου νά του άναγνωρισθεί τό καθεστώς του πραγματικού έθνους. Είναι προφανές ότι αν εφαρμόζονταν αυτά τά κριτήρια στην πρό του 1918 Πολωνία, διαμελισμένης μεταξύ Ρωσίας, Γερμανίας και Αυστροουγγαρίας, και καθώς δεν διέθετε δική της έθνικη άγορά ποτέ δεν θά μπορούσε νά έξελιχθεί σε έθνος και νά διεκδικήσει τήν άνεξαρτησία της. Ήταν ένας τέλειος φαύλος κύκλος.

Όστόσο στην ΕΣΣΔ οι ιστορικοί άνέπτυξαν τή θεωρία του narodnost' (θά μπορούσε νά μεταφρασθεί ως «έθνικότητα»). Ο όρος παράγεται από τή λέξη narod πού σημαίνει λαός, και σχηματίζεται κατ' άναλογίαν προς τόν γερμανικό όρο Völkerschaft που χρησιμοποιεί μερικές φορές ό Ένγκελς). Η έννοια αυτή στην οποία θά επανέλθω προοριζόταν νά καλύψει τό κενό άνάμεσα στό στάδιο των φυλών και τό στάδιο των έθνών κατά τή σταλινική έννοια πού προσιδιάζει στην καπιταλιστική περίοδο.

Στήν ΕΣΣΔ επίσης ό Στάλιν λανσάρει μία άλλη θεωρία με τήν οποία διακρίνεται ή (έθνικη) μορφή από τό (σοσιαλιστικό) περιεχόμενο τής κουλτούρας. Πρόκειται άπλούστατα για ένα τεχνητό κατασκευασμα για νά γεφυρωθεί ή πολιτιστική, πολιτική και κοινωνική όμοιομορφία πού επέβαλαν στην Σοβιετι-

κή Ένωση με τις φολκλορικές αντιπαροχές που παραχωρούσαν στις μη ρωσικές εθνότητες. Ή θεωρία όμως αυτή προσφερόταν σε όρισμένες ενδιαφέρουσες επεξεργασίες.

Στή Γαλλία, στο πλαίσιο πάντα του σταλισμού, καταβλήθηκε μια όρισμένη προσπάθεια για να δικαιολογηθούν τα εθνικιστικά στοιχεία της πολιτικής του κομμουνιστικού κόμματος την εποχή του Λαϊκού Μετώπου και της Αντίστασης, μια προσπάθεια που έπεδίωνε να ενσωματώσει τα στοιχεία αυτά σε μια μαρξιστική θεωρία. Πρίν τό 1939 ο Άνρι Λεφέβρ προσπάθησε να πάρει αυτό τό δρόμο χρησιμοποιώντας τά έν λόγω στοιχεία μέ μία θετική παραδοχή παρ' όλο πού ή σταλινική θεωρία τόν άντέκοβε. Άργότερα, υπήρξαν συζητήσιμες «συνθέσεις» από τόν Κονιό, τόν Γκαρωντύ και άλλους. Ή θεωρία τής «εθνικής τάξης» του Μάρξ χρησίμευσε πολύ αλλά μέ τονισμούς ιδιαίτερα εθνικιστικούς και από τόν Άραγκόν μέ αποχρώσεις πού θύμιζαν Μωρεάς. Δέν θά ήταν παράξενο νά δεϊ κανείς μία εξέλιξη πού θά όδηγούσε στην άπολογία του Μπαρέζ.

4. Ή μετασταλινική εξέλιξη

Ή βασική ιδεολογία παραμένει αναλλοίωτη στην μετασταλινική περίοδο. Ή εθνική καταπίεση αποδοκιμάζεται πάντοτε. Άλλά δέν εξυμνείται ως έκ τούτου ή εθνική ιδιομορφία αυτή καθεαυτή. Διακηρύσσεται πάντοτε ή ανάγκη νά υποτάσσονται οί εθνικοί σκοποί στην γενική πρόοδο τής ανθρωπότητας. Αυτό σημαίνει ότι θεωρείται επιθυμητή ή μελλοντική άφομοίωση όρισμένων εθνικοτήτων. Στοχάζονται τό μέλλον στην γραμμή πού χάραξαν ο Κάουτσου κι ο Στάλιν: υπερίσχυση τής τάσης τής όμοιομορφίας, τής διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας κουλτούρας.

Όστόσο στην ίδια τήν ΕΣΣΔ παρατηρούνται αναβιώσεις, όλοένα και περισσότερο άπροκάλυπτες, «άστικου εθνικισμού» στο βαθμό πού τό Κρεμλίνο γίνεται λιγότερο βάνουσο. Στις λαϊκές δημοκρατίες τονίζεται όλοένα και περισσότερο ή θέληση για εθνική άνεξαρτησία. Και καταλήγει σε συγχρούσεις. Σε όρισμένες περιπτώσεις (Πολωνία, Ούγγαρία) οί έ-

θνικές διεκδικήσεις ξεπερνούν τό σοσιαλιστικό πλαίσιο. Σέ άλλες περιπτώσεις παραμένει έντός του σοσιαλιστικού πλαισίου και οι συγκρούσεις ή συγκαλύπτονται (Ρουμανία) ή ξεσπούν βίαια (Γιουγκοσλαβία, στή συνέχεια Κίνα και 'Αλβανία).

Στίς άποικιακές χώρες τό κομμουνιστικό κίνημα γνωρίζει έπιτέλους τήν έγκυρότητα τής έθνοτικής προοπτικής και τήν νομιμότητά του, όποιες κι άν είναι οι τάξεις πού τό κατευθύνουν και τό στηρίζουν. 'Η έθνική επανάσταση άποκτά προτεραιότητα σέ σχέση μέ τήν κοινωνική επανάσταση στό πλαίσιο του ά-

ντιμπεριαλιστικού άγώνα. Διαμορφώνονται μέτωπα μέ τήν έθνική άστική τάξη και στήν πράξη συχνά μετασχηματίζονται σέ μιά σχεδόν άνευ όρων ύποστήριξη της, πράγμα πού θεωρητικοποιείται μέ τή νόθα θεωρία τής «έθνικής δημοκρατίας». 'Η θεωρητική προσπάθεια παρακολουθεί πολύ δύσκολα αυτές τίς στρατηγικές και τακτικές περιπέτειες. Μόνο οι Γιουγκοσλάβοι ίσως κάνουν μιά κάποια σοβαρή προσπάθεια.

(Συνέχεια στό επόμενο τεύχος)

Σημειώσεις

1. Χρησιμοποιώ αυτό τόν όρο έθνοτικός (nationalitaire) από τό άρθρο μου «Sur la théorie marxiste de la nation» (*Voies Nouvelles*, n. 2, 1958) για ν' αποφύγω τόν όρο «έθνικός» (national) πού αναφέρεται στό έθνος (nation), έννοια στήν όποία όρισμένοι, όπως ό Μ. Μώσ κι ό Στάλιν, έδωσαν έναν περιοριστικό όρισμό. Μπορεί νά εφαρμοσθεί σέ όλους τούς σχηματισμούς πού ξεπέρασαν τό στάδιο των φυλών και των φατριών, μεταξύ των όποιων σ' έκείνες στίς όποιες δίνουν τό όνομα έθνία (ethnie) και πού οι Ρώσοι όνομάζουν narodnost'. Δανείστηκα τόν όρο nationalitaire από τόν Van Gennepe, (*Traité comparatif des nationalités: Les éléments extérieurs de la nationalité*, Παρίσι, Payot, 1922). 'Αλλά κι ό Βάν Ζενέπ δανείστηκε τόν όρο από τόν René Johannet (*Le principe de nationalité*, 1918).

'Αλλά έγκατέλειψα τόν όρο αυτό όταν διαπίστωσα ότι χρησιμοποιήθηκε για νά διευκολύνει διαβήματα καθαρώς ιδεολογικά: νά άντιδιαστείλει δηλαδή τόν κακό έθνικισμό των παλαιών ευρωπαϊκών έθνών από τόν «καλό» έθνοτισμό των λαών του Τρίτου Κόσμου. Αυτή ή έπιχείρηση είχε μιά όρισμένη έπιτυχία. Χρησίμευσε στό νά συνειδητοποιήσουν οι άποικιοκρατούμενοι λαοί τή νομιμότητα των έθνικών τους προσδοκιών. 'Αλλά κατέληξε στό νά νοθεύσει τίς έννοιες, στό νά ιεροποιεί κάθε έθνικιστικό κίνημα όπουδήποτε κι άν εκδηλωνόταν, στό νά άποκτούν φωτοστέφανο καθαρότητας όλες οι ήγετικές ομά-

δες, όλοι οι θεωρητικοποιούντες διανοούμενοι πού ξεπηδούν από τέτοια κινήματα, νά συγκαλύπτει τό γεγονός ότι μπορούσαν εύκολότατα νά γίνουν έξίσου έκμεταλλευτές, καταπιεστές ακόμη κι έγκληματικοί μέ τούς προκατόχους τους στήν έξουσία.

Μιά ιδεολογία έθνικιστικού τύπου έχει πάντα και παντού μερικά σταθερά χαρακτηριστικά πού ή υιοθεσία ενός νέου όρου δέν μπορεί νά σβήσει. 'Ανέλυσσα περισσότερο τά ζητήματα αυτά στό βιβλίο μου *Marxisme et monde musulman*, Seuil 1972. Πάντως ή ιδεολογική έπιχείρηση πού έλαβε χώρα μέ βάση τή χρησιμοποίηση του όρου nationalitaire έχασε λίγο λίγο τίς όλεθριες έπιπτώσεις, γι' αυτό άρχισα, έδώ ή εκεί, νά τόν ξαναχρησιμοποιώ.

2. Δέν μπορώ νά άναπτύξω έδώ τί έννοιά μέ τόν όρο «ιδεολογικό κίνημα». Σχεδίασα έναν όρισμό αυτής τής έννοιας, πού τήν θεωρώ νέα, στό άρθρο μου «Problematique de l'étude des rapports entre l'Islam et le communisme», *Colloque sur la sociologie musulman*, Actes, Bruxelles, 1961. Βλ. έπίσης, *Marxisme et Monde musulman*, όπ.π.

3. Τίποτε δέν άποστρέφεται περισσότερο ό στρατευμένος μαρξιστής (ακόμη κι ό ίδιος ό Μάρξ) από τό νά άναγνωρίσει ότι στή δραστηριότητά του υπάρχουν ήθικά αίτια. Τίποτε ώστόσο δέν είναι πιό άναμφισβήτητο.

4. Βλ. E. Kendourie, *Nationalism*, Λονδίνο, 1960.

5. Βλ. S.F. Bloom, *The*

World of Nations, a study of the National Implications in the Work of Karl Marx, N.Y., Columbia Univ. Press, 1941.

6. Στο ίδιο, σ. 16.

7. Kendourie, *Nationalism*, σ. 73.

8. Παρατίθεται από τόν K. Kautsky, *Die Befreiung der Nationen*, 1917, σ. 9.

9. Στο ίδιο.

10. *New York Daily Tribune*, αρ. 3804, 25 'Ιουνίου 1853. Παρατίθεται από τόν K. Μάρξ και Φ. 'Ενγκελς, *Textes sur le colonialisme*, Μόσχα, σ. 43. Βλ. έπίσης K. Μάρξ, *Selected Works*, Inst. Moskow, τ. II.

11. Βλ. κυρίως D. Boersuer, *The Bolsheviks and the national and Colonial Question*, Droz et Paris, Minard 1957. 'Επίσης: *Le marxisme et l'Asie, 1853-1964*, κείμενα μεταφρασμένα από τούς S. Schram et H. Carrère d'Encausse, Παρίσι A. Colin, 1965. *La Deuxième Internationale et l'Orient*, διεύθυνση G. Haupt και M. Reberioux, Παρίσι, Cujas 1967.

12. 'Ανέπτυξα κάπως τό θέμα αυτό στό άρθρο μου «Marxisme et racisme» (*La Nef*, αρ. 19-20, 1964, σ. 49-60).

13. D. Boesner, όπ.π., σ. 32, και R. Pipers, *The formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism 1917-1923*, Cambridge 1954, σ. 24. σ. 24.

14. Βλ. κυρίως Λένιν, *Κριτικές σημειώσεις για τό έθνικό ζήτημα* (1913). Βλ. *Oeuvres* τ. XX, Παρίσι.

15. Βιέννη 1924, Β' έκδ. (γαλ. μετάφρ. 1988, Arcantère).

16. «Κριτικές σημειώσεις», *Oeuvres* τ. XXII σ. 349.

17. J. Staline, *Le marxisme et la question nationale et coloniale*, Paris, E.S., 1949, σ. 18.

18. Πρόσφατα δημοσιεύτηκε τό βιβλίο του Renner, *Die Nation: Mythos und Wirklichkeit*, 1964.

19. 'Ο Λένιν γράφει λίγους μήνες άργότερα ένα άρθρο στό ίδιο περιοδικό για τό ίδιο θέμα χωρίς νά αναφέρει τόν Στάλιν. Για τόν Λένιν «υπάρχουν δύο μαρξιστικές θεωρίες για τό έθνικό ζήτημα». 'Εκείνη των Ρένερ-Μπάουερ και εκείνη του Κάουτσου. 'Εμμεσα δέ άνασχευάζει τόν Στάλιν.

20. Στουτγάρδη, Dietz, 1917. 21. Βλ. Moshé Lewin, *Le dernier combat de Lenin*, Minuit, 1967.

22. Βλ. πρόλόγο μου στό βιβλίο τής Hélène Carrère d'Encausse, *Réforme et révolution chez les Musulmans de l'Empire russe*.

23. Πρέπει νά προσθέσει κανείς και τήν περίοδο του Γερμανοσοβιετικού Συμφώνου (1939-1941), όπου για διάφορους λόγους ξαναεμφανίζεται τό πρόγραμμα τής πάλης ενάντια στήν έσωτερική μπουρζουαζία και ή σκληρή καταγγελία του άγγλογαλλικού ιμπεριαλισμού στίς άποικίες.

24. Σύμβολο ήταν ή παράξενη κόκκινη σημαία μέ ένα μικρό τρίχρωμο όρθογώνιο σέ μιά γωνιά πού μοιράστηκε στίς διαδηλώσεις του 1935, νομίζω. (...) Δέν ήταν εύκολο νά πάνε κατευθειάν στή τρίχρωμη (γαλλική σημαία).

25. Henrie Lefebvre, *Le nationalisme contre les nations*, Paris 1937.

Ἡ μυστηριώδης ἔλξη τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος

ἢ καί λίγος μανχαϊσμός ἐπιτέλους

τοῦ Πέτρου Μαρτινίδη

ὁ ἀνέκδοτο εἶναι μᾶλλον γνωστό: Ἕνας ἄνθρωπος κατεβαίνει τίς σκάλες μιᾶς πολυκατοικίας διερωτώμενος: «Μά τί μου εἶπε, τί μου εἶπε; Ὑδροχόος, Ἰχθεῖς, Τοξότης; Ὅχι! Κριός μήπως μου εἶπε; Σκορπιός, Ζυγός; Δίδυμοι...». Ἐν τέλει, κάνει στροφή ἐπί τόπου, ξαναεβαίνει τά πατώματα, χτυπᾷ μιᾶ πόρτα, καί ρωτᾷ αὐτόν πού τοῦ ἀνοίγει: «Ποιά μου εἶπατε, γιατρέ, ὅτι εἶναι ἡ πάθησή μου;» Γιά νά πάρει τήν ἀπάντηση: «Καρκίνος, κύριέ μου, καρκίνος!»

Ὁ λόγος γιά τόν ὅποιο γελάμε ἐξαιτίας του ἀξίζει, ἴσως, ὀρισμένα σχόλια. Ἀπροσδόκητα νοσηρή καί μακάβρια, ἡ κατάληξη τῶν ἀπορητικῶν ὑποθέσεων τοῦ ἀνθρώπου δέν καταχωρεῖται ὡς λυπηρή διάγνωση μιᾶς ἐπαράτου παθήσεως. Ὁ ἀφελής ἥρωας τῆς ἱστορίας, πού συγγέει τή ζωδιακή μέ τήν ἰατρική σημειολογία, εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως καταδικασμένος στόν ἀφανισμό καί τή λήθη ὅσο καί κάθε ἄλλο πλάσμα ἑνός εὐφυολογήματος, εἴτε θανάσιμα ἄρρωστο εἴτε ὑγιές μέχρις ἀθανασίας. Πρέπει βέβαια, γιά μιᾶ στιγμή, νά τόν ἀντιμετωπίσουμε σάν πραγματική ὑπαρξή ὥστε νά λειτουργήσουν οἱ ἀπαραίτητες ταυτίσεις μας πρός τίς ἀπορίες του καί νά διαπρέψει ὁ αἰφνιδιασμός τῆς καταληκτικῆς ἀποκάλυψης. Ἀλλά ἡ ταύτιση δέν ἀποκτᾷ ποτέ ἕναν τόσο δεσμευτικό ἢ μόνιμο χαρακτήρα, πού νά μετατρέψει τή θανάσιμη διάγνωση σέ φρίκη καί νά στερήσει τόν εὐτράπελο χαρακτήρα τῆς ἐκπληξης, τήν ἀνατροπή τῶν προπαρασκευασμένων ἀναμονῶν, κι ἔτσι τόν αἰφνιδιασμό καί τό γέλιο.

Ἡ κατά κανόνα λειτουργία τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ἀκολουθεῖ τό ἴδιο πρότυπο. Πρόκειται, σχεδόν πάντα, γιά ἕναν χαριέντα ἀποτροπιασμό, γιά μιᾶ διασκεδαστική μακαβριότητα. Τό πτώμα πού ἐμφανίζεται κατ' ἀρχήν, γιά νά τεθεῖ τό μυστήριο, καί τά πτώματα πού ἀκολουθοῦν ὅσο διαρκεῖ ἡ διερεύνηση μέχρι τό ἐξίλασθῆρι μαχελεῖο τοῦ τέλους, περισσότερο ἀφοροῦν ὄρους ἑνός αἰνίγματος

«... Ἡ νόηση ἔχει πάντα τόν τρόπο νά ξεγλιστράει. Μόλις συναντήσῃ μιᾶ κλειστή πόρτα βρίσκει, εἴτε παραβιάζει, κάποια ἄλλη δίοδο στόν κόσμο».
S.K. Langer: *Philosophy in a New Key* (1956:86)

παρά πραγματικά ὄντα πού χάνουν τή ζωή τους. Ἀκόμη καί στίς πιό συστηματικά αἰμοσταγεῖς περιγραφές, ὅπως σ' αὐτές τοῦ Τόμας Χάρρις (τοῦ *Κόκκινου Δράκου* καί τῆς *Σιωπῆς τῶν Ἀμνῶν*) λόγου χάριν, δέν εἶναι οἱ θωπεῖες μέ τή φρίκη πού μετροῦν, ἀλλά οἱ ὀρθολογικές εἰκασίες γιά τόν προσδιορισμό τῆς σωστῆς λύσης. (Ἄν ὄχι πάντα σχετικῆς μέ τήν ταυτότητα τοῦ δολοφόνου, τότε σχετικῆς μέ τούς λόγους γιά τούς ὁποίους διαπράττει τό ἔγκλημα). Παντοῦ, ἡ ὅποια νοσηρότητα συνδυάζεται μέ ἕνα διανοητικό παιχνίδι, καί σέ ὅλα τά συναφῆ ἔργα κυριαρχεῖ αὐτό τό παιχνίδι μέ τό νοσηρό — τό μυστήριο καί ἡ τελική του ἀπάντηση («Καρκίνος, κύριέ μου, καρκίνος»).

Τό «παντοῦ», πρέπει νά πῶ, ἔχει κάποιες διαφοροποιήσεις πού ἀξίζει νά σημειωθοῦν: Ὑπάρχουν τρεῖς βασικές κατηγορίες «ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος» πού ἐνεργοποιοῦνται, οὐσιαστικά, ἀνάλογα μέ τή σκοπιὰ ἀπό τήν ὁποία γίνεται ἡ ἀφήγηση. Ἄν ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τήν ἐξέλιξη τοῦ μύθου μέ τά στοιχεῖα πού διαθέτει ὁ ἐρευνητής τῆς ὑπόθεσης («μέ τά μάτια τοῦ ντετέκτιβ» κατά κάποιον τρόπο), τότε ἔχουμε τό κλασικό μυθιστόρημα-αἰνίγμα. Ἄν ἡ ἀφήγηση γίνεται ἀπό τήν πλευρά τοῦ κακοποιῶ — τοῦ ἀδίσταχτου ἢ ψυχοπαθοῦς δολοφόνου, τοῦ μικροπατεώνα πού μπλέκεται ἀθέλητα σέ φόνο ἢ φόνους καί οὕτω καθεξῆς — τότε ἔχουμε τό λεγόμενο «μαῦρο μυθιστόρημα», τό «roman noir» τῶν Γάλλων ἢ τήν «crime story» τῶν Ἀμερικανῶν. Καί ἂν ἡ ἀφήγηση γίνεται ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἴδιου τοῦ θύματος — ἐκείνου πού ὑφίσταται τήν ἀπειλή, τόν ἐκβιασμό, τόν θανάσιμο κίνδυνο, τήν καταδίωξη καί

* Κείμενο καί τίτλος βασίζονται στά ὅσα, περίπου ἔτσι, ἀνακοίνωσα σέ μιάν ἐκδήλωση τῶν ἐκδόσεων *Παρατηρητής*, στίς 5.6.91 στήν Θεσσαλονίκη. (Τή γραπτῆ αὐτήν ἐκδοχή θά 'θελα νά ἀφιερῶσω στούς φίλους πού ἦταν ἐκεῖ, διασκεδάζοντας καί διορθώνοντας με, καθώς καί στούς φίλους πού ἀπουσίαζαν, ὑποκινώντας με σέ ἀκόμη πιό ἀδηφάγες ἀναγνώσεις ἀστυνομικῶν ἱστοριῶν).

τά λοιπά— ή ταύτιση τής ματιᾶς τοῦ ἀναγνώστη μέ τό ἀγωνιῶν θύμα δίνει αὐτό πού σέ ὅλες τίς γλῶσσες ὀνομάζεται «θρίλερ».

Σέ καμιά ἀπό τίς παραπάνω κατηγορίες, ὥστόσο, δέν ἀπουσιάζει τό «παιχνίδι μέ τό νοσηρό», ή ἑναγώνια προσμονή καί ή τελική, αἰφνιδιαστική, ἀποκάλυψη. Εἶτε πρόκειται γιά τόν δαιμόνιο ντετέκτιβ πού ἐντοπίζει τόν δολοφόνο στό πρόσωπο τοῦ πιό ἀπίθανου ὑπόπτου· εἶτε γιά τόν κακοποιό πού ξαφνιάζεται ἀπό τήν τροπή τῶν ἰδίων του τῶν πράξεων· εἶτε, τέλος, γιά τό καταδικασμένο θύμα, πού μόλις «στό παρά πέντε» γλιτώνει ἀπό τόν χαμό, τήν σέ βάρος του πλεκτάνη, ή ὅποιαν ἄλλη ἀπειλή. Χαρίεις ἀποτροπιασμός, νοσηρότητα καί παιχνίδι ή νοσηρότητα-παιχνίδι σημαδεύουν σέ κάθε περίπτωση, ὀριστικά καί ἀπαρέγκλιτα, τό ἐν γένει «ἀστυνομικό μυθιστόρημα», τή μυστηριώδη ἔλξη τοῦ ὁποίου καί θά προσπαθῆσω νά διευκρινίσω μέ μερικές ἐπισημάνσεις ἀπό δῶ καί πέρα.

* * *

Ἔ μίαν ἰδεώδη ἀκαδημαϊκή ἀνάπτυξη θά ἦταν πρέπον, ἴσως, νά ἀναφερθεῖ κανεῖς στά ὅσα ἔχουν ἤδη γραφεῖ περί «ἀστυνομικῆς λογοτεχνίας» καί, χάρη στίς ἐγκυρότερες μελέτες, νά ἐλέγξει: πρῶτον, τή δημιουργία τοῦ εἴδους· δεύτερον, τήν ἱστορική του ἐξέλιξη· τρίτον, τούς συγγραφείς πού τό ὁδήγησαν στή δόξα· τέταρτον, τίς κοινωνικές ή ἄλλες συνθήκες πού τό κρατοῦν τόσο δημοφιλή καί ἐμπορικά πετυχημένη ἀναψυχή. Ἀλλά ή ἀκαδημαϊκή μεθοδικότης καταντᾶ ὑπερβολή (καί μάλιστα ἐλάχιστα χαρίεσσα) ὅταν πρόκειται γιά ζητήματα ἀρέσκειας. Δέν ἔχω, λοιπόν, σκοπό παρά νά διατυπώσω μία φράση μόνο γιά τή γοητεία πού ἀσκει τό εἶδος, ἀναφέροντας ἐν παρόδῳ κάποιες ἀπό τίς μελέτες πού τοῦ ἔχουν ἀφιερῶσει διάσημοι ἐρευνητές, κι ἐπιμένοντας λίγο παραπάνω στό καταληκτικό μέρος αὐτῆς τῆς φράσης.

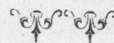
Ἡ φράση εἶναι πῶς: τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα γεννήθηκε ἀπό παρεξήγηση, ἀναπτύχθηκε ἀπό ἰδιοτροπία, ἀγαπήθηκε ἀπό ἐθισμό καί κυριαρχεῖ ἐξ αἰτίας ἐνός βαθύτατου συντηρητισμοῦ πού μᾶς διακατέχει ὅλους. Ἡ ἐξήγηση τῆς θέσης μου συνεπάγεται τή σύντομη ἀνάπτυξη κάθε ἀπλῆς πρότασης χωριστά.

Τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα γεννήθηκε ἀπό παρεξήγηση

Τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα, πράγματι, γεννήθηκε ἀπό παρεξήγηση. Ὅταν ὁ "Ἐντγκαρ" Ἀλαν Πόε ἔστειλε τόν ἱππότη Ντυπέν νά διερευνήσει τούς Φόνους στήν ὁδὸ Μόργκ, μᾶλλον δέν εἶχε τήν παραμικρή πρόθεση νά ἐγκαινιάσει νέο λογοτεχνικό εἶδος. Σάν ἄνθρωπος τοῦ 19ου αἰῶνα ἔτρεφε μίαν ἐξαιρετικά ὑψηλή ἐκτίμηση στή δύναμη τοῦ ὀρθολογισμοῦ.

καί σάν ρομαντικός ποιητής εἶχε ἤδη ὀργανώσει τούς ἀλληγορικούς του στίχους (ὅπως ἐκεῖνο τό *Κοράκι* πού ἐπαναλαμβάνει «*Nevermore, nevermore*») μέ εὐρήματα στηριγμένα σέ λογικές ἀπόρροιας. Μέ τόν Ντυπέν δέν ἔκανε, συνεπῶς, τίποτα περισσότερο ἀπό τό νά ἐφαρμόσει, ρητά, μιά συλλογιστική τεχνική στή μυθοπλασία. Τά ὑπόλοιπα εἶναι ἀπλές καί μοιραίες συγχυρίες.

Στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἕνα ἐντυπωσιακό φαινόμενο σημάδεψε τά ἐνδιαφέροντα λογοτεχνῶν καί ἐπιστημόνων ἐξίσου: τό φαινόμενο τῆς θεαματικῆς ἀνάπτυξης τῶν βιομηχανικῶν πόλεων. Οἱ κοσμημένες ὄψεις τῶν ἀστικῶν μεγάρων ὅσο καί οἱ συμπαγεῖς ὄγκοι τῶν ἀποθηκῶν ἐμπορευμάτων, οἱ μεγάλες προοπτικές τῶν λεωφόρων καί οἱ δαιδαλώδει στενωποί, τά πλήθη τῶν εὐπρεπῶν διαβατῶν ὅσο καί οἱ κακοποιοί πού μπορεῖ νά κρύβονταν ἀνάμεσά τους, οἱ κατάφωτες πλατεῖες καί τά παραδομένα στό ἀπειλητικό σκοτάδι τῆς νύχτας σοκάκια δημιούργησαν μίαν εἰκόνα τῆς σύγχρονης πόλης ταυτόχρονα προσφιλή καί ἐπίφοβη, καθημερινή κι ἀπόκοσμη. Σ' αὐτό τό φόντο χασοτικῆς πολυπλοκότητας καί στοιχειώδους ἀνάγκης, κυκεῶνα καί ἀνέσεων, κρυφῶν παθῶν κι ἀπέραντων δυνατοτήτων, ἔσπευσαν νά ἐστιᾶσουν ἄλλοι τή μαθηματική τους ἔφεση καί ἄλλοι τό ἀφηγηματικό τους ταλέντο, μέσα στήν ἴδια χρονική περίοδο.

Μεταξύ 1867 καί 1889, ὅταν ὁ Ἴλντεφόνσο Σερντᾶ δημοσίευσε τή *Γενική Θεωρία τῆς Ἀστικοποίησης* καί ὁ Καμίλο Σίττε τήν *Πολεοδομία* του, παραδείγματος χάριν, ἐπιδιώκοντας νά προσδιορίσουν μέ κάθε συστηματικότητα τό πῶς ἀναπτύσσονται καί λειτουργοῦν οἱ μεγάλες εὐρωπαϊκές πόλεις, ὁ Μπαλζάκ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶχε ἤδη δημιουργήσει τόν τύπο τοῦ *Βωτρέν*, ὁ Βικτόρ Οὐγκώ, ἀργότερα, ἐκεῖνον τοῦ *Ἰαβέρη*, κι ὁ Φρανσουά Βιντόκ εἶχε δημοσιεύσει τίς *Ἀναμνήσεις* ἐνός τέως καταδίκου πού ἀναδείχθηκε σέ ἀρχηγό τῆς Ἀσφαλείας. Μαθηματικές προσεγγίσεις καί λογοτεχνικές περιγραφές ἀφοροῦσαν, λίγο πολύ, ἐκδοχές μιᾶς κοινῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς καί τοῦ ἴδιου ἀστικού πανοράματος. Μόνο πού ὁ *Βωτρέν* παραῆταν ἀπορροφημένος στίς ἀντιξοότητες τῶν μπαλζακικῶν δραμάτων, ὁ *Ἰαβέρη*ς ἀφοσιωμένος στό καθήκον τοῦ ἀτεγκτου δικαστικοῦ κι ὁ *Βιντόκ* βασισμένος σέ πληροφορίες σκοτεινῶν καταδοτῶν. Κανείς τους δέν πραγματοποιήσε τόν κρίσιμο εἰδολογικό δρασκελισμό πού θά ἐπέθετε τή μαθηματική προσέγγιση στή λογοτεχνική φαντασία.

Ἐκεῖνο πού, μέ τόν Πόε, μετέτρεψε τή γενική αἰτία σέ συγκεκριμένη συνθήκη γένεσης τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ἦταν ὁ συνδυασμός μαθηματικῆς εἰκασίας ή ἐπιστημονικῆς βεβαιότητας καί φαντασιακῶν δεδομένων. Μιά διαυγῆς λογική ἐφαρμοσμένη σέ μιά τρομακτική πραγματολογία· ή, μιά ἄ-

μεμπτη ένδελέχεια μαζί με μία πλαστή έντελέχεια.

Στις πολλαπλές μελέτες για τή δημιουργία και τήν εξέλιξη του είδους¹ αναφαίνονται πολλές άκόμενη και έμβριθεές άναφορές στα όνόματα τών Τσάρλς Ντίκενς, Έμιλ Γκαμποριώ, Γουίλι Κόλλινς και στο έπιφυλλιδιογραφικό μυθιστόρημα μέ άστυνομική πλοκή γενικότερα. Έλάχιστα, όμως, γίνεται λόγος γι' αυτόν τόν συνδυασμό διάχυτου τρόμου και στιλπνής λογικής, ζοφερών ένοχών και άθωωτικού καταταξισμού, χάους μυστηριωδών δεδομένων και άνασταξής τους σ' ένα εύχρινές και συνεκτικό σχήμα. Άκόμα λιγότερο σχολιάζεται² αυτή ή γόνιμη παρεξήγηση πού, στή συνέχεια τής γοτθικής νουβέλας και τών δικαστικών χρονικών, τών αυτοβιογραφικών καταθέσεων και τής ρομαντικής ποίησης, έμπασε άφνης τήν ύποθετικοεπαγωγική μέθοδο και μετέτρεψε ένα γενικό άναγνωστικό κοινό σε άφοσιωμένους λάτρεις του «άστυνομικού».³

Θά μπορούσε, μάλιστα, νά ύποστηρίξει κανείς ότι κάποιες άνάλογες παρεξηγήσεις έθρεψαν και τήν έμφάνιση τών δύο άκόμα παραλλαγών του άστυνομικού μυθιστορήματος: του «μαύρου μυθιστορήματος» και του «θρίλερ». Διότι ούτε ό Ντάσιελ Χάμμετ θέλησε ειδικά «νά έπιστρέψει τό έγκλημα στους άνθρωπους πού τό διαπράττουν για κάποιο λόγο και όχι για νά προμηθεύσουν στήν αφήγηση ένα πτώμα»⁴ ούτε κι ό Κόρνελ Γούλιρις, γνωστότερος ως Γουίλιαμ Άιρις, σκέφθηκε νά αναπτύξει τήν «ξεχασμένη» ψυχολογία του θύματος. Άπό τόν *Κόκκινο Θερισμό στήν Κατάρα τών Νταίην, τό Γεράκι τής Μάλτας* και τά λοιπά, ή στροφή του Χάμμετ προς τόν ρεαλισμό, έως και τόν κυνισμό, είχε τή φιλοδοξία, ίσως, νά φανερώσει τίς πιό ώμές πλευρές τής κοινωνικής δυναμικής και νά φτάσει σε μιάν *Ίλιάδα* τών συγχρόνων μεγαλουπόλεων: πάντως όχι νά άνατρέψει τόν συρμό τών άστυνομικών αίνιγμάτων δημιουργώντας ένα νέο παρακλάδι. Και, άπό τήν *Άπίστευτη Ίστορία στήν Φάντομ Λέιντν*, ό Άιρις

έπίσης έλάχιστα ενδιαφέρθηκε νά παίξει μέ τίς παραλλαγές άφηγηματικών όπτικών τής «άστυνομικής ίστορίας»: περισσότερο τόν ύποκίνησε ένα παιχνίδι άνάμεσα στις εύλογες άναμονές του άναγνώστη και στήν τροπή πού τίς διαφεύδει χωρίς νά καταφύγει στο άνορθολογικό και τό άνεξήγητο.

Έκείνο πού οι ίδιοι οι σκαπανείς του είδους και τών έπί μέρους κατηγοριών του δέν έπεδίωξαν, τό πέτυχε, πάντως, ή παρεξήγηση τών άναγνωστών. Στους δρόμους πού άνοίχτηκαν έκτοτε άρμένισαν πλησίον άλλοι συγγραφείς, έχοντας βρει περισσότερο μιá δύστροπη συνταγή για ένα εύκολο κοινό παρά τό αντίστροφο (όπως πιστεύεται συνήθως), ενώ πειθήνιοι κι εύχαριστημένοι τούς άκολούθησαν εκατομμύρια άναγνώστες.

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα άναπτύχθηκε άπό ιδιοτροπία

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα, έτσι, *άναπτύχθηκε άπό ιδιοτροπία*. Πώς άλλιώς θά μπορούσε νά χαρακτηριστεί αυτή ή προσήλωση του άναγνωστικού κοινού σε ένα είδος πασιέντσας, άς πούμε, πού τή ρίχνει κάποιος ταχυδακτυλουργός. Σε αυτό τό κρυφό μεταξύ δύο ίστοριών — εκείνης πού ό συγγραφέας ξέρει άπό τήν άρχή άλλά δέν τή λείπει στόν άναγνώστη του, παρά τήν άφήνει νά διαφαίνεται μέσω μιáς δεύτερης, εκείνης πού παρουσιάζει πρακτικά.

Ένα κρίσιμο ζήτημα άποτελεϊ, άσφαλώς, τό πόσο άναπάντεχα για τόν προσηλωμένο άναγνώστη «βγαίνει» τελικά ή κάθε «πασιέντσα». Κάποιο ρόλο παίζει, ώστόσο, και ή διακαής προσδοκία όλων στο νά ταιριαξουν κατάλληλα τά τραπουλόχαρτα και νά κλείσει αίσια ή κάθε έκκρεμότητα. Έν πάση περιπτώσει, άπό τόν *Ντυπέν* στόν *Σέρλοκ Χόλμς* ή ύποθετικοεπαγωγική μέθοδος έγινε άκριβής έπιστήμη, ή «παρεξήγηση» του κοινού έγκαινίασε ένα νέο λογοτεχνικό είδος και, όπως συμβαίνει μέ όλους τούς ρυθμούς στήν τέχνη, ή πηγαία εύρηματικότητα δέν άργησε νά όδηγηθεί στή σχολαστική εκλέπτυνση.

Ό Κόναν Ντόουλ είναι σίγουρα ό μεγάλος διάδοχος του Πόε όσο και ό συνιδρυτής του είδους. Άκολούθησε μιá «φόρμουλα» πού είχε δημιουργηθεί νωρίτερα: άλλά τήν τελειοποίησε στο έπακρο. Ένστερνίσθηκε άπολύτως τή θετικιστική αισιοδοξία του 19ου αιώνα (πού άπό τόν Λαπλάς στόν Έμιλ ντυ Μπουά - Ρεϋμόντ έφτασε νά πρεσβεύει ότι ή γνώση τής φύσης όδηγείται σ' ένα σύστημα εξισώσεων βάσει του όποιου θά προσδιορίζεται άνα πάσα στιγμή ή θέση και ή πορεία του κάθε άτόμου μέσα στο σύμπαν): άλλά άντιμετώπισε μέ άρκετή άμεριμνησία τούς ήρωές του (σε βαθμό πού νά βάζει, μεταξύ άλλων παρεμφερών άβλεψιών, τόν άναφερθέντα ως λογοτεχνικά άδιάβαστο *Χόλμς* νά άπαγγέλλει Πε-

1. Βλ. άνάμεσα στις πιό σημαντικές άπό τίς παλιότερες, Francois Fosca: *Histoire et technique du roman policier*, Nouvelle Revue Critique 1937· άνάμεσα στις πιό άκαδημαϊκές άπό τίς πρόσφατες, Stephen Knight: *Form and Ideology in Crime Fiction*, The MacMillan Press 1980, και Dennis Porter: *The Pursuit of Crime*, Yale University Press 1981· κι άνάμεσα στις πιό καλογραμμένες, Francis Lacassin: *Mythologie du roman policier*, éd. 10/18 1974, και Julian Symons: *Mortal Consequences, A History from the Detective Story to the Crime Novel*, Schocken books 1973, καθώς και τό μεταγενέστερό του: *Critical Observations*, Faber and Faber 1981.

2. Μέ εξαίρεση κάποιες παρατηρήσεις πού, μέ τήν ευαισθησία συγγραφέων άστυνομικών μυθιστορημάτων όσο και κριτικών του είδους, κάνουν οι Boileau-Narcejac στο: *Le roman policier*, éd. P.U.F. 1982, σελ. 23.

3. "Όχι κατ' άποκλειστικότητα, έννοείται. "Όπως όλες οι σχετικές μέ τήν ίστορία και τήν εξέλιξη τών άστυνομικών μυθιστορημάτων μελέτες δέν παραλείπουν νά αναφέρουν, ένα πλήθος φανατικών έπικριτών και σαρκαστών τών πιό άφελών δειγμάτων του είδους άνεφάνη έπίσης.

4. Σύμφωνα μέ τόν διάσημο χαρακτηρισμό του Raymond Chandler: «*The Simple Art of Murder*», περιλαμβανόμενο στο: *The Chandler Collection*, Pan books, vol. 3, σ.σ. 175-192.

τράρχη). Προβλήθηκε σ' ένα σοβαρό αμερικανικό περιοδικό (τό *Σημάδι των Τεσσάρων* δημοσιεύθηκε τον Φεβρουάριο του 1890 μαζί με τό *Πορτραίτο του Ντόριαν Γκραιή* του "Όσκαρ Ουάιλντ): αλλά διατήρησε σε μάλλον χαμηλή περιωπή αυτή τήν πλευρά των συγγραφικών του δραστηριοτήτων (έφευρίσκοντας από ένα σημείο και πέρα τόν *Μοριάρτυ*, ως *diabolus ex machina*, γιά νά άπαλλαγει από τό τόσο πετυχημένο δημιούργημά του και νά άφοσιωθεί στή συγγραφή ιστορικών μυθιστορημάτων, πού τά έκρινε σάν πιό σημαντικά).

Τίς εύφυεις έπαγωγές του Πόε ό Ντόουλ τίς ανήγαγε, όπως είπα, σε έπιστημονικές βεβαιότητες. Ό *Χόλμς* αναγνωρίζει με άπόλυτη σιγουριά τό φύλο του άποστολέα, λόγω χάριν, από τό άρωμα του έπιστολόχαρτου (στό *Σκυλί των Μπάσκερβιλ*): τήν κοινωνική προέλευση ενός άτομου από τόν γραφικό του χαρακτήρα (στό *Χαρτονένιο Κουτί*): τήν πορεία των διαδρομών ενός ύπόπτου από τή σκόνη στά ρούχα ή τή λάσπη στά παπούτσια του (στά *Σπουδή σε Κόκκινο* και *Τό Διάδημα των Μπέρυλς*). Καταλήγοντας αλάθητα νά διακρίνει, από τά πιό άμελητέα ίχνη, τήν ταυτότητα του ένόχου στό λιγότερο ύποπτο από τά έμφανιζόμενα πρόσωπα (όπως με τό άλογο - δολοφόνο στην *Άσημένια Φλόγα*). Και παρά τήν τυποποίησή της, αυτή ή άφηγηματική σταθερότητα δέν έξάντλησε τό αναγνωστικό κοινό. "Ίσα ίσα πού διαιωνίσθηκε, έπαναλαμβανόμενη από έπιγόνους και «άντιπάλους».⁵

Οί έπαναλήψεις έξάντλησαν τά εύρήματα, ένδεχομένως, όχι και τό αναγνωστικό κοινό. Τή στυγνή λογική του *Χόλμς* τήν συμπλήρωσε, φερ' είπειν, και με λίγη θρησκευτική ένόραση ό *πατήρ Μπράουν* του Τζ. Κ. Τσέστερτον. Τήν έπιστημονική του έννημέρωση σε θέματα ιατρικής και χημείας ό *Δρ. Θορντάικ* του "Όστιν Φρήμαν, πού διατύπωσε και τούς πρώτους «νόμους» τής «τέχνης του άστυνομικού μυθιστορηματος»⁶. Τούς ιδιοφυείς συσχετισμούς άνάμεσα σε πολύπλοκες ένδειξεις, γιά τόν έντοπισμό του ένόχου στό πιό άπίθανο μέλος ενός όμίλου ύπόπτων, τούς έπέκτειναν τά «*μικρά φαιά κύτταρα*» του *Ηρακλή Πουαρώ*, και τής "Αγκαθα Κρίστι βεβαίως. Ένώ τήν αύστηρή του προσήλωση σε θετικά γεγονότα, με τήν μετατροπή του ντετέκτιβ σε μιά «σκεπτόμενη μηχανή», τίς όδήγησε ό Ρέξ Στάουτ στην άκρότητα

5. Μιά πολύ καλή συλλογή σχετικών διηγημάτων τής έποχής (συγκεντρωμένα σε τρεις ένότητες των δεκατριών) έχει κάνει ό Hugh Green: *The Complete Rivals of Sherlock Holmes*, Penguin Books 1973.

6. Ορίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι: «Ό συγγραφέας όφείλει νά άποδείξει στον άναγνώστη πώς τό συμπέρασμα προκύπτει φυσικά και όρθολογικά από τά γεγονότα πού έχουν ήδη καταστεί γνωστά, και πώς καμιά άλλη εξήγηση δέν θά μποροΰσε νά σταθει. "Αν αυτή ή έργασία γίνει σωστά, εκεί βρίσκεται, γιά τόν νοήμονα άναγνώστη, τό καλύτερο μέρος του βιβλίου». (*Άναφορά των Boileau-Nagejac*, έ.ά. σελ. 45). Τήν άναγωγή του άναγνώστη σε ένα είδος «συνερευνητή» του ντετέκτιβ διατήρησε όλη ή κλασική σχολή μυστηρίου, με άπόγειό της, ίσως, τόν "Έλλερν Κουήν.

του *Νήρο Γούλφ*, άκίνητοποιημένου από τήν παχυσαρκία στο πολυτελές του διαμέρισμα νά καλλιεργεί όρχιδέες και νά λύσει άστυνομικούς γρίφους σάν σταυρόλεξα.

Άνάλογα πολλαπλασιάστηκαν μέσα δολοφονίας και άποκαλύψεις δολοφόνων. Η Κρίστι, παραδείγματος χάριν, αϊφνιδίασε έξαρχής (στό *Ποιός σκότωσε τόν Ρότζερ Άκρόιντ*) με τό νά βάλει ως δολοφόνο τόν ίδιο τόν άφηγητή. "Αν και κάτι τέτοιο είχε έπίσης σκαρφιστεί ό Γκαστόν Λερου γιά νά λύσει *Τό Μυστήριο του Κίτρινου Δωματίου*, ή Κρίστι προώθησε συστηματικότερα τό κοινό παιχνίδι με τό νά προσφέρει και στον άναγνώστη «όλα» τά στοιχεία πού διαθέτει ό ντετέκτιβ, άλλ' ό τελευταίος νά υπερφαλαγγίζει διαρκώς τίς εικασίες του πρώτου. "Άλλοι πάλι άνέτρεξαν στην άρωγή πραγματικά σατανικών συνδυασμών γιά νά περάσουν μιάν άπροσδόκητη λύση και νά περάνουν τήν άφήγηση: δηλητηριώδη φάρια σε πισίνα, φίδια πού μπαινοβγαίνουν από τίς άποχετεύσεις, βαρίδια πού συντρίβουν τό κεφάλι εκείνου πού συνηθίζει νά κλειδώνεται στο δωμάτιό του και νά σκΰβει με τήν ίδια πάντα κίνηση γιά ν' άνοιξει τό ραδιόφωνό του, και οΰτω καθεξής.

Τό παιχνίδι με τή νοσηρότητα, έστω παιγμένο μέχρις έξαντλήσεως, δέν έπτόησε τό κοινό. Και όποια «ιδιοτροπία» έκανε νά ευδοκιμήσουν τόσες έπαναλήψεις στο θέμα του φόνου-αϊνίγματος, συνθήρες ισάριθμες έπαναλήψεις και στίς ρεαλιστικότερες παραλλαγές. Σκληροτράχηλοι μελαγχολικοί ή κυνικοί τύποι, πού βγήκαν από τήν πένα του Ντάσιελ Χάμμετ, συνέχισαν τίς σταδιοδρομίες τους στίς σελίδες του Ρέυμοντ Τσάντλερ (κάπως πιό πικρόχολοι), σ' εκείνες του Ρός Μάχ Ντόναλντ (λίγο πιό συναισθηματικοί), στίς σελίδες του Μίκυ Σπιλλαϊν (πιό άθυρόστομοι), σ' εκείνες του Λεό Μαλέ (πιό γυναικόπληκτοι) ή σ' εκείνες του Ρίτσαρντ Πραϊήδερ (άφόρητα έξυπνάκηδες) και σ' εκείνες του Κάρτερ Μπράουν (άμιγώς πορνογραφικοί). Ένώ τίς παραλλαγές τής διαρκούς έναγωνίας προσμονής διαιώνισαν ό Γουίλιαμ "Αϊρις όσο και ό Τζέιμς Χ. Τσαϊηζ ή ή Πατρίτσια Χάισμιθ, ό "Ερλ Στάνλεϋ Γκάρντνερ, έν μέρει, και ό "Εντγκαρ Ουάλλας ή ό Τζών Ντίκσον Κάρ άπολύτως.

Σέ όλες τίς έκδοχές πάντως, με τήν έμφαση στο αϊνίγμα του έρευνητή είτε στίς μεθοδεύσεις του κακοποιού και τήν άγωνία των καταδιωκομένων, κάποιες ένδείξεις τής αρχής θά παίξουν έναν σημαντικό ρόλο στο τέλος, κάποιες άμφισχιμίες τής πλοκής θά ξεκαθαρίσουν με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, και κάθε έκκρεμότητα θά συναρμόσει σε μιά συνεκτική εξήγηση. Κι αν ή «ιδιότροπη» έπιμονή του κοινου σ' αυτό τό τυπικό σχήμα ένίσχυσε τήν ανάπτυξη του λογοτεχνικού είδους «άστυνομικό μυθιστόρημα», ό έθισμός πού προκάλεσε συνέτεινε, πιστεύω, στο νά μετατραπεί ή άνάλαφρη άναφυχή σε έκτίμηση και άγάπη.

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα άγαπήθηκε από έθισμό

Τό άστυνομικό μυθιστόρημα, λοιπόν, άγαπήθηκε από έθισμό. Η έπανάληψη κουράζει, έν γένει, αλλά

πόσο κουραστική μπορεί να αποβεί η επαναλαμβανόμενη τέρψη; Κι εξάλλου τό τυπικό σχήμα μόνο είναι κοινό· οι εκφάνσεις του, από μυθιστόρημα σε μυθιστόρημα, από συγγραφέα σε συγγραφέα κι από όπτική σε όπτική ποικιλίζουν ανάλογα με εύρηματικές αναφορές, στυλιστικές τεχνικές και υβριδικές μεταμορφώσεις.

Στόν Μάρλοου του Τσάντλερ, επί παραδείγματι, μπορεί να επιβιώνει λίγος *Κοντινένταλ* "Οπ και λίγος *Σάμ Σπαίηντ* από τόν Χάμμετ, αλλά σε μία πιο εξανθρωπισμένη σύνθεση, πού περισσότερο συναρτᾶ τήν ἴντριγκα στους χαρακτήρες παρά τό αντίστροφο. Στόν Λιού "Αρτσερ του Ρόξ Μάκ Ντόναλντ συμπύπτουν *Σπαίηντ* και *Μάρλοου*, αλλά μέ μιάν ακόμη αποφασιστικότερη στροφή πρὸς τά δράματα τῶν ἀμερικανικῶν οικογενειῶν. Στήν *Βικτόρια Βαρσάβσκι* τῆς Σάρα Παρέτσκι συνοψίζονται ἡ εὐθυκρυσία τοῦ *Σπαίηντ*, ἡ ἐντιμότητα τοῦ *Μάρλοου* και ἡ ροπή τοῦ "Αρτσερ πρὸς τά οικογενειακά μελοδράματα, αλλά μέ μιάν ἡρωίδα πού χαιρεται τίς ἐρωτικές της σχέσεις πῖο ἀμέριμνα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀρσενικοὶ ἰδιωτικοὶ ντετέκτιβ τίς δικές τους.

Κι ἀνάλογα οἱ ἥρωες τοῦ Λῶρενς Σάντερς, μέ τίς βιβλικές «*Ἐντολές*» και τά θανάσιμα «*Ἀμαρτήματα*» τους, επαναλαμβάνουν τούς τυχοδιωκτισμούς τῶν ἡρώων τοῦ Τσαίηζ, λόγου χάριν, αλλά κερδίζοντας σέ ψυχαναλυτική ἐνημέρωση ὅ,τι τούς λείπει ἀπό βίαιη ἀμεσότητα. Ἡ ὁμάδα ἀστυνομικῶν τοῦ «87ου ἀστυνομικοῦ τμήματος», τοῦ "Ἐντ Μάκ Μπαίην, ἀναμειγνύει τά διαπροσωπικά προβλήματα μέ τό κυνήγι τοῦ ἐγκλήματος ὅπως και ὁ *Μαιγκρέ* τοῦ Σιμενόν, αλλά μέ πῖο προηγμένες τεχνικές ἀνίχνευσης. Ἡ Π. Ντ. Τζαίημς φτιάχνει ἕναν ἐπιθεωρητῆ "Ανταμ Νταλγκλῖς, διορατικό ὅσο και ὁ *Πουαρώ* αλλά ἐνδιαφερόμενο γιά τή σύγχρονη ποίηση περισσότερο ἀπ' ὅσο γιά τά ἐκλεκτά ἐδέσματα· ἢ μιάν ἰδιωτική ντετέκτιβ, τήν *Κορντέλια Γκραίη*, αἰσθαντική ὅσο και ἡ *Μίς Μάρπλ* αλλά πολύ ἐλκυστικότερη. Καί ἡ Πατρίτσια Χάισμιθ πρωτοτυπεῖ μετρίως μέ τό νά ἀφήνει ἀτιμώρητο τόν δολοφόνο (τόν περιβόητο *Ρίπλεη*), ἀφοῦ τό ἴδιο εἶχε κάνει ὁ Η.Γ. Χόρνουνγκ (γαμπρός τοῦ Ντόουλ και δημιουργός τοῦ *Ράφλς*) πολύ νωρίτερα, αλλά ἀνάγει αὐτή τήν ἀτιμωρησία σέ ἠθικό ἀξίωμα.

Τήν ἴδια ἐπανάληψη χαρακτήρων και ἴντριγκας, λίγο ἄν μετατοπιστεῖ κανεῖς, μπορεί νά τή βρεῖ και σέ μιάν ακόμη παραλλαγή, ἐκεῖνη τοῦ λεγόμενου «μυθιστορήματος κατασκοπείας». Ἴσως θεματικά νά βγαίνουμε ἀπό τό «ἀστυνομικό», μέ τούς δραστήριους πράκτορες και τά παιχνίδια τῶν μεγάλων δυνάμεων.⁷ Ἀλλά και σ' αὐτά, ὅπως και στά «θρίλερ» φέρ' εἰπεῖν, κάποιιο διωκόμενοι ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν μιὰ πολὺπλοκη ἴντριγκα. Καί σ' αὐτά, ὅπως και στό ἀστυνομικό «εἶδος», ἕνας "Ἐρικ "Αμπλερ (τοῦ *Φέρετρον γιά τόν Δημήτριο* και τῆς *Δίκης τοῦ Ντέλτσεφ*, μεταξύ ἄλλων) τυποποιεῖ ἕναν εύρηματικό Τζῶν Μπιούκαν (τῶν *39 Σκαλοπατιῶν*)· ἕνας Λέν Ντέιτον (τοῦ *Φακέλου* "Ἰπκρες και τῆς *Κατασκοπικῆς Ἱστορίας*, μεταξύ πολλῶν ἄλλων) κι ἕνας Μάρτιν Κρούζ Σμίθ (τοῦ *Γκόρνυ Πάρκ* και τοῦ *Πολικοῦ Ἀστρου*) προσπαθοῦν νά ἐξανθρωπίσουν ἕναν μᾶλλον μηχανιστικό Ἴαν Φλέμινγκ· ἢ ἕνας

Ρόμπερτ Λάντλαμ κι ἕνας Ζεράρ ντέ Βιλλιέ παράγουν σέ βιομηχανικές ποσότητες ὅ,τι ἕνας Γκράχαμ Γκρήν κι ἕνας Τζῶν λέ Καρρέ ἔχουν διακονεῦσαι μέ λογοτεχνική εὐλάβεια. Κυρίως και σ' αὐτά, ὅπως και στά ἀστυνομικά, μιὰ ποικιλία ἀντιφατικῶν ἐνδείξεων, ἀμφισημιῶν και ἐκκρεμοτήτων «κλείνει» συνεχτικά στό τέλος, ἐξηγώντας συμπεριφορές, σατανικά σχέδια ἢ σύνθετες ἴντριγκες, και διατηρώντας τούς ἐθισμούς ἐνός ἀφοσιωμένου ἀναγνωστικοῦ κοινού πού μένει νά ἀπολαμβάνει, στή μιάν ἢ στήν ἄλλη ἐκδοχή, τόν συντηρητικό θρίαμβο τῆς συνοχῆς πάνω στήν ἀταξία, τῆς τάξης πάνω στό χάος.

Τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα κυριαρχεῖ ἐξ αἰτίας ἐνός βαθύτατου συντηρητισμοῦ πού μᾶς διακατέχει ὅλους

Ἐν τέλει, τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα κυριαρχεῖ ἐξ αἰτίας ἐνός βαθύτατου συντηρητισμοῦ πού μᾶς διακατέχει ὅλους. Παρ' ὅτι παίζει μέ παραλλαγές τῆς ἴδιας συνταγῆς. Ἡ ἀκριβῶς ἐπειδὴ παίζει, σταθερά και ἀμετάβλητα, μέ τήν ἴδια συνταγή. Σέ χιλιάδες ἀπλοϊκές εἴτε λόγιες, τυπικές εἴτε ἀνανεωμένες, ἀφελεῖς εἴτε σοφές παραλλαγές.

Ἀπό τότε πού ἡ ζωὴ στά μεγάλα ἀστικά κέντρα καθιστᾶ τούς ἀνθρώπους κοινωνοὺς ὄλων τῶν θεα-

7. Ἡ ἰδιαίτερη εἰδολογική διαφορά μεταξύ «κατασκοπικῶν» και «ἀστυνομικῶν» δέν εἶναι, πάντως, δεδομένη. Ἀπόδειξη ὅτι ἡ εἰδικότερη βιβλιογραφία εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτη. Λόγο περὶ «Spy Story» κάνουν παρεμπιπτότως μελετητές τῶν «ἀστυνομικῶν», ὅπως ὁ Julian Symons, ἐ.ἀ., ἐνώ ἀπό τίς εὐάριθμες εἰδικές μελέτες διαβάζονται μέτρια οἱ: Donald McCormick: *Who's Who in Spy Fiction*, Sphere Books 1977, και Gabriel Verald: *Le roman d'espionnage*, éd. P.U.F. 1983. Ἐνδεχομένως, ἡ κρισιμότερη διαφορά ἔγκειται στίς ἀμεσες ἀναφορές τῶν «κατασκοπικῶν» σέ φαινόμενα και πολιτικές δυνάμεις τῆς ἐπικαιρότητας. Ἀπό ἐκεῖ πού οἱ συγγραφεῖς ἀστυνομικῶν ἱστοριῶν χρειάζονται ἀπλῶς ἕνα «ὀμιχλῶδες Λουδίνο» (Κόναν Ντόουλ) ἢ μιάν ἀνώνυμη ἀμερικανική μεγαλούπολη (Μάκ Μπαίην), οἱ συγγραφεῖς ἱστοριῶν κατασκοπείας ἐκμεταλλεύονται μονίμως τήν πολιτική πραγματικότητα. Ἀπό τόν "Αμπλερ τοῦ 1937 μέ τά ταραγμένα Βαλκάνια ὡς τόν Λέ Καρρέ τοῦ 1991 μέ τήν ἐπιχειρούμενη παγκόσμια ὕφεση. Καί τό πῖο δημαγωγικό παράδειγμα πού θά μπορούσα νά φέρω εἶναι, σίγουρα, ἡ τελευταία περιπέτεια τοῦ *SAS* (ν. 103: *La vengeance de Saddam Hussein*), στήν ὅποια ὁ ἀγέραστος Μάλκο ἐπανερχεται στήν Ἀθήνα (!) γιά νά συλλάβει ἕναν τρομοκράτη. Ἐνδιαμέσως δέ, ἀναφέρονται: Ἡ 17 Νοέμβρη ὡς σχέσιν ἔχουσα μέ τήν «τέως σοσιαλιστική κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ» (σ.σ. 60 και 72)· κάποιος Πάμπλο, ἀπόμαχος τῶν Διεθνῶν Ταξιαρχιῶν, σχετιζόμενος μέσω τῆς κόρης του —γοητευτικῆς και λεσβίας— μέ τήν 17 Νοέμβρη (σελ. 80)· κάποιιο ἄνθρωπο τῆς ΚΥΠ ἐμπλεκόμενοι σέ ἐμπόριο ὄπλων, ὁ ὑπουργός Δημόσιας Τάξης τῆς νῦν κυβερνήσεως ὡς συμπαθῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ (σελ. 72), και διάφοροι ταλαίπωροι Ἀλβανοὶ πού στατολογοῦνται εὐκαιριακά, ὡς δολοφόνοι, γιά ἕνα κομματι ψωμι ἔξω ἀπό τόν σταθμὸ τῆς πλατείας Ὀμονοίας (!)

ματικών αλλαγών του βιομηχανικού πολιτισμού: των διευκολύνσεων και των απειλών του, της άβελιότητας και της ωμότητάς του, της όφθαλμοφανούς εγγύτητας όσο και της άβυσσαλέας διαφοράς που συντηρεί ανάμεσα στους κατοίκους των πόλεων, και του ραγδαία μεταβατικού χαρακτήρα που δίνει σε κάθε πεποίθηση σταθερότητα. Από τότε που η πόλη, για τον ντετέκτιβ ή τον κατάσκοπο όσο και για τον αναγνώστη τους, γίνεται συνένοχος, σύντροφος και αντίπαλος μαζί: ένας συμφυρμός έντυπώσεων απέναντι στον όποιο κάθε σχήμα «τάξης», έστω πλασματικής, δεν μπορεί παρά να είναι ευπρόσδεκτο.

Αυτή την τάξη εισηγήθηκε το αστυνομικό μυθιστόρημα, ως θεαματική και προσωρινή κατάληξη των δεδομένων που το ίδιο θέτει κάθε φορά. Κι αυτήν συνεχίζουν στις μέρες μας, ακριβώς εκατόν πενήντα χρόνια από την εμφάνιση του *Ιππότη Ντυπέν* (τό 1841), οι πιο τετριμμένες είτε επιτηδευμένες εκδοχές του. Όταν ο άφορητα φλύαρος Τζόνθαν Κέλλερμαν, παραδείγματος χάριν, συνδυάζει τις προσωπικές εμπειρίες του παιδοψυχολόγου με δράματα σαπουνόπερας, κακοποιήσεις παιδιών κι ένα Λός Αντζελες παραδομένο στον έκφυλισμό και την άμαρτία. "Η όταν ο «μετα-γλωσσικός» Ουμπέρτο Έχο αποφασίζει να περάσει τη θεωρητική του κατάρτιση σε ένα άμάλγαμα ιστορικού και αστυνομικού μυθιστορήματος, επανεξετάζοντας τις δομές του είδους όπως ο ίδιος βρίσκει ότι αρμόζει στην εποχή μας: «*μέ ειρωνεία, όχι με άθωότητα*».⁸ Όταν η Έλις Πίτερς παίζει, και αυτή, με αστυνομικές ανιχνεύσεις στον εξωτισμό του αγγλικού Μεσαίωνα, όπως ο Ρόμπερτ βάν Γκούλικ είχε παίζει, πολύ ωρύτερα απ' όλους, με αστυνομικές ανιχνεύσεις στον εξωτισμό της αρχαίας Κίνας. "Η όταν ο Τζών λέ Καρρέ, έχοντας εξαντλήσει τις πιο μύχιες πτυχές της ψυχολογίας των κατασκόπων, επανέρχεται στις αναμνήσεις του *Σμάιλν* και των συνεργατών του για να δηλώσει, σωστά, πώς: «...We were fine fellows in those days, and the days seemed longer...».⁹

Καλογραμμένα ή λογοτεχνικά μετριότατα, «πρωτότυπα» ή σε πλήρη μίμηση άλλων προτύπων, περιφρονούμενα ή σε ύψιστη περιωπή, τα αστυνομικά μυθιστορήματα διαβάζονται, και διαβάζονται πολύ. Αυτό είναι βέβαιο. Σε όποιο βιβλιοπωλείο κι αν κοιτάξει κανείς, ή έκτασή τους επιβάλλεται εκείνης των έργων «έπιστημονικής φαντασίας», λόγου χάριν, ή

8. Βλ. Umberto Eco: «Πώς έγραφα *Τό όνομα του Ρόδου*», έλλην. μετάφρ. στο περιοδικό *Έποπτεία*, Ιούλιος-Αύγουστος 1985, σελ. 660. Ο ίδιος συγγραφέας πάντως, δοκιμάζοντας μιάν αντίστοιχη μεταγλωσσική ανάπλαση των μεγάλων ιστοριών μυστηρίου και περιπέτειας, κάτι μεταξύ Sheridan Le Fanu και Maurice Leblanc φέρ' ειπείν, στο όγκωδες *Έκκρεμές του Φουκώ*, φαίνεται να έχασε λίγη από την «ειρωνεία» του, χωρίς να επανέλθει σ' εκείνη την αφοπλιστική «άθωότητα» των πρωτοτύπων.

9. Στο *The Secret Pilgrim*, Alfred A. Knopf 1991, σελ. 13· μεταφραστικά άδικημένο στη γλώσσα μας, υποθέτω, όπως όλοι οι προηγούμενοι Le Carré, κι όπως τα περισσότερα αστυνομικά ή κατασκοπικά με κάποιες λογοτεχνικές άπαιτήσεις.

των έρωτικών ρομάντσων και κάθε άλλης λογοτεχνίας άναφυχής· συχνά δέ και εκείνης των «μεγάλων» ή «σοβαρών» λογοτεχνημάτων. Κι αυτό παρά τα όσα τους έχουν προσάψει κατά καιρούς προοδευτικές ή αντιδραστικές κριτικές από κοινού. "Άλλωστε και σε πολλούς άκόμη τομείς της τέχνης (στή ζωγραφική, στή μουσική, στον κινηματογράφο ή στο θέατρο) οι προοδευτικοί κριτικοί τάσσονται έναντιόν έργων με μεγάλη λαϊκή προτίμηση, έπειδή τυποποιημένα και κατευθυνόμενα, και υπέρ μιās ύψηλης τέχνης, έπειδή άνανεούμενη, έρευνητική και άντιεξουσιαστική· ένω οι πιο αντιδραστικοί, έπίσης, περιφρονούν τα δημοφιλή έργα σαν κουλτούρα των φτηνών συγκινήσεων, και προτιμούν μιá τέχνη έξ όρισμού προοριζόμενη για λίγους πεφωτισμένους.

Τά άμφίπλευρα πυρά αυτής της κριτικής θά μπορούσε να πει κανείς, ότι τά δέχεται το αστυνομικό μυθιστόρημα έξ άπαλών όνύχων¹⁰. "Ηδη πριν από εκατό χρόνια ένα σκοτσέζικο περιοδικό έγγύοταν πώς ή συχνή άνάγνωση αστυνομικών ώθει στο έγκλημα! Από τον Μαξίμ Γκόρκυ και πέρα, πολλοί άριστεροί διανοούμενοι βρήκαν πώς τό αστυνομικό, κατά βάθος, συμφιλιώνει τις μάζες με την άδικία και τό έγκλημα· ή πώς καλλιεργεί μιá συντηρητική ιδεολογία επαναποκαθιστώντας, μέσω του ντετέκτιβ, τή διασαλευόμενη κοινωνική τάξη. Ένώ διάσημοι δημιουργοί του είδους κράτησαν μιá μάλλον έπιφυλακτική στάση απέναντι στα ίδια τους τά έργα δηλώνοντας, όπως ή Ντόροθυ Σαίηερς τό 1940, πώς:

«...Τό αστυνομικό μυθιστόρημα δεν φτάνει και, κατά τεκμήριο, δεν πρόκειται ποτέ να φτάσει στο επίπεδο του ύψηλότερου λογοτεχνικού επιτεύγματος (...). Θά παραμείνει μιá λογοτεχνία φυγής, όχι μιá λογοτεχνία έκφρασης».

Είναι μάλλον βέβαιο, νομίζω, πώς ή πλειονότητα των δολοφόνων δεν άποτελείται από φανατικούς άναγνώστες αστυνομικών μυθιστορημάτων. Είμαι, όμως, έξίσου βέβαιο ότι ή άνάγνωση αστυνομικών, έστω πριν από τή νυχτερινή κατάκλιση, δεν άποτελεί έπίδοση ιδεολογικά άθωά όσο και ή έπίλυση σταυρολέξων. Άλλά τό πώς διακρίνεται μιá «λογοτεχνία φυγής» από μιá «λογοτεχνία έκφρασης» δεν προκύπτει με τήν ίδια σαφήνεια. Από τον Πουσσόν ντύ Τερράιγ ως τον Μαρσέλ Προύστ, κι άκόμα από τον Τζιορντάνο Μπρούνο ως τον Φερνάν Μπρωντέλ ή τον Άρθουρ Κάιςλερ, κάθε άνάγνωση μπορεί να λειτουργήσει σαν «λογοτεχνία φυγής». Πολλά έξαρτώνται από τό ύφος του και τή διάθεση του αναγνώ-

10. Βλ. τήν έξαιρετική συλλογή από κριτικές κάθε άποκλίσεως περί αστυνομικής λογοτεχνίας, του Uri Eisenzweig, συμπληρωμένη και μεταφραστικά φροντισμένη άπό τις εκδόσεις Άγρα, με τίτλο: *Άνατομία του Άστυνομικού Μυθιστορήματος*, 1986. Στή συλλογή αυτόν των εκδόσεων, των μόνων ίσως στην Ελλάδα που φαίνεται να αντιμετώπιζουν τό αστυνομικό ως λογοτεχνικό είδος, περιλαμβάνονται μερικές άπό τις παλιότερες και πιο ένδιαφέρουσες έπικρίσεις, όπως τό «Ποιόν ένδιαφέρει ποιός σκότωσε τον Ρότζερ Άκρόντ», του Edmund Wilson, και μερικές εύφειες υπερασπίσεις του είδους άπό τον G.K. Chesterton.

στη. Μόνο οι οδηγοί ταξιδιών, μαγειρικής ή κηπουρικής και οι τηλεφωνικοί κατάλογοι ξεφεύγουν, πιθανώς, από αυτή την κατηγορία, αποτελώντας αποκλειστικά «έργαλειά» δράσης και παρέμβασης στο πραγματικό. Ίσως, μάλιστα, *Τό Κεφάλαιο* και ο συγγραφέας του να αντιμετωπιζόνταν πολύ διαφορετικά σήμερα, αν τά προηγούμενα εκατόν είκοσι χρόνια οι ανά τον κόσμο κομμουνιστές εκτιμούσαν τις λογοτεχνικές αρετές του έργου όσο και τή δυνατότητα του να αποτελέσει «έργαλειο δράσης».

Γιά να διαβάζονται, πάντως, τόσο εκτενώς και τόσο επιμόνως τά αστυνομικά μυθιστορήματα, παρά τον καταφανή συντηρητισμό τους, κάτι πρέπει να συμβαίνει με τή γενική ψυχολογία των αναγνωστών παρά με τή ειδική πολιτική θέση του κάθε συγγραφέα. Καί, προς τούτους, με τή βαθύτερη δομή τής πλοκής τους· όχι με τούς επιφανειακούς τρόπους με τούς οποίους επαναφέρουν τή τάξη στον κόσμο. Ο συντηρητισμός υπάρχει, αλλά βαθύτερα από εκεί όπου έντοπιζεται συχνά¹¹, κι αυτόν συμμεριζόμαστε συνήθως· ανεξάρτητα από πολιτικοϊδεολογικές προτιμήσεις κι ανεξάρτητα από κατισχύσεις τής δικαιοσύνης ή του έγκλήματος. Αύτός άσκει, τελικά, τή «μυστηριώδη έλξη».

* * *

Είμαστε όλοι όντα προοριζόμενα, ή εξαιρετικά άφοσιωμένα, στο να αφαιμάσσουμε νοητό από τό αισθητό — ό,τι κι αν αξίζει ή δέν αξίζει κάθε «αφαίμαξη». Δέν καταλαβαίνουμε· υποφέρουμε. Κατανοούμε· χαιρόμαστε — έστω τήν ίδια τή συντριβή μας («*Καρκίνος, κύριέ μου, καρκίνος!*»). Καί ή ζωή μας, μέσα στον βολικό και «άξιο» κόσμο των πόλεων, είναι γεμάτη από τό αντιφατικό, τό δυσνόητο, τό άβέβαιο, τό έπαμφοτερίζον, τό άμφίσημο και τό άμφίθυμο. Κάπου όμως, έστω και «παραβιάζοντας μία δίοδο», πρέπει ή νόηση να εκπληρώνει τήν επιθυμία τής ευκρίνειας, τής συνοχής, τής μονοσημίας και τής βεβαιότητας. Δέν χρειάζεται λοιπόν, όπως υποστήριζε ο Ρέξ Στάουτ, «να είναι κανείς άναρχικός για να μην άρέσει τις ιστορίες μυστηρίου». ¹² Ούτε χρειάζεται να 'ναι μαύρη αντίδραση για να τις άγαπά και να τις διαβάσει — άφειδώς είτε παρεμπιπτόντως.

Ο καθένας χαιρείται, ούτως ή άλλως, να τρυπώνει ένίστε σ' έναν κόσμο, έστω φανταστικό αλλά κατά κανόνα πειστικό και καλοστημένο, όπου οι ποιητές των ένδεχομένων να μην μένουν διαρκώς ύποφώσκουσες, διάφοροι ύπαινιγμοί μετέωροι, κάποιες συμπτώσεις άνεξήγητες, οι ένδείξεις άνερμήνευτες και οι πιθανότητες άνεξερεύνητες, οι καταγγελίες άναπόδεικτες και οι ύποψίες άνεπιβεβαίωτες. Σ' έναν κόσμο, μέρος τής ζωής όσο και τής τέχνης, όπου όλα να μην είναι «κάπως έτσι, άλλ' όχι άκριβώς»· ούτε άσπρα, βεβαίως, ούτε μαύρα, άσφαλώς, μονίμως έπιπλέοντα σ' ένα άκαθόριστο γκριζο, στην ίδια γενικότητα, χαλαρότητα, χθαμαλότητα, καθημερινότητα. Στην ίδια χυλόπιτα! Όπως στον κόσμο που πα-

ρουσιάζουν και στον όποιο άνήκουν τά περισσότερα δημιουργήματα τής μεταμοντέρνας τέχνης και οι συγκρούσεις μιας «άπομυθοποιημένης» ζωής. (Οι πίνακες τής Έλίζαμπεθ Μάρραιη και τά γλυπτά του Τζέφ Κούνς, φέρ' ειπείν, όπου ή καταδίκη των άφαιρέσεων και τής λιτότητας έγκαθιστά έναν γλυκερό συμβολισμό και μιάν άνούσια ήπιότητα· ή τά επιτεύγματα τής περεστρόικα, όπου ή καταδίκη των κιβδηλευμένων ιδανικών άντικαθιστά, πλέον, τή διαλεκτική με τή σύγχυση).

Στά αστυνομικά επιτέλους, στα πιό άπλοικά και στα πιό μανιχαϊκά, όλα «κολλάνε», συναρμόζουν κι έξηγούνται πλήρως — από τό αίνιγματικό χαμόγελο τής ήρωίδας μέχρι τό σπασμένο τασάκι και τό φτηνό άποτσιγάρο—, «πέραν πάσης άμφιβολίας». Μέσα σ' ένα ευρύτερο ψευδος, άναντίρρητα. Σέ μιάν ένιαία φενάκη. Ποιός αναγνώστης τό άγνοει αυτό; Άλλά όπως λένε συχνά και οι ήρωες τής σκληροτράχηλης σχολής: «*I'm a sucker for a good lie!*» Ποιός δέν είναι;

Κρινόμενα χαλαρά, τά αστυνομικά μυθιστορήματα μπορεί να συνοφίζουν όλη τή λογοτεχνία, στο μέτρο που κάθε άφήγηση είναι ή άφήγηση του *Οιδίποδα* (έρευνα κι έπιστροφή σ' έαυτόν). Κρινόμενα άσστηρά, στερούνται συλλήβδην κάθε παρνασιακής άξιώσεως και μένουν στο περιθώριο τής μεγάλης λογοτεχνίας, καθώς αυτή σέβεται τις πολυπλοκότητες και άπροσδιοριστίες τής πραγματικής ζωής, ένω εκείνα ύπηρετούν τις άπλουστεύσεις και τις ευκρίνεις τής λογικής και τής επιθυμίας. Άλλ' αν κάτι τέτοιο συνιστά μιάν ειδολογική διάκριση που ένδιαφέρει τούς φιλολόγους, οι άπλοι αναγνώστες διατηρούν κάθε δικαίωμα «άμφιφαγίας».

Και, για να κάνω κάπως προκλητική τήν παραπάνω σύγκριση, δέν θα 'ταν πολύ ένδιαφέρον, λόγω χάριν, άντί να ρίχνεται ή Άννα Καρένινα στις γραμμές του τρένου, θέλοντας και μή θέλοντας να αυτοκτονήσει, γνωρίζοντας ότι ο *κόμης Βρόνσκι* δέν

11. Βαθύτερα από εκεί που τον έντοπιζει έμμεσα ο Jorge Luis Borges λ.χ. γράφοντας: «...*Σήμερα* (τό αστυνομικό μυθιστόρημα) *διεβάζεται με κάποια περιφρόνηση, διασώζει όμως τήν τάξη σε μιá εποχή άταξίας*». (Βλ. συλλογή Eisenzweig και Άγρας, έ.ά. σελ. 414). Και σίγουρα βαθύτερα από εκεί όπου τον δεχόμουν κι εγώ τό 1982 (βλ. *Συνηγορία τής Παραλογοτεχνίας*, εκδόσεις Πολύτυπο, σ. 235-6), θεωρώντας ότι ή πειθώ για τή ματαιότητα κάθε άπόπειρας κοινωνικής άλλαγής δέν άσκειται από τά παρεμφερή άναγνώσματα. Τελεσφόρο ή άναποτελεσματικό μέσο κοινωνικής προπαγάνδας, τό αστυνομικό μυθιστόρημα διακρίνεται, πιστεύω τώρα, από κάποιον άλλο, σχεδόν «όντολογικό» συντηρητισμό.

12. Φράση του Rex Stout που παραθέτει ως προμετωπίδα ο Jerry Palmer: *Thrillers, Genesis and Structure of a Popular Genre*, Ed. Arnold Ltd 1978.

13. Ούτε έννοω, άσφαλώς, πώς θα 'πρεπε να διασκευάσει ο Λευτέρης Πανταζής, λόγω χάριν, τά *Λίντερ* του Σουμπερτ, για να γλιτώσουμε προς στιγμήν από τις άμφιθυμίες τής άρέσκειας — εκείνα τά αντιφατικά συμπλέγματα εύφορίας και μελαγχολίας, αισιοδοξίας και νοσταλγίας, χαρᾶς κι άπόγνωσης— και να γνωρίσουμε άμιγή και άδιατάρακτη τήν άηδία.

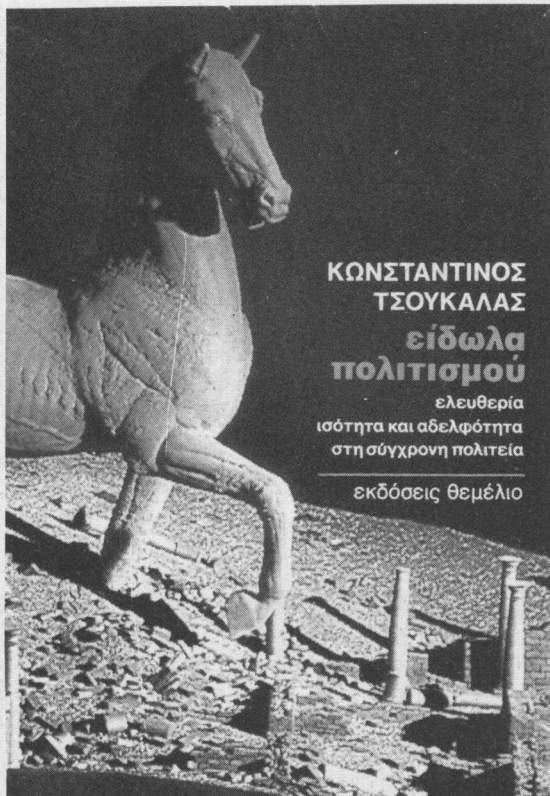
τήν αγαπάει πιά όπως πριν μά ούτε έχει έρωτευτεί τήν *Κίττυ*, κι αφήνοντας τόν άναγνώστη όπως και τόν *Λεβίν* σέ πολλές άμφιβολίες γιά τό πώς άλλιώς μπορούσε νά έξελιχθεί ή ιστορία, δέν θά 'ταν πολύ ένδιαφέρον, λέω, οί έραστές νά ένώνονται όριστικά και νά πετούν τόν *Άλέξη Άλεξάντροβιτς* στίς ρόδες του τρένου γιά νά ζήσουν, έκτοτε, σέ διαρκή έκσταση(!). "Η, στό τέλος του *Όδυσσέα* του Τζόυς, δέν θά ήταν σκέτη άγαλλίαση, άντί τής άμηχανίας πού προκαλούν οί πενήντα σελίδες χωρίς στίξη από τόν μονόλογο τής κυρίας *Μπλούμ*, ως συμβολισμός τής άδυναμίας τής ίδιας τής γλώσσας νά διατυπώσει τήν άμεσότητα του βιωματικού, νά διευκρινίζεται, παραδείγματος χάριν, ότι πρόκειται γιά τό παραλήρημα μιās συζύγου πού μόλις πληροφορήθηκε πώς ό κύριος *Μπλούμ* τά 'φτιαξε μέ τόν *Στήφεν Νταίνταλους*(!). Καί δέν θά ήταν θεσπέσια άνακουφιστικό, στό τέλος τής *Δίκης*, άντί των δισταγμών γιά τήν ύποστασιακή φύση του αισθήματος ένοχής, νά έρχεται ή άποκάλυψη πώς όλα ήταν μιά σκευωρία έναντίον του *Γιόζεφ Κ.*, στημένη από τήν *Άννα* πού είχε βαρεθεί νά του έτοιμάζει τό πρωινό του κάθε μέρα;

Η σοβαρή άπάντηση είναι, προφανώς, όχι. Δέν θέλω νά πω ότι τήν *Άννα Καρένινα* θά 'πρεπε νά τήν έχει γράψει ό Τζέιμς Μ. Καϊν άντί του Τολστόι, τόν *Όδυσσέα* ό Τζόνθαν Κέλλερμαν άντί του Τζόυς, και τή *Δίκη* ό Σάρλ Έσμπραγιά άντί του Κάφκα.¹³ Θέλω άπλώς νά πω ότι κάποιες φορές, έ-

πιτέλους, μπορεί κανείς νά χρειάζεται τήν κομψή φενάκη ή και τόν μανιχαϊσμό. Δέν θά 'ταν προτιμότερο, δηλαδή, οί μεγάλοι έρωτες νά έξασφαλίζουν τήν αιώνια έκσταση ή νά άφανίζονται στήν όριστική ψυχρότητα, άντί νά ταλανίζουν μέ τή φθορά και τήν έκπτωσή τους; Δέν θά 'ταν προτιμότερο νά πέφτουμε θύματα διεθνών συνωμοσιών και μεγαλοφυών σκευωρών άντί νά έπωφελείται τής άβελτηρίας μας περιτά οικονομικά ό πρώτος τυχών διαχειριστής κοινοχρήστων πολυκατοικίας; Καί, άν δέν άπλουστεύω μέχρι χυδαιότητας, δέν θά 'ταν προτιμότερο νά 'χει δηλώσει ό Κοσκωτάς πώς όλο τό σκάνδαλο είναι φτιαχτό γιά νά σπιλώσει άθώους και έντιμους πολιτικούς, είτε νά παράσχει εκείνη τή «regina probationis», όπως έλεγον οί μεσαιωνικοί δικαστές, πού νά άποδεικνύει άναντίρρητα ότι οί πολιτικοί χρεματίστηκαν άνενδοίαστα κι άσύστολα, άντί νά διατηρούμαστε στή σύγχυση του κάπως έτσι θά 'γινε, άλλ' όχι άκριβώς, κι άντε νά προσδιορίσεις θεσμικές ευθύνες κι άθέμιτες καταχρήσεις.

Δέν θά 'ταν προτιμότερο, μ' άλλα λόγια, ή ζωή νά μήν μένει συνήθως σάν τίς συμφωνίες του Μάλερ —ύπέροχη αλλά χωρίς ένα κρεσέντο τής προκοπής— ή σάν μοιραία «γχομένα» — χαδιάρα μά άνοργασμική; Δέν θά 'ταν προτιμότερο κάποτε κάποτε, όπως στά άστυνομικά μυθιστορήματα, τά πάντα νά έξηγούνται μέσα στόν λαμπρό καταυγασμό ενός θεατρικού φινάλε; Δέν θά 'ταν ύπέροχο, θέλω νά πω, νά ύπάρχει Θεός;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΣΟΛΩΝΟΣ 84 - ΤΗΛ. 3608180

ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΟΥ ΒΑΔΙΖΕΙ Η ΕΥΡΩΠΗ;

Βασίλης Ζουναλής

Τό Μάαστριχτ τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς

Σέ λίγες ἡμέρες θά πραγματοποιηθεῖ ἡ διάσκεψη κορυφῆς τῶν ἡγετῶν τῆς Κοινότητος (9 καί 10 Δεκεμβρίου, Μάαστριχτ τῆς Ὀλλανδίας). Παρά τό ὅτι ἔφτασε τό 1992 —χρονικός ὀρίζοντας τῆς ἐνιαίας εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς— καί παρά τίς δραματικές ἀλλαγές στό εὐρωπαϊκό τοπίο, δέν περιμένουμε σημαντικά πράγματα ἀπ' αὐτή τή διάσκεψη. Τά γεγονότα μιλοῦν ἀπό μόνα τους. Ἡ πρόσφατη ἀδυναμία τῆς Κοινότητος νά παρέμβει πολιτικά ἐνιαῖα καί ἀποτελεσματικά στό φλέγον ζήτημα τῆς Γιουγκοσλαβίας —ὅπως, ἄλλωστε, συνέβη καί κατά τόν Πόλεμο τοῦ Κόλπου—, τό γεγονός ὅτι οἱ ἐργασίες τῶν ἐπιτροπῶν γιά τήν πολιτική καί νομισματική ἔνωση φαίνεται ὅτι προχωροῦν μέ ἀδιάλειπτο ρυθμό ἀλλά χωρίς νά λαμβάνουν σοβαρά ὑπόψη τους —ὅσο ἀπαιτεῖται— τίς νέες πραγματικότητες τῆς Γηραιᾶς Ἡπείρου, καί τέλος ὁ δημόσιος καβγάς πού ξαναφούντωσε ἀνάμεσα στήν Ἀγγλία καί στά ἄλλα μέλη τῆς ΕΟΚ —κυρίως τή Γαλλία καί τή Γερμανία— ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν δύο νέων συνθηκῶν γιά τήν οἰκονομική/νομισματική καί πολιτική ἔνωση δέν ἀφήνουν πολλά περιθώρια αἰσιοδοξίας.

Γι' αὐτές τίς δύο συνθήκες ὁ «εὐρωκαπετάνιος» Ζάκ Ντελόρ, πρόεδρος τῆς Κομισιόν, ἀξίωσε τά μέγιστα: μετεξέλιξη τῆς Κοινότητος σέ ὁμοσπονδία, σέ ἕνα εἶδος Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης.

«Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνα παράδειγμα ὁμάδας ἐθνῶν πού νά ἐπέζησε ἀποκλειστικά καί μόνον πάνω στή βάση διακυβερνητικῶν διευθετήσεων. (...) Φοβᾶμαι ὅτι, ἂν νομιμοποιήσουμε μέ συνθήκη τή διακυβερνητική συνεργασία, θά εἶναι ἀργότερα πολύ δύσκολο νά τήν ἀπαλείψουμε (ἐννοεῖ νά κάνουμε τό βήμα πρός τήν πολιτική ἔνωση). Οἱ πατέρες τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινοτήτων δέν εἶχαν αὐτό τό (περιορισμένο) ὄραμα» (ἀπό τήν ὁμιλία του στό Εὐρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Στρασβούργο, 20 Νοεμβρίου).

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὁ Τζῶν Μέιτσορ, πρωθυπουργός τῆς Ἀγγλίας, θεωρεῖ πολύ πρόωρη τή νομισματική καί πολιτική ἔνωση τῆς Κοινότητος καί ἀπορρίπτει τήν ἰδέα ἐνός εὐρωπαϊκοῦ ὑπερκράτους. Μαζί του τάσσεται ἀνεπιφύλακτα ἡ πλειοψηφία τῶν Βρετανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπορρίπτουν (σέ ποσοστό 70%) τήν ἐνίσχυση τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Εὐρωκοινοβου-

λίου σέ βάρος τῶν ἐξουσιῶν τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων καί εἶναι ἀντίθετοι (σέ ποσοστό 56%) στήν ἰδέα γιά μετεξέλιξη τῆς ΕΟΚ σέ Ἠνωμένες Πολιτείες τῆς Εὐρώπης, καθῶς καί στήν ἰδέα γιά τή μελλοντική ὑποκατάσταση τῶν ἐθνικῶν νομισμάτων ἀπό ἕνα κοινό εὐρωπαϊκό νόμισμα.

Οἱ Βρετανοί, πάντως, δέν θέλουν νά κόψουν τίς γέφυρες, εἶναι πρόθυμοι νά διαπραγματευθοῦν μέ τά ἄλλα κράτη-μέλη καί ἴσως συμφωνήσουν μελλοντικά στή δημιουργία μιᾶς ὁμοσπονδίας κυρίαρχων κρατῶν. Δέν εἶναι, ὅμως, πρόθυμοι νά δεχθοῦν στό Μάαστριχτ οὔτε ἐνιαῖο νόμισμα οὔτε ἐνιαῖα ἄμυνα οὔτε ὑπερκυβέρνηση.

Ἐπίσης, δέν πρέπει νά μᾶς διαφεύγουν οἱ τρικλοποδιές τῆς ἀμερικανικῆς στρατηγικῆς πού εἶναι ξεκάθαρη: δέν ἐπιθυμεῖ τήν ἀνάδειξη ἐνός ἰσχυροῦ πολιτικοῦ πόλου στήν Εὐρώπη. Γι' αὐτό συνεχίζει νά παίξει γερά τά χαρτιά τοῦ ΝΑΤΟ καί τῆς ΔΑΣΕ (Διεθνῆς Συνεργασία καί Ἀσφάλεια), ὅπου μετέχουν οἱ ΗΠΑ καί ὁ Καναδάς. Ὁ Μπέικερ δέν ἄφησε καμιά ἀμφιβολία, συνιστώντας θερμά τή δημιουργία μιᾶς εὐρωατλαντικῆς κοινότητος, βασισμένης στήν ἐλεύθερη κυκλοφορία ἐμπορευμάτων καί κεφαλαίων «ἀπό τό Βανκούβερ ὡς τό Βλαδιβοστόκ», στό κέντρο τῆς ὁποίας δύο παγκόσμιες δυνάμεις, ἡ μία πολιτικοστρατιωτική (ΗΠΑ) καί ἡ ἄλλη οἰκονομική (Γερμανία), θά μπορούσαν νά ἐπιβάλλουν τίς ἀπόψεις τους.

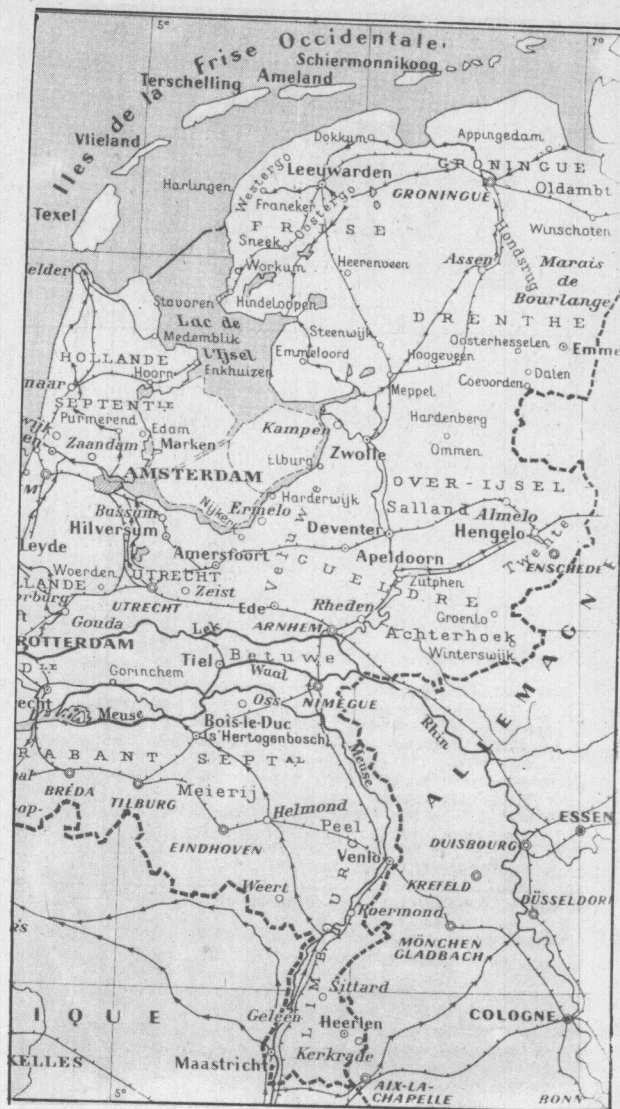
Σέ ποῖο βαθμό, ἄραγε, εἶναι σέ θέση οἱ Εὐρωπαϊοὶ ἐπαγγελματίες τῆς πολιτικῆς νά παρακολουθήσουν καί νά ἐπέμβουν σ' αὐτό πού σήμερα ἐμφανίζεται σάν μιὰ «γιγαντιαία πλανητική κίνηση Μπράουν» (μετατόπιση τῆς ἐστίας τοῦ παγκόσμιου βιομηχανικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τὴν περιοχή τῆς Ἀσίας-Εἰρηνικοῦ Ὀκεανοῦ, ἀραβοϊσραηλινό ἀσάνσέρ, ἔκρυθμη κατάσταση στίς χώρες τοῦ πρώην ὑπάρχοντος σοσιαλισμοῦ, φτώχεια καί κακομοιριά στό Νότο, κύματα μετανάστευσης), ὥστε νά ὑπάρξει μιὰ διαφορετική προοπτική ἀπὸ αὐτὴ τῆς Νέας Τάξης Πραγμάτων τοῦ Μπούς;

Ἴδωμεν. Αὐτό, πάντως, δέν ἀρκεῖ: πέραν καί ἐκτός τῶν ὄσων θά συμφωνηθοῦν στό Μάαστριχτ, μᾶς ἐνδιαφέρει πῶς πολὺ ἡ συζήτηση γιὰ ὀρισμένες ἄλλες πλευρές τῶν ἐξελίξεων στίς εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, πλευρές μέ τίς ὁποῖες δέν τὰ πολυκαταφέρνουν οἱ ἐπαγγελματίες πολιτικοί.

Ἡ Εὐρώπη τῶν πολλῶν ταχυτήτων

Ἄς κοιτάξουμε τὸ νέο εὐρωπαϊκὸ τοπίο. Τὸ Τεῖχος τοῦ Βερολίνου δέν ὑπάρχει πιά, ἡ Ἀνατολική Γερμανία ἐνσωματώθηκε στὴ Δυτική, τὰ νέα καθεστῶτα στὴν Πολωνία, στὴν Τσεχοσλοβακία, στὴν Οὐγγαρία ἐπείγονται νά προσδεθοῦν στό ἄρμα τῆς ΕΟΚ. Ἡ Βουλγαρία, ἡ Ἀλβανία, ἡ Ρουμανία (;) περιμένουν τὴ σειρά τους. Ἡ Γιουγκοσλαβία σφαδάζει, καθὼς διαμελίζεται ἀπὸ ἓναν αἰματηρὸ ἐμφύλιο πόλεμο, προκαλώντας πανευρωπαϊκοὺς κλυδωνισμοὺς. Ἡ Ἑσθονία, ἡ Λεττονία καί ἡ Λιθουανία ἀποσχίσθηκαν ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ καί στριμώχνονται στὸν προθάλαμο τῆς ΕΟΚ. Ἡ Μολδαβία, ἡ Οὐκρανία καί ἡ Λευκορωσία πασχίζουν νά συμπεριφερθοῦν ὡς ἀνεξάρτητα κράτη. Ἡ Ρωσία τοῦ Γιέλτσιν θέλει νά προβάλλει ὡς ἡ νέα Ρωσικὴ Αὐτοκρατορία (χωρὶς νά ἔχει τίς προϋποθέσεις) καί προσπαθεῖ νά συγκρατήσει στὴν ἀγκαλιά της τὸ ὑπόλοιπο εὐρωπαϊκὸ καί Ἀσιατικὸ κομμάτι τῆς πρώην ΕΣΣΔ. Ὁ Γκορμπατσὼφ εἶναι πιά τὸ θλιβερὸ κατάλοιπο τῆς σοβιετικῆς κατάρρευσης, ἓνα ἐτοιμόρροπο σύμβολο σταθερότητας (;) γιὰ τὴν περιοχή, ὅσο τοῦ τὸ ἐπιτρέφουν οἱ σκοπιμότητες τοῦ Μπούς καί οἱ πλάτες τοῦ πρόσφατα ἐπανακληθέντος Σεβερντνάντζε. Ἡ κατάσταση εἶναι ἰδιαίτερα ἀσταθὴς καί κάθε πρόβλεψη γιὰ τὸ μέλλον εἶναι περίπου ἀδύνατη μέσα σ' αὐτὴ τὴν πλήρη ρευστότητα τῶν ἐθνικιστικῶν ἐκρήξεων, μέσα στὴν παραπλανητικὴ σαγήνη τοῦ βιαίως δρομολογηθέντος ἐκκαπιταλισμοῦ, καθὼς δέν ἔχουν κοπάσει τὰ κύματα τῶν μεταναστῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή στὴ Δύση.

Καθὼς τὰ σύνορα μεταξύ Δυτικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἐπιχειρεῖται νά χαραχθοῦν ὅσο γίνεται ἀνατολικότερα (αὐτὸ βέβαια δέν σημαίνει ὅτι αἰροῦνται μ' αὐτὴ τὴν κίνηση καί τὰ οικονομικά, πολιτικά, πολιτισμικά καί κοινωνικά ἐμπόδια πού χωρίζουν τὴ Δυτικὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη), ἀκόμη πῶς ἀνατολικά κι ἀπὸ τὰ σύνορα πού διαχωρίζαν παλαιότερα τὸν ὀρθόδοξο ἀπὸ τὸν καθολικὸ χριστιανισμό, νέα προβλήματα ἐμφανίζονται, μπροστὰ στὰ ὁποῖα δοκιμάζεται ἡ σύμπνοια καί ἡ συνοχὴ τῆς Κοινότητος, παραχωρώντας ἔτσι τὴν πρωτοκαθεδρία στὰ στε-

νά ἐθνικά συμφέροντα τῶν κρατῶν-μελῶν της. Ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας εἶναι καί τὸ ὅτι τὸ νέο σχέδιο συμφωνίας —τῆς ὀλλανδικῆς προεδρίας— γιὰ τὴν πολιτικὴ ἔνωση σιωπᾶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. «Εἶναι ἀδύνατον νά ἀρχίσει τώρα μιὰ διαδικασία πρὸς τὴ λειτουργία μιᾶς κοινότητος τῶν 20», ὁμολογεῖ ὁ Πιέτ Ντανκέρ (ἀρμόδιος τῆς ὀλλανδικῆς κυβερνήσεως γιὰ τίς εὐρωπαϊκὲς ὑποθέσεις).

Αὐτὴ ἡ ἀναισθησία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς μπροστὰ σ' ἓνα τόσο ἔντονα μεταβαλλόμενο εὐρωπαϊκὸ τοπίο τοὺς ἐπιτρέπει, πάντως, νά συντηροῦν μιὰ ἐλάχιστη συνοχὴ στὴ βάση ἑνὸς ξεπερασμένου ἀλλὰ ὑπάρχοντος κοινοτικοῦ πλαισίου. Ποιὰ εἶναι, ὅμως, ἡ ἀξία ἑνὸς τέτοιου πλαισίου; Πόσο ἀνθεκτικὸ μπορεῖ νά εἶναι ἓνα τέτοιον πλαίσιο, ὄχι μόνο μπροστὰ στοὺς βρετανικοὺς ἐνδοιασμοὺς καί στὴ ρευστότητα τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καί μπροστὰ σ' ἓναν παλιὸ μῦθο πού ξαναπροβάλλει σήμερα: τὸν μῦθο τῆς *Κεντρικῆς Εὐρώπης* (Mittel Europa);

Παρά τὴν ἄκρως προσεκτικὴ πολιτικὴ τῆς Γερμανίας πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἡ χρυφὴ ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς *Κεντρικῆς Εὐρώπης* ἐκδηλώνεται πλέον φανερά ἀπὸ πολλοὺς (κυρίως Οὐγγρους, Τσεχοσλοβάκους). Ἄς μὴ μᾶς διαφεύγει ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδεολογία ἐνυπάρχει καί στὸ ἔργο σημαντικῶν διανοουμένων, ὅπως ὁ Μίλαν Κούντερα. Ἄν καί

«*ιστορικά δέν είναι άρκετά σημαντική ή πρόσθεση αυτής τής συμπληρωματικής διαίρεσης σέ άλλες πού είναι πιό βαθιές... Η Κεντρική Εύρώπη δέν υπήρχε πριν από τόν 18ο αιώνα, σ' αντίθεση μέ όσα ύποστηρίζουν όρισμένοι ιστορικοί, καί ή αυτοκρατορία τών Άψβούργων δέν είναι ό ιδανικός κόσμος στόν όποιο επιθυμοῦν νά πιστέψουμε σήμερα»*

ὅπως λέει καί ό Ζάκ Λέ Γκόφ¹, έντούτοις αυτός ό μύθος διατηρεῖ μιά όρισμένη ιδεολογική δύναμη καί δυναμική.

Σέ κάθε περίπτωση ή αξία τοῦ ὑπάρχοντος κοινοτικού πλαισίου είναι μικρή ως πρὸς τό στόχο τής Μεγάλης Εύρώπης. Ἐπειδή αυτό δέν ἀντιστοιχεῖ σέ μιά Εύρώπη διαιρεμένη τουλάχιστον στά τέσσερα, Δυτική-Ἀνατολική-Βόρεια-Νότια, σέ μιά Εύρώπη —ἔτσι κι ἀλλιῶς— πολλῶν ταχυτήτων.

Ὁ ὑπερεθνικισμός τοῦ σοῦπερ μάρκετ

Παρ' ὄλ' αυτά ἔχει δημιουργηθεῖ μιά ἀτμόσφαιρα μέσα στήν όποία θεωρεῖται προφανές ὅτι ή ἐπιδιωκόμενη εὐρωπαϊκή ὀλοκλήρωση είναι ἐφικτή καί θά ἀποτελέσει σημαντική πρόοδο. Ἐτσι ὅλοι ἐπείγονται καί ἀδημονοῦν γιά τήν οἰκονομική, νομισματική καί πολιτική ἔνωση τῶν κρατῶν-μελῶν τής Κοινότητας, πλὴν ἐξαιρέσεων. Μετά ἀπ' αυτό θά ἀνοίξει, λένε, ό δρόμος καί γιά τή διεύρυνση τής Κοινότητας. Οἱ Βρετανοί, πού δυστροποῦν, πρέπει νά συρθοῦν, ἐκόντες-ἄκοντες, ὅπως δήλωσε πρόσφατα καί ή πρωθυπουργός τής Γαλλίας.

Αὐτή ή ἀνυπομονησία θά ἔπρεπε νά ἀντιστοιχεῖ καί σέ μιά ἐνύπαρκτη ἀγωνία γιά τό μέλλον τής Εύρώπης. Ἐνα μέλλον πού θά διασφαλιζόταν καλύτερα μέ τήν εὐρωπαϊκή ἔνοπιση. Ἄν δέν ὑπάρχει μιά τέτοια ἀγωνία, τότε γιατί τόση βιασύνη; Τότε γιατί ό Ζάκ Ντελόρ προειδοποεῖ τούς λαούς καί τίς κυβερνήσεις; Καιροί οὐ μενετοί ἄν δέ πετύχουμε, λέει, αυτό θά είναι ή ἀποτυχία καί ή παρακμή. Ἀσφαλῶς, οἱ ἀλλαγές στό εὐρωπαϊκό τοπίο συσσωρεύσαν νέα προβλήματα, γέννησαν νέους φόβους. Ἄντί, ὅμως, νά προκαλέσουν —πρὶν ἀπ' ὅτιδήποτε ἄλλο— τήν ἐπανεκτίμηση τοῦ ὑπάρχοντος ξεπερασμένου πλαισίου καί τόν ἀναγκαῖο πιά ἐπαναπροσανατολισμό τής Κοινότητας, φαίνεται ὅτι ἀπλῶς ἐπιτείνουν τό ἐπεῖγον τής ἔνωσης τῶν δώδεκα.

Ὅρισμένοι ἐκτιμοῦν ὅτι γι' αυτόν τόν ἀκτιβισμό εὐθύνεται τό «εὐρωπαϊκό στύλ»: *πρωτοκαθεδρία τοῦ μηχανισμοῦ* ὡς πρὸς τό σκοπό. Τό νά πασχίξει ή Κοινότητα νά καταστει ἀπλῶς μιά ἰσχυρή δύναμη στήν πράξη κι ὄχι σῶνει καί καλά ἓνα καθορισμένο πολιτικό ἀντικείμενο (L' Europe est un objet politique non identifié, κατά Ντελόρ) ἔχει πολλά πλεονεκτήματα. Φτάνει νά γίνεται, κάθε φορά, ἓνα βήμα πρὸς τά ἔμπρός. Ἡ οὐτοπία καί τό κοινωνικό σχέδιο παραπέμπονται ἔτσι στά ἀζήτητα. Ἐχοντας ξεμπερδέψει μέ τά δύσκολα, ἰκανοποιούμαστε μ' αυτό πού είναι δυνατό ἐδῶ καί τώρα καί μάλιστα «μ' αυτό πού είναι αὐστηρῶς ἀπαραίτητο» ἐπικαλούμενοι τό ὅτι ή κοινή γνώμη δέν είναι ἀκόμη ἔτοιμη.

«Ἄλλά αυτές οἱ σεμνοτυφίες τοῦ τύπου "βήμα πρὸς τά ἔμπρός" δέν είναι, σ' ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, παρά ή πραγματοποίηση μιᾶς ἀπόλυτης προσταγῆς, τής προσταγῆς νά προχωρήσουμε. Τό νά σταματήσουμε είναι ἀποτυχία, αὐτή είναι πράγματι ή ἀρχή (ἔτσι χωρίς δικαιολόγηση) πού στηρίζει τήν προσπάθεια, οὕτως ὥστε οἱ ρεαλιστικές συναινέσεις (τοῦ τύπου τά κράτη τής Εύρώπης ἔχουν συμφέρον νά "μιλήσουν μέ μιά φωνή", νά "ἀσκήσουν ἀπό κοινῶν τήν κυριαρχία τους", σ' ὀρισμένα σημεία) ἀποκοτῶν ἓνα ἐπιπλέον νόημα ἀπό τό γεγονός ὅτι είναι ἐγκλωβισμένες στήν ὑπόρρητη ιδεολογία πού ὑποβάλλει τήν ἰδέα καί τήν πρακτική τής Εύρώπης ὡς διαδικασία χωρίς τέλος»².

Αὐτή ή ἐρμηνεία δέν είναι, πάντως, ἰκανοποιητική, χωρίς νά είναι λαθεμένη, γιατί λαμβάνει τό ζητούμενο ὡς δεδομένο καί στήν καλύτερη περίπτωση δίνει, ἐνδεχομένως, μιά ἀκριβή περιγραφή τής κατάστασης. Ζητούμενο παραμένει πάντοτε τό «γιατί ό μηχανισμός ἔχει τήν πρωτοκαθεδρία ὡς πρὸς τό σκοπό»;

Τό γεγονός αυτό είναι συνέπεια μιᾶς γενικής ὑποχώρησης τοῦ πολιτικοῦ, συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἐπαγγελματοποίηση τής πολιτικῆς, μέ τή δομή καί τόν τρόπο λειτουργίας τῶν σύγχρονων κομμάτων. Ἡ ἐπί μακρόν ἀπουσία κομμουνιστικῶν κομμάτων, ἀντάξιων ἐκείνων πού ὑποτίθεται ὅτι ὀφείλαν νά είναι τά κόμματα νέου τύπου —κόμματα μαζικῆς συμμετοχῆς μέ πολιτική λειτουργία ὄλων τῶν ὀργανώσεων καί τῶν ὀργάνων τους—, ἄν καί φωτίζει τά πράγματα, έντούτοις δέν ἐξηγεῖ πλήρως αὐτή τήν κατάσταση. Θά χρειαζόταν νά ἐρμηνευθοῦν καί οἱ λόγοι αὐτῆς τής ἀπουσίας: ἄν τέτοια κόμματα ὑπῆρξαν κάποτε, γιατί ἐξαφανίστηκαν ἔκτοτε; Δυστυχῶς δέν ὑπάρχει μιά ἐπαρκῆς θεωρητική ἀπάντηση σ' αυτά τά ἐρωτήματα παρά μόνον ὀρισμένες ιστορικές ἐρμηνείες, στίς ὁποῖες συνήθως παραπέμπουμε.

Ἐν πάση περιπτώσει, μέ δεδομένη τήν ὑπεφυγή προσδιορισμοῦ τής ταυτότητας «Εύρώπη, μιά πολιτική κοινότητα», ἄς ἐπιμείνουμε στό τί είναι αυτό πού τελικά εὐδοκιμεῖ μέσα σ' αὐτή τήν ἀοριστία καί χάριν αὐτῆς: *πρὸς τά πού τείνει ή Εύρώπη*;

Πρὶν ἀπαντήσουμε σ' αυτό τό ἐρώτημα, ἀξίζει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι, ἀπ' ὄλες τίς εὐρωπαϊκές κοινότητες, ἦταν ή *Εὐρωπαϊκή Οἰκονομική Κοινότητα* (ΕΟΚ) αὐτή πού ἔγινε ό πυρήνας τής εὐρωπαϊκῆς ἔνωσης: οἱ στόχοι της δέν ἀφοροῦσαν κάποιους ἐπιμέρους τομεῖς (ὅπως οἱ ἄλλες κοινότητες), κάλυπταν ὅλους τούς τομεῖς τής οἰκονομίας τῶν χωρῶν-μελῶν, δέν ἀφοροῦσαν μόνον τούς εἰδικούς ἀλλά καί τήν κοινή γνώμη. Ἡ ΕΟΚ μπορούσε, ἔτσι, νά στηριχθεῖ σέ ἐπιθυμίες καί τάσεις πέραν καί ἐκτός τῶν συντεχνιῶν καί τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν. Λόγω τοῦ ὅτι ἀνοίξε διάπλατα τίς πόρτες σέ μιά Κοινή Εὐρωπαϊκή Ἀγορά, συνταίριαξε —ἴσως γιά πρώτη φορά— ἓναν ὀρισμένο ὑπερεθνικισμό μέ τήν κοινή γνώμη τῶν χωρῶν-μελῶν. Μέσα ἀπό μιά πορεία, λίγο πολύ γνωστή, ή Εύρώπη ἄρχισε νά «ἐνοποιεῖται» μᾶλλον σάν προέκταση τῶν καταναλωτικῶν

συμπεριφορών παρά ως μία νέα πολιτική ταυτότητα. Ἡ παρατηρούμενη αύξηση τῆς ἀδιαφορίας καί τῆς ἀπέχθειας τῶν πολιτῶν ὡς πρὸς τοὺς κρατικούς φορεῖς τῶν χωρῶν τους, τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, τοὺς συνοριακοὺς ἐλέγχους εἶναι συμπτώματα θολῶν ἐπιθυμιῶν, εἶναι διεκδίκηση τοῦ καθενὸς νὰ εἶναι περισσότερο «Εὐρωπαῖος», δηλαδή στὸν ἴδιο βαθμὸ καταναλωτῆς / κεφαλαίουχος / ἰδιοκτῆτης ἀκινήτων, ὅσο κι ὁ γείτονάς του: πρόκειται γιὰ τὴν ἀνάδυση ἐνὸς νέου *homo economicus* (θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο χύθηκε πολὺ μελάνι τὰ τελευταῖα χρόνια, ὅπου καί παραπέμπουμε, καθὼς ἐπίσης καί στὸ τεῦχος Νοεμβρίου 1991 τοῦ περιοδικοῦ *Esprit* πού περιλαμβάνει πλούσιο ὕλικό γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Κοινότητος).

Δέν πρόκειται γιὰ τὸ θρίαμβο ἐνός πολιτικοποιημένου ὑπερεθνικισμοῦ ἢ ἐνός μεταεθνικισμοῦ πάνω στοὺς ἐπιμέρους ἐθνικισμούς. Ἡ ἐπιθυμία γιὰ περισσότερο κατανάλωση, ἢ ἐπιθυμία γιὰ ἀναζήτηση τῆς τύχης σὲ μία εὐρύτερη κοινότητα, ἢ ἐπιθυμία τοῦ νὰ κάνει κανεὶς καριέρα ἢ νὰ ἀποσυρθεῖ αἰσθανόμενος παντοῦ στὴν Κοινότητα σάν στὸ σπίτι του δέν ἔχει κανένα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ *οἰκουμενικά στοιχεῖα τῆς Πολιτικῆς* (μέ κεφαλαῖο Π) πού τὴ διακρίνουν ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς καί πολιτισμικὲς πραγματικότητες γιὰτὶ ἀκριβῶς προσπαθεῖ νὰ τὶς μετασχηματίσει πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς ζωῆς ἄξιας νὰ τὴ ζήσουν ὅλοι σ' αὐτόν τὸν πλανήτη. Πρόκειται γιὰ τὸν «ὑπερεθνικισμό τοῦ σουπερ μάρκετ», ὅπως λένε κι οἱ ἄλλοι. Ὁ θρίαμβος τῆς Εὐρώπης εἶναι ἕνας κατ' ἀρχὴν θρίαμβος τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τοῦ καταναλωτισμοῦ, τῆς ἀδιαφορίας γιὰ τὴν πολιτικὴ (παρὰ τὶς προθέσεις ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς πατέρες τῆς Κοινότητος). Δέν εἶναι κἀν ἕνας θρίαμβος τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Δέν πρόκειται γιὰ τὸν ὑπερεθνικισμό τῶν ἰταλῶν τῆς διεθνούς συνεννόησης οὔτε γιὰ τὴν κωμικοτραγικὴ ἐλαφρότητα καί γοητεία τῶν «πολιτῶν τοῦ κόσμου», τῶν μποέμ. Τὸ ἀντίστροφο, πρόκειται γιὰ ἕναν ἰδιότυπο *εὐρωπαϊκὸ ἐπαρχιωτισμό*, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση τῆς κοινοτικῆς πρωτεύουσας, τῶν Βρυξελλῶν.

Ἡ περιπέτεια τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰδέας

Αὐτὸς ὁ ἐπαρχιωτισμὸς ἀποβλακώνει μέ τὴν εἰδωλιακὴ εἰκόνα μιᾶς Ἐνωμένης Εὐρώπης χωρὶς κρατικὲς γραφειοκρατίες, χωρὶς περιορισμούς, χωρὶς ἀναχρονιστικούς ἐθνικισμούς. Τὸ νὰ ὑπενθυμίζει κανεὶς ὅχι τὸ τί λέγεται, ἀλλὰ τὸ τί πραγματικά γίνεται στὶς Βρυξέλλες, ποῖο εἶναι τὸ καθημερινὸ ἀλτσεβέρισι τῆς ἐκεῖ γραφειοκρατίας, ποιά εἶναι ἡ ἄξια τοῦ ἔργου πού αὐτὴ παράγει, ἀμαυρώνει τὴν εἰκόνα. Τὸ νὰ ὑπενθυμίζει κανεὶς τὴ βίαία προσαρμογὴ τῆς ζωῆς μας στὶς ἐπιταγὲς τοῦ κοινοτικοῦ φιλελευθερισμοῦ, μπροστὰ στὶς ὁποῖες ὑποχωρεῖ ἀκόμα καί ὁ «γερμανικὸς καπιταλισμὸς» (πού προσπαθεῖ νὰ ἀξιοποιήσει κάποιες συλλογικὲς προσπάθειες καί ἐπιζητεῖ τὴ συναίνεση χωρὶς νὰ εἶναι τόσο κοντόφθαλμος ὅσο ὁ νεοφιλελευθερισμὸς - μονεταρισμὸς) καθὼς καί ἡ «Γαλλικὴ Δημοκρατία» — θεωρεῖται ἀναχρονισμὸς³. Τὸ νὰ προβλέπει κανεὶς ὅτι οἱ διοικητὲς τῆς μελλον-

τικῆς Κεντρικῆς Εὐρωπαϊκῆς Τράπεζας, *μὴ αἰρετοὶ καὶ ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιτροπεία τῶν κρατῶν-μελῶν*, θὰ καθορίζουν τὶς κατευθύνσεις τῆς οἰκονομικῆς καί νομισματικῆς πολιτικῆς — ἀφήνοντας πάντως στὶς ὁποῖες πολιτικὲς ἐξουσίες τὴ φροντίδα ἀνάληψης τῶν κοινωνικῶν συνεπειῶν αὐτῆς τῆς πολιτικῆς — θεωρεῖται κακοπιστία πρὸς τὶς ἰκανότητες τῶν τραπεζιτῶν καί πρὸς τὶς προθέσεις τῶν χρηματοδοτῶν. Ἡ διαδικασία τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης — ἀνοιγμα τῆς ἀγορᾶς, οἰκονομικὴ ὀλοκλήρωση, πολιτικὴ ἔνωση — δέν συζητεῖται, φαντάζει ὡς φυσικὴ καί μὴ ἀντιστρεπτή.

Ἡ σύγκριση, πάντως, τῶν οἰκονομικῶν συμπερόντων δέν φτιάχνει ἀπὸ μόνη τῆς μιᾶς *πολιτικῆς κοινότητος*: οἱ προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς κοινότητος εἶναι ὑπόθεση τοῦ μέλλοντος. Σὲ μιᾶ ἐποχῇ, ὅμως, πού ἡ ἀπολιτικότητα τῆς πολιτικῆς χαρακτηρίζει σὲ ὄλοένα καί μεγαλύτερο βαθμὸ τὴν πολιτικὴ ζωὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κρατῶν-ἔθνῶν τῆς Κοινότητος, γιὰτὶ καί πῶς θὰ ἀντιστραφεῖ αὐτὴ ἢ κατὰσταση στὴν πολὺ πιὸ ἀχανὴ κλίμακα μιᾶς κοινοτικῆς ὁμοσπονδίας; Ἡ Κοινότητα μπορεῖ νὰ δώσει ἀφορμὴ σὲ κοινὲς πολιτικὲς, ἀλλὰ εἶναι συζητήσιμο ἂν μπορεῖ νὰ γέννησει μιᾶ πολιτικὴ κοινότητα καί τί εἶδους θὰ εἶναι αὐτὴ στὴ σημερινὴ συγκυρία.

Ἴσως εἴμαστε μάρτυρες ἐνός ἀκόμη θανάτου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰδέας πού γεννήθηκε κατὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ἀπὸ μιᾶ μοναδικὴ πολιτικὴ ἐμπειρία χωρὶς ἱστορικὸ προηγούμενο: *τὴν ἀντίσταση στὸν ναζισμό*. Ἡ ἰδέα μιᾶς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς κοινότητος ἦταν τότε καθαρὰ πολιτικὴ, γέννημα καί θρέμμα ἐνός ἐνοπλοῦ ἀγῶνα. Τομὴ τόσο ὡς πρὸς μιᾶ προηγούμενη φιλοσοφικὴ θέση γιὰ τὴν Εὐρώπη, ὅσο καί πρὸς τὴν πολιτικὴ παράδοση τοῦ Μεσοπολέμου.

Ἡ φιλοσοφικὴ θέση πού προσδιόριζε μιᾶ εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ ταυτότητα διατυπώθηκε μέ σαφήνεια ἀπὸ τὸν Χοῦσερλ σὲ ἕνα συνέδριο στὴ Βιέννη τὸ 1935. Ἡ Εὐρώπη ἐμφυχώνεται, ἀποφάνθηκε, ἀπὸ ἕναν κύριο πνευματικὸ σκοπὸ (τέλος στὸ κείμενο): αὐτὸς καθορίζει τὴν ἱστορικότητα τῆς Εὐρώπης καί τὴν ἀφιερώνει στὴν οἰκουμενικότητα ἀπὸ τότε πού γεννήθηκε (τόπος γέννησης ἢ Ἀθῆνα⁴). «(...) μέ τὴν κλίση τῆς πρὸς τὸ οἰκουμενικὸ, ἡ φιλοσοφία δημιουργεῖ μιᾶ ἀνθρωπότητα ἀπελεύθερη κάθε ἰδιαιτέρας κοινοτικῆς προσκόλλησης. Τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα συμπίπτει μέ τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας πού συμπίπτει μέ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιά, ὁ Χοῦσερλ μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ τὸ 1935 ὅτι «οἱ ἰδέες εἶναι πιὸ ἰσχυρὲς ἀπ' ὅλες τὶς ἐμπειρικὲς δυνάμεις»⁵.

Ἡ ἔκρηξη τοῦ Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, ὁ πόλεμος, ἡ Ἀντίσταση, ἡ Γιάλτα: ἔδειξαν στοὺς Εὐρωπαίους ὅτι *οἱ ἐμπειρικὲς δυνάμεις ἦταν πιὸ ἰσχυρὲς ἀπὸ τὶς ἰδέες*: τὸ 1946 δέν ἦταν 1935, ἡ Εὐρώπη τῶν φιλοσόφων μετροῦσε τώρα τὰ θύματα καί τὶς καταστροφὲς τοῦ πολέμου, ἄλλωστε εἶχε πιά χωριστεῖ στὰ δύο, ἀπὸ τὴν μιᾶ πλευρὰ ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη τῆς «ἐλευθερίας» καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη τοῦ «σοσιαλισμοῦ». Ἡ διακήρυξη τῶν εὐρωπαϊκῶν Ἀντιστάσεων (Ἰούλιος 1944)⁶, πού ἀποφαίνεται γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀναδόμησης τῆς Εὐρώ-

της πάνω σέ όμοσπονδιακή βάση τοποθετεί πλέον τό ζήτημα τής Εύρώπης πολιτικά. Έξάλλου, πρόκειται γιά τή Δυτική Εύρώπη τής «έλευθερίας, ειρήνης και προόδου» κι όχι γιά τό σύνολο τών ευρωπαϊκών χωρών.

Τό μεταπολεμικό κλίμα έπιτρέπει (άν δέν έπιβάλλει άκόμα) και τήν τομή πρός μία όρισμένη πολιτική παράδοση του Μεσοπολέμου. Αρχίζει νά κερδίζει έδαφος ή άποψη ότι ή Δυτική Εύρώπη δέν πρέπει νά ένοποιηθεί μέ τή μορφή συναρμογής κυρίαρχων κρατών διαχωρισμένων μέ πολιτικά και τελεωειακά σύνορα: κάθε τέτοια άπόπειρα θά μπορούσε νά οδηγήσει ξανά στις συνθήκες πού προκάλεσαν τόν πόλεμο στην Εύρώπη. Μιά πιό ριζική πολιτική συνεννόηση έμπαινε πιά στην ήμερήσια διάταξη. Μετά από τίς έμπειρίες τών δύο παγκόσμιων πολέμων μπορούσε κανείς νά μιλήσει μέ πολιτικούς όρους γιά τήν παρακμή τών κρατών-έθνών, νά θεωρήσει τόν όλοκληρωτισμό ως τέκνο του κράτους-έθνους, νά καταγγείλει τούς έπιμέρους έθνικισμούς. Δημιουργήθηκαν τότε οι προϋποθέσεις γιά τήν προβολή μιās νέας πολιτικής μορφής δυτικοευρωπαϊκής κοινότητας: ίδρυση μιās όμοσπονδίας κρατών, αυτός ήταν ό μεγάλος ιστορικός νεοτερισμός τής Δυτικής Εύρώπης.

Έτσι, τήν έπαύριον του πολέμου αντιπαρατίθενται δύο πολιτικές τάσεις: μία «ένωτική», συνδεδεμένη μέ τήν αρχή του κράτους-έθνους, μέ τήν αρχή τής έθνικής κυριαρχίας (ή τής «πατρίδας» κατά Ντέ Γκώλ), ή οποία βλέπει στό μέλλον μία μορφή συνομοσπονδίας τών δυτικοευρωπαϊκών χωρών, και μία όμοσπονδιακή τάση. Αυτή ή αντιπαράθεση, πού συνεχίζει νά σημαδεύει —ως σήμερα— τίς προσπάθειες γιά μία πολιτική κοινότητα, έχει τή δική της ιστορία. Γνώρισε μετατοπίσεις και μετασχηματισμούς λόγω δισταγμών τών κρατών-μελών και έλέω οικονομικών αναγκαιοτήτων. Έπειδή ήταν άνεδαφικό νά περιμένει κανείς ότι τά κυρίαρχα κράτη θά άπεμπολούσαν τήν κυριαρχία τους, οι πατέρες τής κοινότητας —άνάμεσά τους και οι άκραιφώς «όμοσπονδιστές»— άσπάσθηκαν τήν αρχή τής λειτουργικής όλοκλήρωσης: από τό 1950 και έκτοτε τό ζήτημα δέν είναι πλέον ή αντίθεση μιās πολιτικής κοινότητας σέ μία οικονομική κοινότητα. Η συντριπτική πλειοψηφία τών πρωτεργατών τών ευρωπαϊκών κοινοτήτων συμφώνησαν στό ότι ή πολιτική Εύρώπη δέν θά μπορούσε νά γεννηθεί —άν μπορούσε— παρά μέσω μιās σειράς διακρατικών θεσμών (κοινοτήτες γιά έπιμέρους τομείς ή γιά συγκεκριμένο σχολό, όπως ή Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ανθρακα και Χάλυβα —ΕΚΑΧ, 1951— ή Δυτική Ευρωπαϊκή Ένωση —ΔΕΕ, 1954— ή Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ένέργειας —ΕΚΑΕ, 1957) και κυρίως μέσω τής Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας —ΕΟΚ, 1957— σύμφωνα μέ πραγματιστικές και τεχνοκρατικές έπιταγές.

Αυτή ή πραγματιστική μετατόπιση τής παλιάς αντιπαράθεσης άφησε σέ έκκρεμότητα τόν πολιτικό στόχο: συνομοσπονδία ή άυθεντική όμοσπονδία; Γέννησε τόν «υπερεθνικισμό του σοϋπερ μάρκετ», στον όποιο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Σήμερα πού έχει καταρρεύσει τό «σιδηρούν παραπέτασμα»,

ό διαχωρισμός τής Γιάλτας σέ Ανατολική και Δυτική Εύρώπη και τά μεταπολεμικά πολιτικά σχέδια δέν έχουν ούτε δύναμη ούτε δυναμική, γυρίσαμε κατά κάποιον τρόπο στην έποχή του Χούσερλ: ή Εύρώπη είναι καταδικασμένη νά ξαναγεννησει εκείνη τήν «ιδέα» πού θά άποδειχθεί «πιό ισχυρή από τίς έμπειρικές δυνάμεις» ή νά καταστεί έρμαιον αυτών τών δυνάμεων.

Νά σκεφδοϋμε τό παρόν ως μέλλον

Σήμερα, βέβαια, δέν υπάρχει κανένας λόγος νά ανατρέξουμε στον Χούσερλ και στό μεταφυσικό τέλος του «ευρωπαϊκού πνεύματος». Κανένα «ευρωπαϊκό πνεϋμα» δέν μπορεί νά ένοποιηθεί ως τό υποκειμένο πού θά ένοποιούσε τήν Εύρώπη, ή όποια θά όφειλε νά έnsαρκώσει τήν υποτιθέμενη βούλησή του. Άλλωστε ή άγωνία γιά μία «ευρωπαϊκή όλοκλήρωση», όποια κι άν είναι αυτή άρχει νά υπάρχει στα χαρτιά, δέν μάς συγκινεί. Ούτε ή αναζήτηση μιās γενικής βούλησης και μιās υπερεθνικής / μεταεθνικής ταυτότητας μάς άπασχολεί: πασχίζουμε νά γλιτώσουμε από τήν πλύση έγκεφάλου πού σφυρηλατεί τήν ταυτότητα του νέου *Homo economicus*. Ούτε πιστεύουμε ότι τά πολιτικά διφορούμενα τής ευρωπαϊκής ένωσης μπορεί και αξίζει νά αντιμετωπισθούν μέσω από τήν προσπάθεια διαχωρισμού τών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του πολίτη, διαχωρισμού τής ευρωπαϊκής υπηκοότητας (*citoyenneté*, *citizen ship*) από τήν έθνικότητα. Αυτό, βέβαια, άν ήταν σέ θέση νά καθορίσει τίς άτομικές πολιτικές στάσεις, θά έδινε ένα νόημα σέ μία διεθνική / μεταεθνική πολιτική ευρωπαϊκή κοινότητα. Άλλά στην κοινωνία και στην πολιτική τά πράγματα δέν ακολουθούν τή μαθηματική λογική ούτε τή λογική τών σταδίων: δέν έχει νόημα νά περιμένουμε πρώτα νά υπάρξουν οι «πολίτες τής Εύρώπης», έκφραση τών όποιων θά είναι στην συνέχεια ή πολιτική ευρωπαϊκή κοινότητα. Αντίθετα, μία ευρωπαϊκή πολιτική κοινότητα και μόνον αυτή θά έφτιαχνε τούς «υπηκόους» της. Τό ζήτημα είναι «τί είδους θά ήταν αυτή ή πολιτική κοινότητα», γεγονός πού θά προσδιόριζε και τό είδος τής κοινωνίας και τών πολιτών της. Και γιά νά τό ξαναπούμε, αυτή ή πολιτική κοινότητα πού έπιχειρείται στην Εύρώπη, ή μετεξέλιξη τής Κοινής Αγοράς του νεοφιλελευθερισμού, τής πλήρους έμπορευματοποίησης (ως τήν «έμπορευματοποίηση τής συνείδησης») δέν μάς έμπνέει, γιατί δέν έχει μέλλον.

Άς σταθοϋμε λίγο σ' αυτό τό σημείο, στην στρατηγική κατασκευής μιās πολιτικής ευρωπαϊκής κοινότητας πάνω στα χνάρια και στην έμπειρία από τήν κατασκευή τής Οικονομικής Κοινότητας. Ένδιάμεσος στόχος αυτής τής στρατηγικής είναι ή δημιουργία ενός όμογενοϋς πολιτισμικού χώρου μέ τή βοήθεια τών τεχνολογιών έπικοινωνίας και τών διεθνικών προγραμμάτων στον τομέα του σινεμά και του βίντεο: πολιτισμική κατασκευή τής Εύρώπης άλά Κοινή Αγορά.

«Και έφόσον πρόκειται αυτή τή φορά γιά τήν κουλτούρα, γιατί νά μήν επανεργοποιηθούν

κάτω από τα παλιά μεσαιωνικά σύμβολα τα παραδοσιακά στοιχεία ανταλλαγών, περιφερειακών δικτύων και αλληλεγγύης των παλιών συντεχνιών, έμπορικών έπιμελητηρίων ή δρόμων προσκυνήματος; Παρουσιάζεται, λοιπόν, μιά έναλλακτική ευρωπαϊκή χαρτογράφηση, ή όποια δέν έχει καμιά σχέση μέ τόν σημερινό πολιτικό χάρτη τών κρατών-έθνών μας, κατά τρόπο πού μιά όρισμένη τεχνοκρατία μπορεί έδω νά συναθροίσει πάνω στό μεταμοντέρνο πεδίο της τίς προμοντέρνες νοσταλγίες μιās νέας θεοκρατίας άταβιστικά έχθρικής πρós τό κράτος-έθνος»⁷.

Άσφαλώς και δέν παραπέμπεται, μ' αυτό τόν τρόπο, ό έθνικισμός στό άζήτητα ούτε άποκτάται μιά οικουμενική μεταεθνική συνείδηση. Άπλως ό,τι δέν είναι ύπερεθνικό έπαφίεται στην άρμοδιότητα τού τοπικισμού μέ τόν πιό ίσοπεδωτικό τρόπο: μέ τόν τρόπο τών ΜΜΕ πού καταστρέφει, τελικά, κάθε διαφορετικότητα μέσα στην όμοιομορφία και τήν ύδτεροότητα τής παρουσίας τών θεμάτων μεταξύ διαφημίσεων, πού πολτοποιεί τό πλούτο τής πολιτισμικής κληρονομιάς και τήν έμπορεύεται ως φολκλόρ κατά δόσεις. Μιά τέτοια Ευρωπαϊκή Κοινότητα δέν έχει νά προσφέρει ένα καινούργιο όραμα στόν κόσμο. Μιά άκόμα έπαρχία θά είναι σ' έναν κόσμο χωρίς μέλλον, πλύν χειρότερο από τό παρόν.

Έκτός εάν γίνει κάποιο θαύμα κι άντιστραφεϊ αυτή ή πορεία. Άπελπισμένες έλπίδες ανθρώπων σέ άπελπιστική κατάσταση, θά μου πείτε. "Ίσως ρωτήσετε κιόλας «τί νά κάνουμε;» γιά νά ξαναεπικαιροποιήσουμε τή σοσιαλιστική έλπίδα στην Ευρώπη και στόν πλανήτη. Δέν ξέρω. Άλλωστε τό έρώτημα «τί νά κάνουμε;» είναι ά-νόητο: τί νά κάνουμε, ποιόι; Αυτό τό έρώτημα άς τό άπευθύνουμε στους έαυτούς μας, όσοι δέν θέλουμε νά μείνουμε άπαθείς. Όσοι άρνούμαστε τή συνήθεια, όπως έλεγε κι ό άλλος: όσοι πιστεύουμε ότι ή ανθρωπότητα δέν θά μείνει άπαθής, ότι ή κομμουνιστική «ιδέα» θά μπορούσε νά άποδειχθεί «πιό ισχυρή από τίς έμπειρικές δυνάμεις» στην Ευρώπη.

1. Περιοδικό *Esprit*, Νοέμβριος 1991, σελ. 12.
2. Βλέπε Πώλ Τιμπώ, *Esprit*, Νοέμβριος 1991, σελ. 48.
3. Βλέπε Μισέλ Άλμπέρ, *Καπιταλισμός έναντίον καπιταλισμού*, *Le Seuil*, Παρίσι, 1991.
4. Βλέπε Έτιέν Τασέν, *Esprit*, Νοέμβριος 1991, σελ. 68-69 καθώς και Ζάν Πατόκα, *Πλάτων και Ευρώπη*, γαλλική μετάφραση, *Verdir*, Παρίσι, 1983.
5. Βλέπε Έτιέν Τασέν, σελ. 69.
6. Βλέπε *L' Europe de demain*, έκδοση τού Κέντρου Δράσης γιά τήν Ευρωπαϊκή Όμοσπονδία, *Neufchatel*, *La Baconnière*, 1945.
7. Βλέπε Ζάν Μάρκ Φερύ, *Esprit*, Νοέμβριος 1991.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΦΙΝΤΑΣ Τ. ΔΙΑΒΕΙΣΜΑΣ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Επιλογή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΡΕΝΑ ΧΑΤΖΗΛΙΑΚΗ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ

ΚΕΛΕΤΑ ΑΣΤΕΡΟΥ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΑΓΓΕΛΟΥ

ΑΦΑΝΕΙΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΣΤΑΒΡΙΑΝΝΙΔΗΣ

Νέοι έλληνες ποιητές

ΘΑΝΑΤΙΚΗ ΠΟΙΝΗ:

Πότε επιτέλους ή νομική

του Ζακού Πруνεντύ

Τήν περασμένη άνοιξη ή κυβέρνηση είχε υποσχεθεί ότι θά πρότεινε τήν κατάργηση τής θανατικής ποινής από τήν ελληνική νομοθεσία. "Ως τώρα όμως τίποτε δέν έχει άκουστέι σχετικά και δικαίως μπορεί νά αναρωτηθεί κανείς αν δέν πρόκειται και πάλι για μιά από τίς άπλές υποσχέσεις πού δίδονται έλαφρά τή καρδιά. Ποιός θυμάται άραγε ότι, κατά τίς εκλογές του 1981, και ό κ. Παπανδρέου είχε εκφράσει κι αυτός τή θέλησή του νά καταργήσει αυτή τήν

ποινή;

Θά μπορούσε κανείς έδω νά παρατηρήσει ότι ή συζήτηση αυτή είναι ίσως άνευ άντικειμένου, αφού από τό 1972 δέν υπήρξε καμία θανατική εκτέλεση στή χώρα μας ένω όλες οι καταδικές σέ θάνατο έχουν μετατραπεί σέ ισόβια. Για δύο τουλάχιστον λόγους όμως τό θέμα αυτό αξίζει και πάλι νά τεθεί.

Πρώτον, δέν είναι καθόλου ύγιές για τή δημοκρατία νά μετατοπίσει τήν ευθύνη της σχετικά μέ τήν κατάργηση ενός νόμου και νά αναθέσει τή φροντίδα τής μη εφαρμογής του στή «βασιλική» έξουσία και μεγαλοθυμία του Προέδρου της. Και, όπως τονίζει ή Amnesty International, «θά ήταν άπατηλό νά φανταστεί κανείς ότι τό αυθαίρετον» και τό σφάλμα πού είναι ίδιον τής ανθρώπινης φύσης «μπορούν νά διορθωθούν μέ μία διαδικασία ή όποία είναι ή ίδια δεσποτική»¹. Δεύτερον —και αυτό τό επιχείρημα έχει κάποιο βάρος, ακόμα και για τίς δημοκρατίες μας, από τήν ώρα πού αυξάνει ή αίσθηση τής ανασφάλειας—: «Τό νά παραμένει ή θανατική ποινή στή νομοθεσία είναι επικίνδυνον, ακόμα κι αν άρνηθοῦμε τήν εφαρμογή της, διότι οι εκτελέσεις μπορούν ξαφνικά νά ξαναρχίσουν μέ τήν ευκαιρία μιās πολιτικής άνατροπής»². Τό Βέλγιο έχει καταλάβει τόν κίνδυνον αφού πολύ πρόσφατα κατάργησε και διά νόμου τήν θανατική ποινή, τήν όποία δέν είχε εφαρμόσει από τό ...1863. Τή στιγμή αυτή ή χώρα μας έχει μείνει ή τελευταία στήν Ευρώπη (μαζί μέ τήν Ίρλανδία —στήν όποία ή πολε-

μική σχεδόν κατάσταση είναι ιδιόμορφη— και μέ τήν Τουρκία) όπου ή βάρβαρη αυτή ποινή εξακολουθεί ακόμη νά παραμένει στή νομοθεσία.

Βαρβαρότητα

Τό φίλμ του Κριστόφ Κισλόφσκι «Μικρή ιστορία για ένα φόνο» ξύπνησε όπωσδήποτε στον θεατή (όπως ίσως έδω και σαράντα χρόνια περίπου τό φίλμ του Καγιάντ «Nous sommes tous des assassins») ένα βαθύ αίσθημα εξέγερσης μπροστά στή βαρβαρότητα ενός από «αυτά τά δημόσια εγκλήματα πού όνομάζουμε δικαστικές εκτελέσεις», όπως έγραφε ό Βίκτορ Ουγκώ³. Άλλά ίσως καθησυχάζουμε μέ τή σκέψη ότι ή κατάργηση τής θανατικής ποινής φαίνεται νά έχει έγγραφεί στήν εξέλιξη κάθε σύγχρονης χώρας· ίσως μπαίνουμε στον πειρασμό νά σκεφτοῦμε ότι ό τρόπος αυτός «παραδειγματισμού» σύντομα δέν θά είναι πιά παρά τό θλιβερό προνόμιο κάποιων δικτατοριών του Τρίτου Κόσμου. "Ήδη, οι διεθνείς διατάξεις κήρυξαν έκτός νόμου πρακτικές πού θεωρούντο, έν όλίγοις, έντελώς αποδεκτές ως και τόν περασμένο αιώνα. Τό άρθρο 5 τής Παγκόσμιας Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου δηλώνει, άλλωστε, ότι «κανείς δέν μπορεί νά υποβληθεί σέ βασανιστήρια ή σέ βάρβαρη, άπάνθρωπη ή μειωτική μεταχείριση ή τιμωρία». Και αν τά κράτη διατηρούν πάντοτε τήν έξουσία άπόφασης όσον άφορά τή δικαστική τους πολιτική, ή τελευταία τείνει όλο και περισσότερο νά τροποποιήσει τό όραμα πού έχει για τή δικαιοσύνη και νά διαπλαστεί μέ βάση νέες ανθρώπινες αξίες. Άπό τή στιγμή πού τά σύγχρονά μας συστήματα δικαίου έχουν τήν πρόθεση νά λάβουν υπόψη τους τήν υποκειμενικότητα του εγκλήματος, από τή στιγμή πού επιτέλους κατάλαβαν ότι ή κοινωνία «δέν πρέπει νά τιμωρεί για νά εκδικείται (άλλά) νά διορθώνει για νά βελτιώνει»⁴, ή θανατική ποινή δέν έχει πιά παρά τήν όψη ενός βάρβαρου άναχρονισμού, και βαδίζουμε προς τό τέλος του κράτους-δημίου.

κατάργηση;

Ἀναχρονιστικοί νόμοι

Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ συζήτηση πάνω στήν ἐσχάτη τῶν ποινῶν δέν παύει νά τίθεται ξανά ἐπί τάπητος ἀκόμα καί στίς χῶρες ὅπου ἡ ποινή αὐτή ἔχει καταργηθεῖ. Γιά νά μήν ποῦμε τίποτε γιά τήν τωρινή καί δυσοίωνη πλειοδοσία ὑπέρ τῆς ποινῆς αὐτῆς πού χαρακτήρισε τήν τελευταία προεκλογική ἐκστρατεία στίς ΗΠΑ, τό θέμα συζητήθηκε πάλι στή Γαλλία τό 1986, ὅταν 101 βουλευτές τῆς πλειοψηφίας κατέθεσαν μιὰ πρόταση νόμου «*μέ προοπτική τήν ἐπαύρα τῆς θανατικῆς ποινῆς*». Τό ἴδιο συνέβη καί στή Μεγάλη Βρετανία ἀκόμα πιό πρόσφατα, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1989, μετά ἀπό τό φόνο ἑνός ἀστυνομικοῦ. Βέβαια, ξέρομε ὅτι μιὰ τέτοια πρόταση ἔχει πολύ λίγες πιθανότητες νά φέρει ἀποτέλεσμα: μπορούμε νά ἐλπίζουμε βέβαια ὅτι οἱ κοινοβουλευτικοί θά παραμείνουν ἀνυποχώρητοι στίς ἀπαιτήσεις τῆς κοινῆς γνώμης κάθε κράτους πού ἀγγίζει πολύ λιγότερο «*ὁ πολιτισμός τῶν ἡθῶν*»⁵, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει σιγά σιγά τήν ἐκδίχηση ἀπό τό πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν. Ξέρομε ὅτι κατά τόν δέκατο ὄγδοο καί δέκατο ἕνατο αἰῶνα οἱ δημόσιες ἐκτελέσεις ἀποτελοῦσαν ἀκόμα τό ἀντίστοιχο περίπου τῶν λαϊκῶν ἐορτῶν μας, μόνο πού ἦταν πιό συχνές. Λίγοι κίνδυνοι σήμερα ὑπάρχουν, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, νά ἐπαναφέρουν τή θανατική ποινή χῶρες σάν τή Γαλλία ἢ τή Μεγάλη Βρετανία. Ἀλλά ἄλλοῦ; Ἐκεῖ ὅπου αὐτή ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μέσα διακυβέρνησης; Ὅσον ἀφορᾷ χῶρες πού ἀκόμη καί σήμερα θεωροῦνται ὅτι βρίσκονται στό ἀπόγειο τοῦ πολιτισμοῦ, καί σ' αὐτές τίποτε δέν ἔχει ποτέ ὀριστικά κατακτηθεῖ. Τό Ἀμερικανικό Ἀνώτατο Δικαστήριό δέν ἐξουσιοδότησε μήπως τό 1976 τήν ἐπανεισαγωγή τῆς θανατικῆς ποινῆς στίς πολιτεῖες ὅπου αὐτή εἶχε καταργηθεῖ; Δέν νομιμοποίησε τό 1989 τήν καταδίκη σέ θάνατο ἀκόμα καί ἀνηλίκων καί διανοητικά καθυστερημένων; Καί σήμερα χιλιάδες εἶναι καταδικασμένοι σέ θάνατο στίς φυλακές τῶν ΗΠΑ.

Δέν ὑπάρχει ἀκόμα, στήν Εὐρωπαϊκή Κοινότητα, εὐρωπαϊκός κώδικας ὅπου, ὅπως ἤλπιζε ὁ Καμύ, «*ἡ ἐπίσημη κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς θά ἐπρεπε νά εἶναι τό πρῶτο ἄρθρο*»⁶. Οἱ εὐρωπαϊκές χῶρες ὡστόσο ἔφτασαν στό σημεῖο νά τήν διαγράψουν ἀπό τήν κλίμακα τῶν ποινῶν, καί ἡ χώρα μας βρίσκεται καί ὡς πρός τό θέμα αὐτό μπροστά σέ ἕναν ἀναχρονισμό.

1. Amnesty International, *La peine de mort dans le monde*, Παρίσι, 1989, σελ. 43.

2. Στό ἴδιο, σελ. 72.

3. *Les derniers jours d'un condamné* (1832), Παρίσι, 1970, σελ. 370.

4. Στό ἴδιο.

5. Βλ. π.χ. Norbert Elias, *La civilisation des moeurs*, Παρίσι, 1973, καί Robert Muchembled, *L'invention de l'homme moderne*, Παρίσι, 1988.

6. Albert Camus, *Réflexions sur la guillotine*, Παρίσι, 1958.

Στόν τομέα αυτό υπάρχει ωστόσο ένα ευρωπαϊκό κείμενο υποχρεωτικό. Πρόκειται για τό υπ' αριθμόν 6 Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, του οποίου τό άρθρο 1 είναι διατυπωμένο ως εξής: «*Η θανατική ποινή πρέπει νά καταργηθεῖ. Κανείς δέν πρέπει νά καταδικαστεῖ σέ τέτοια ποινή ἤ νά ἐκτελεστεῖ*». Ἡ ἐλληνική κυβέρνηση πράγματι τό υπέγραψε (2.5.1983) ἀλλά ἀκόμα δέν τό ἔχει ἐπικυρώσει καί ἡ θανατική ποινή παραμένει στά κείμενά μας. Σκοπεύουν ἄραγε οἱ πολιτικοί μας νά ἀρνοῦνται γιά πολύ ἀκόμα νά ἀναγνωρίσουν τόν ἑαυτό τους ως ὑπέρμαχο τῆς κατάργησης; Ἡ ζωή ἑνός καταδικασμένου θά ἐξακολουθήσει ἄραγε γιά πολύ νά κρέμεται ἀπό τήν ἀπόφαση ἑνός ἀνθρώπου — αὐτή τήν τρομερή «βασιλική» ἐξουσία του Προέδρου — ὅπως κάποτε περιμενε ὁ μονομάχος στήν ἀρένα τήν κίνηση του ἀντίχειρα του Καίσαρα; Ἡ θά πρέπει αὐτός ὁ καταδικασμένος νά περιμένει μέσα στήν ἀγωνία νά περάσουν τά πέντε μοιραῖα χρόνια γιά νά μετατραπεῖ αὐτομάτως ἡ θανατική ποινή σέ ισόβια; Δέν υπάρχει ἐδῶ μία προφανής παραβίαση του άρθρου 5 τῆς Παγκόσμιας Διακήρυξης τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου πού προαναφέραμε; Δέν θεωροῦν ὀρισμένοι Ἕλληνες νομικοί ὅτι «*ἡ ἐκτέλεση τῆς θανατικῆς ποινῆς στή χώρα μας (...) εἶναι ἀντισυνταγματική ἀφοῦ ὀλόκληρη ἡ διαδικασία της εἶναι ἕνα ψυχικό βασανιστήριο*» καί «*ἀντίκειται στά κρατοῦντα στή χώρα μας κατά τό άρθρο 7 παρ. 2 του Συντάγματος*»⁷;

Γιά τήν κατάργησή της θά ἀρκοῦσε μία ὑπογραφή (ἐπικύρωση του Πρωτοκόλλου υπ' αριθμόν 6 πού προαναφέραμε)· θά ἀρκοῦσε μία ψήφος στή Βουλή. Εἶναι πιά καιρός νά ὑπογράψουμε ἐπιτέλους αὐτή τήν πράξη ἐπίσημης εἰσόδου στήν οἰκογένεια τών «πολιτισμένων» λαῶν πού κατόρθωσαν, ἀπό τήν ἐποχή τῆς πρώτης πρότασης κατάργησης τῆς ποινῆς αὐτῆς ἀπό τόν Μπεκκαρά στίς ἀρχές του δέκατου ὀγδοῦ αἰῶνα⁸, νά διανύσουν τήν ὁδὸ πού τούς ὀδήγησε στόν ἀπόλυτο σεβασμὸ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Ὁ καθησυχαστικός μῦθος τοῦ παραδειγματισμοῦ

Αλλά, ἂν ἡ θανατική ποινή εἶναι ἕνα πρόβλημα κυρίως συνειδησιακό, συχνά ἐξετάζεται ἀπό τόν ψυχρὸ λόγο. Καί τί λέει αὐτός ὁ λόγος, ὅταν εἶναι «κρατικός», δηλαδή «πολιτικός» ἢ ἀκόμα «τῶν πολιτικῶν»; Ὅτι νά κυβερνᾷς σημαίνει νά διευθύνεις· ὅτι νά διευθύνεις σημαίνει νά παραμένεις στήν ἐξουσία· καί ὅτι νά παραμένεις στήν ἐξουσία σημαίνει νά παρέχεις ἱκανοποίηση. Τί σημασία ἔχει, ἀπό κεῖ καί πέρα, τό ἂν πιστεῦει ἢ δέν πιστεῦει κανείς στόν παραδειγματισμό διὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς, ἀφοῦ τό οὐσιώδες καί ὁ μοναδικός λόγος ὑπαρξῆς της εἶναι νά ἱκανοποιεῖ, νά καθησυχάζει τήν κοινή γνώμη.

Ξέρουμε μετά ἀπό μία ὀρισμένη ἐποχή ὅτι ὁ παραδειγματισμός διὰ τῆς ποινῆς, ἀκόμη κι ὅταν αὐτή θά ἐφαρμοζόταν ἐνισχυμένη σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπό τή δημοσιότητα, πηγάζει πολύ περισσότερο ἀπό μία

μαγική ἐπωδὸ παρά τήν πραγματικότητα. Πρόκειται μάλιστα γιά μία ἀπλοϊκή καί σχεδόν μηχανιστική σύλληψη τῆς διεργασίας τῆς τιμωρίας. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος ἔγραφε: «*Εἶναι χρήσιμο, γιά τούς κακοῦς, ὁ τρόμος τῶν μαρτυριῶν νά καταστέλλει τήν κακή τους θέληση*»⁹. «*Ὅταν ἕνας ληστής ἀπαγωνίζεται*», ἔγραφε ἀκόμη ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, «*δέν πρόκειται ἀκριβῶς γιά τήν προσωπική του βελτίωση, ἀλλά γιά τούς ἄλλους, ἔτσι ὥστε ὁ φόβος τῶν ποινῶν νά σταματᾷ τίς κακουργίες τους*»¹⁰. Ὅμως στήν πραγματικότητα (κοινωνιολόγοι καί ψυχολόγοι τό ἔχουν ἀποδείξει πολύ συχνά καί οἱ στατιστικές τό ἐπιβεβαιώνουν), ἡ θανατική ποινή δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔχει ἀληθινά ἀποτρεπτικό χαρακτήρα γι' αὐτόν πού, ὅπως γράφει ὁ Καμύ, εἶναι «*βουτηγμένος μέσα στό ἔγκλημα ὅπως μέσα στή δυστυχία*»¹¹. Ἀπό τή μία πλευρά, ἡ ἰδιαίτερη ψυχολογία πολλῶν κακοποιῶν δέν τούς ἐπιτρέπει νά προβάλουν τόν ἑαυτό τους στό μέλλον καί ἐνισχύει τήν πίστη τους ὅτι θά ἀποφύγουν τήν τιμωρία. Ἀπό τήν ἄλλη, σπρωγμένοι συχνά ἀπό τά ἔνστικτα, αὐτές τίς «*μεταβλητές δυνάμεις πού πεθαίνουν καί θριαμβεύουν ἀδιάκοπα καί τῶν ὁποίων οἱ διαδοχικές ἀνισσοροπίες τρέφουν ἡ ζωή του πνεύματος*»¹², ἔχουν ἐλάχιστα στή διάθεσή τους αὐτό τόν ρυθμιστικό μηχανισμό ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ στόν καθέναν ἀπό μᾶς, ἐμποδίζοντάς μας νά κάνουμε τό μοιραῖο βῆμα πού, ἀπό τήν ἐπιθυμία γιά φόνο, ὀδηγεῖ στήν πράξη.

Ένας αριθμός από εγκλήματα διαπράττεται, όπως ξέρουμε, υπό το κράτος του πάθους, της επιθυμίας εκδίκησης ή σεξουαλικών όρμων, για τις οποίες οι ίδιοι οι ειδικοί ψυχίατροι παραδέχονται συχνά ότι δύσκολα μπορούν να κατασταλούν. Έξου, κατά τά άλλα, και η αναγνώριση ελαφρυντικών και οι ψυχιατρικές γνωματεύσεις που δυστυχώς στηρίζονται σέ ένα είδος λαχνού — τόσο άναρθρη είναι η γνώση μας για τον ανθρώπινο ἐγκέφαλο και τή λειτουργία του. Ποιός άγνοεί επίσης ότι για όρισμένους ἐγκληματίες υπάρχει, μέσα στην τέλεση μιᾶς κακοποιου πράξης ιδιαίτερα αποκρουστικῆς, κάτι που πηγάζει από μία ἐπιθυμία δημοσιότητας, ένα μέσο για να βγούν από τήν ἀνυπόφορη ἀνωθυμία; Ό φόνος, τέλος, είναι συχνά μία μορφή αυτοκτονίας και οι ψυχίατροι ξέρουν πολύ καλά ότι συχνότατα η ἐπιθυμία να σκοτώσεις τόν ἑαυτό σου ή τούς άλλους πηγάζει, και τό ένα και τό άλλο, από τό ίδιο τό ἐνστικτο τοῦ θανάτου που δύσκολα κυριαρχείται. Έτσι, τό να πρεσβεύει κανείς τόν παραδειγματισμό διά τῆς θανατικῆς ποινῆς, σημαίνει να συγχέει τήν ψυχολογία ενός «φυσιολογικού» ἀτόμου μέ αὐτήν τῆς πλειοψηφίας τῶν δολοφόνων: σημαίνει ἀκόμη πώς παραγνωρίζεται τό γεγονός ότι ὁ ἴδιος ὁ ὀρισμός τῆς ἀνευθυνότητας θά διευρυνθεῖ ἀκόμη περισσότερο προφανῶς, ὅσο ἡ ψυχιατρική, ἐπιστήμη ἀκόμη νέα, θά ἀναπτύσσεται.

Στήν πραγματικότητα, δέν είναι ὁ παραδειγματισμός διά τῆς θανατικῆς ποινῆς — τοῦ ὁποίου ὁ πα-

ραπλανητικός χαρακτήρας είναι, τελικά, ἐντελῶς εὐδιάκριτος — που ἐξηγεῖ τή διατήρησή τῆς στή νομοθεσία, ἀλλά ἡ πίστη τῶν πολιτῶν στό ἀποτελεσματά του. Καί τί σημασία ἔχει, ἐν πάση περιπτώσει, τό ότι ὁ παραδειγματισμός αὐτός δέν είναι παρά ἕνα δόλωμα, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ πληθυσμός πιστεύει σ' αὐτόν και αἰσθάνεται, ἐξαιτίας του, προστατευμένος; Αὐτός ἀποτελεῖ ἄλλωστε, ὅπως φαίνεται καθαρά, και τό μόνο ἰσχυρό ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς θανατικῆς ποινῆς.

Εἶναι ἀλήθεια ἐπίσης ότι ἡ λαϊκή συνείδηση συναισθάνεται βαθιά τήν ἀνάγκη τῆς ἐξιλέωσης τοῦ ἐγκληματία. Όμως ἀπό αὐτό τό σημείο και ἔπειτα δέν πρόκειται πιά για δικαισύνη ἀλλά για ἐκδίκηση· γι' αὐτή τήν τόσο ἀρχαία ὅσο και ὁ κόσμος ἀντίδραση που ὀνομάζεται μωσαϊκός νόμος· γι' αὐτή τήν ἐνστικτώδη κίνηση που, ὅπως γράφει πάλι ὁ Καμύ, «μᾶς ἔρχεται ἀπό τά πρωτόγονα δάση»¹³. Έχει λοιπόν τό δικαίωμα μία κυβέρνηση να κολακεύει τά πιά νοσηρά πάθη; Δέν είναι, ἀντιθέτως, ἔργο τῆς να κάνει, μέσω τῶν νόμων, τά ἤθη πιά πολιτισμένα; «Μάθαμε ότι ὁ καλύτερος τρόπος να διδάξουμε τόν σεβασμό για τή ζωή», σημείωνε τό 1930 σέ ἀναφορά μία ἐπιτροπή ἔρευνας πρὸς τόν Βέλογο ὑπουργό Δικαιοσύνης, «συνίσταται στό να ἀρνεῖσαι να ἀφαιρεῖς τή ζωή ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου»¹⁴. Πράγματι, ἂν ἡ ἀνθρωπότητα ἐξελίσσεται πρὸς μία μεγαλύτερη κοινωνικότητα, αὐτή ἡ κίνηση είναι ἀκόμη ἀργή· ὑπάρχει στήν κοινωνία μας, γράφει ὁ Ἐντγκάρ Μορέν, «ἕνα ἐπίχρισμα πολιτισμοῦ που ραγίζει μέ τό πρώτο ἰσχυρό συγκινησιακό σοκ. Διακρίνονται τότε οἱ δύο νόμοι φυσικῆς δικαιοσύνης: ὁ μωσαϊκός νόμος και ὁ νόμος τῆς θυσίας»¹⁵. Τό ὅτι ἡ κοινή γνώμη παραμένει ἀκόμη θεμελιακά ὑπέρμαχη τῆς θανατικῆς ποινῆς ἐπιβεβαιώνεται δυστυχῶς ἀπό ὅλες τίς στατιστικές. Όποσδήποτε «ὅμως ἡ καμπύλη τῶν στατιστικῶν δέν πρέπει να καθορίζει τήν κατάσταση τοῦ δικαίου μας οὔτε τίς ἀρχές τῆς δικαιοσύνης μας»¹⁶.

7. Εὐάγγελος Β. Ἀποστολόπουλος, Ἡ ποινή τοῦ θανάτου, Ἀθήνα, 1980, σελ. 255-256.

8. Caesars Beccaria, *Dei delitti e delle pene*, 1766.

9. Ἐπιστολή ἀρ. CLIII 6, που ἀναφέρει ἡ Laurence Thibault, *La peine de mort en France et à l'étranger*, Παρίσι, 1977.

10. *Somme Théologique*, II a, που ἀναφέρει ἡ Laurence Thibault, ὅπ.π., σελ. 24.

11. Albert Camus, ὅπ.π., σελ. 132.

12. Στό ἴδιο. Ἄν σήμερα ἔχουν περίπου ἐγκαταλείψει στήν ἠθολογία τόν ὄρο «ἐνστικτο» [«μία κληρονομία τοῦ παρελθόντος, μία κληρονομία τοῦ Μεσαίωνα (...), μία ἔννοια που δέν ἀντέχει σέ ἐπιστημονική ἀνάλυση», ἔγραφε ἤδη ὁ G. Bohms στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα: Ἡ γέννηση τῆς εὐθυίας, Παρίσι, 1909, σελ. 314], παρ' ὅλ' αὐτά ὄλοι μας ἐξακολουθοῦμε να ἐξουσιαζόμαστε ἀπό ἕναν ἀριθμό δύσκολα ἐλεγχόμενων ὄρμων.

13. Albert Camus, ὅπ.π.

14. Που ἀναφέρει ἡ Laurence Thibault, ὅπ.π.

15. Edgar Morin, *Le Nouvel Observateur*, 1.3.1975.

16. Robert Badinter, *L'exécution*, Παρίσι, 1973, σελ. 167.

Ποιός μπορεί πραγματικά νά είναι «ὕπέρ τῆς θανατικῆς ποινῆς»;

Κι ἔπειτα, πού ὀφείλεται ἡ «ἀποδοχή τῆς θανατικῆς ποινῆς»; Δέν σημαίνει μεταξύ ἄλλων ὅτι αὐτή παραμένει πολύ ἀφρημένη; Στή χώρα μας, ἡ ποινή αὐτή «ἐκτελεῖται» σύμφωνα μέ τό νόμο «μέ τουφεκισμό». Ἔχουμε ἄραγε νιώσει καλά τί σημαίνει αὐτό; Ὁ Καμύ, ἐπιθυμώντας νά δείξει «τή χυδαιότητα πού κρύβεται κάτω ἀπό τόν μανδύα τῶν λέξεων»¹⁷, γράφει: «Ἐχετε μείνει στίς γκραβοῦρες καί στά βιβλία. Ἔ, λοιπόν, ὄχι! Ξέρετε ὅτι τό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα στέκεται ἀντιθέτως σέ ἐνάμιση μέτρο ἀπόσταση ἀπό τόν καταδικασμένο; (...) Ξέρετε ὅτι ἀπό αὐτή τήν κοντινή ἀπόσταση, οἱ ἐκτελεστές συγκεντρώνουν τά πυρά τους στήν καρδιακή χώρα κι ὅτι ὅλοι μαζί ἀνοίγουν ἐκεῖ μέ τίς χοντρές τους σφαῖρες μία τρύπα ὅπου θά μπορούσε κανεῖς νά χώσει τή γροθιά του;»¹⁸.

Τό νά εἶναι κανεῖς «ὕπέρ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου», χωρίς νά πρόκειται ἀπλῶς γιά μία ἀσυλλόγιστη ἀντίδραση αὐτοῦ τοῦ «αἰμοδιψοῦς ἀνθρώπου»¹⁹ πού φωλιάζει βαθιά στόν καθένα μας, θά συνεπαγόταν ἐπίσης, λογικά, ὅτι ὁ ἴδιος ἀντιτίθεται καί σέ κάθε μορφή αἰτιοκρατίας βιολογικῆς, φυσιολογικῆς, ψυχολογικῆς ἢ πολιτιστικῆς τάξης, καί ὅτι εἶναι σφοδρός ὑπερασπιστής τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Γιατί, ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι «δέν ὑπάρχει ποτέ ἀπόλυτη εὐθύνη», δέν θά μπορούσε νά ὑπάρξει «ἀπόλυτη τιμωρία ἢ ἀνταμοιβή»²⁰. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό νά ἀποδέχεται κανεῖς τή θανατική ποινή θά ἔπρεπε λογικά νά συνεπάγεται ὅτι δέν εἶναι χριστιανός, ἀφοῦ πρόκειται γιά μία ρήξη μέ τή διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ,²¹ ἡ ὁποία ὁδήγησε τούς πρώτους ὀπαδούς τῆς νέας θρησκείας νά ἀρνηθοῦν ὅποιαδήποτε προσβολή κατά τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Ἰουστινιανός ἀναγκάστηκε νά ἀπαγορεύσει μερικά ἐπαγγέλματα στούς χριστιανούς γιατί ἀρνοῦνταν νά ἀπαγγείλουν θανατικές καταδίκες καί νά συμπράξουν γενικά σέ ἐκτελέσεις. Στή μακρά τους ἱστορία οἱ χριστιανικές ἐκκλησίες ἔφτασαν, βέβαια, πολύ γρήγορα στήν ἀποδοχή τῆς θανατικῆς ποινῆς καί τήν θεώρησαν μάλιστα μέσο σωτηρίας (ἡ ὑπαρξη τῆς οὐράνιας ζωῆς ἔκανε τήν καταδίκη νά μήν εἶναι οὔτε ὀριστική οὔτε ἀνεπανόρθωτη). Οἱ παραποπές πού ἔκανα παραπάνω στόν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καί στόν Ἅγιο Θωμά πρέπει, ἄλλωστε, νά ἐγγραφοῦν σ' αὐτή τήν προοπτική. Σήμερα ὅμως οἱ χριστιανικές ἐκκλησίες καταδικάζουν τή θανατική ποινή.

Ἀνθρωπιστές, αἰτιοκράτες καί χριστιανοί: δέν πρόκειται ἐδῶ γιά μία συντριπτική πλειοψηφία;

Ὁ θάνατος «κορόνα γράμματα»

Ἦναι ἀκόμη ἓνα καθοριστικό ἐπιχείρημα κατά τῆς θανατικῆς ποινῆς: ἡ τύχη παίξει ἓναν τέτοιο ρόλο στήν τελική ἀπόφαση, ὥστε ἡ ζωή ἑνός ἀνθρώπου φαίνεται πιά νά κρέμεται ἀπό τήν εὐνοια τῆς μοίρας. Εἴτε πρόκειται γιά τή σύνθεση τῶν ἐνόρκων, εἴτε γιά τήν προσωπικότητα καί τή στάση τοῦ κατηγορουμέ-

νου, εἴτε γιά τή διάθεση τῆς κοινῆς γνώμης, εἴτε γιά τήν εὐγλωττία τῶν ἀγορεύσεων, εἴτε, τέλος, γιά τό διανοητικό ἐπίπεδο καί τήν ψυχολογική καί συναισθηματική ἰσορροπία τῶν μέν καί τῶν δέ, τά πάντα ἐξαρτῶνται ἀπό τήν τύχη. Καί σέ ὅλα αὐτά ἔρχονται νά προστεθοῦν καί οἱ κίνδυνοι δικαστικῶν πλανῶν οἱ ὁποῖες, ἂν καί θεωροῦνται ἀπό ὀρισμένους ὡς ὄλο καί περισσότερο ἀπίθανες, ὅπως δὴποτε ὑπάρχουν²². Πράγματι, «σέ μία δικαιοσύνη ἐξ ὀρισμοῦ σχετική δέν μπορεί νά ὑπάρχει θέση γιά μία ἀμετάκλητη ποινή»²³.

Καταργώντας τή θανατική ποινή καί στή νομοθεσία, ἡ χώρα μας θά ἐνωτόταν ἐπιτέλους μέ τά πῶ προηγμένα πολιτισμικά κράτη καί, προστιθέμενη στόν κατάλογό τους, θά συνεισέφερε στίς προσπάθειες πού γίνονται σέ διεθνές ἐπίπεδο γιά τήν ἐξαφάνιση αὐτοῦ τοῦ εἴδους τιμωρίας σ' ὄλο τόν κόσμο.

17. Albert Camus, *Réflexions sur la guillotine*, ὁ.π., σελ. 123.

18. Albert Camus, *La peste*, Παρίσι, 1947.

19. «*Homo sanguinarius: αὐτό εἶναι ἄραγε τό πραγματικό ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου;*» ἀναρωτήθηκε ὁ Jean Rostand (ἀναφορά ἡ Laurence Thibault, ὁ.π., σελ. 14).

20. «Ὁ ἀναμάρτητος ὄμων πρῶτος τόν λίθον ἐπ' αὐτῆ βαλέτω» (Ἰωάννη, κεφ. η, 7).

22. Βλ. π.χ. τό βιβλίον τοῦ René Floriot, *Les erreurs judiciaires*, Παρίσι, 1968.

23. Robert Badinter, ὁ.π., σελ. 173.

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ 1991 - 1992

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑ: Εισαγωγή στήν Ομαδική Ψυχοθεραπεία
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ: Εισαγωγή στή Δυναμική τῆς Οικογένειας
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στή Κοινωνική Ψυχιατρική
ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ: Εισαγωγή στή Δυναμική Ψυχιατρική
ΔΙΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ: Εισαγωγή στίς Ἀξιολογήσεις

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

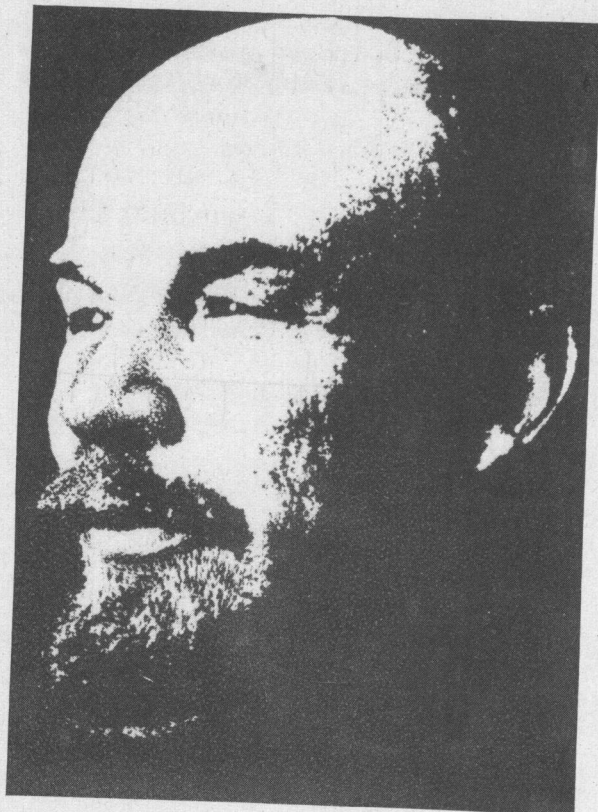
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΩΝ ΟΜΑΔΑΣ (Group Analysts)
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ & ΖΕΥΓΑΡΙΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 151, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644.5140 - 644.7532
Σ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ ΓΩΝΙΑ, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 644.7533 - 643.5980

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

Οι απόψεις του Λένιν για τον ταιυλορισμό

του Ζήση Παπαδημητρίου

Αμέσως μετά την υπογραφή της συνθήκης του Μπρέστ-Λιτόφσκ, στις 3 Μαρτίου 1918, που εξασφάλιζε, τουλάχιστον προσωρινά, τα σύνορα της Ρωσικής Δημοκρατίας, ξέσπασε στους κόλπους της σοβιετικής εξουσίας η διαμάχη για την οικονομική οργάνωση του νέου καθεστώτος, καθώς με τη λήξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου η οικονομία της χώρας βρισκόταν σε κατάσταση πλήρους διάλυσης. Για την αποκατάσταση της πειθαρχίας στην εργασία και την αύξηση της παραγωγικότητας, ο Λένιν πρότεινε μεταξύ άλλων τη συστηματική εισαγωγή των βασικών αρχών του συστήματος Τάιυλορ². Στις προτάσεις του Λένιν για την εφαρμογή του ταιυλορισμού αντέδρασαν τόσο οι «κομμουνιστές της Άριστερας», με επικεφαλής τον Μπουχάριν, όσο και οι μενσεβίκοι με τους αναρχικούς. Κατήγγειλαν τις προτάσεις ως «αυταρχική στροφή στο ζήτημα της εργασίας», που αποσκοπεί στην υποκατάσταση της δημοκρατίας και του αυθορμητισμού των μαζών με την αυστηρή συγκέντρωση της εξουσίας και τον έλεγχο από τα πάνω³. Στο επίκεντρο της διαμάχης τέθηκε το ερώτημα αν και κατά πόσο μέθοδοι οργάνωσης της εργασίας, όπως στην προκειμένη περίπτωση ή «Επιστημονική Οργάνωση της Εργασίας» του Τάιυλορ, που αναπτύχθηκαν στον καπιταλισμό και αποβλέπουν στην υποταγή της ανθρώπινης εργασίας στη λογική της αξιοποίησης του κεφαλαίου, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν *mutatis mutandis* και για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Η απάντηση της άριστερης αντιπολίτευσης στο ερώτημα αυτό ήταν αρνητική, αφού, όπως τόνιζαν, η ενίσχυση της εξουσίας υπό τη μορφή του συγκεντρωτικού κράτους θα οδηγούσε στον αποπροσανατολισμό και τελικά στον εκφυλισμό της σοσιαλιστικής επανάστασης.

Το ερώτημα αυτό ανακτά σήμερα ιδιαίτερη σημασία, καθώς οι εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση ενισχύουν ολοένα και περισσότερο την άποψη πως τα αίτια της κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού» θα πρέπει να αναζητηθούν κατά κύριο λόγο στις αντιφάσεις του υποδείγματος οικονομικής ανάπτυξης και εμπέδωσης του σοσιαλισμού, που έφαρμοσε η σοβιετική εξουσία στη δεκαετία του '20.

1. Οι βασικές αρχές του ταιυλορισμού

Ο ταιυλορισμός αποτελεί μία ιδιόμορφη τεχνική κυριαρχίας επί της εργασίας και συνάμα συνολική οικονομική στρατηγική «πραγματικής υπαγωγής» της ζωντανής εργασίας στο κεφάλαιο. Πεμπτούσια της φιλοσοφίας του ταιυλορισμού είναι η απαλλοτρίωση των εργατών από τη γνώση τους. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά την αναγωγή της περίπλοκης εργατικής γνώσης στα απλά στοιχεία της. Σημαντικό ρόλο στην «επιπεδοποίηση» της εργασίας διαδραματίζει το χρονόμετρο. Τη βάση της χρονόμετρησης για την απλοποίηση της σύνθετης ειδικευμένης εργασίας προσφέρει η αρχή «σε κάθε κίνηση αντιστοιχεί ένας χρόνος». Στη δεύτερη φάση όλες οι κινήσεις κατακερματίζονται και η εργατική γνώση, ή τεχνογνωσία των εργατών, που αποκτήθηκε στην πορεία των αιώνων μέσω της εμπειρίας, τυποποιείται, καταγράφεται και κατατάσσεται σε επιμέρους ενότητες. Τέλος, η τρίτη φάση αναφέρεται στον τρόπο εκτέλεσης των επιμέρους κινήσεων με βάση την αρχή «the one best way», της επιλογής του ενός και μοναδικού, του συντομότερου, δηλαδή, δρόμου, για να αποφεύγεται έτσι κάθε «χρονοτριβή» των εργατών.

Τήν ἐπιτελική λειτουργία στή διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως τῆς γνώσεως τῶν ἐργατῶν ἀναλαμβάνει τό «Γραφεῖο Ἐργασίας». Τό Γραφεῖο Ἐργασίας συγκεντρώνει ὅλα τά στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς γνώσεως, πού στό παρελθόν βρισκόταν στήν κατοχή τῶν ἐργατῶν, τά ἐπεξεργάζεται καί τά τυποποιεῖ, γιά νά τά ἐπιστρέφει τελικά στό ἐργαστήριό μέ τή μορφή κανόνων, νόμων καί τύπων⁴. Πρόκειται, λοιπόν, γιά μιὰ μέθοδο κατάσχεσης τῆς γνώσεως καί ἀποδυνάμωσής τῆς θέσης τῶν ἐργατῶν στό πλαίσιο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Στό βαθμό πού τό κεφάλαιο ἐλέγχει μέ τόν τρόπο αὐτό τίς «πνευματικές ἰκανότητες» («geistige Potenzen») τῆς ἐργασίας (Marx), ἐλέγχει σέ τελευταία ἀνάλυση καί τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας⁵.

2. Ἡ ἐπιστημονική Ὄργάνωση τῆς Ἐργασίας στήν προεπαναστατική Ρωσία

Ἡ συζήτηση γιά τήν ἐπιστημονική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας εἶχε ἀρχίσει στή Ρωσία ἤδη πρὶν ἀπό τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο⁶. Ἄν καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων βρισκόταν, σέ σύγκριση μέ τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς καί τίς

ἀναπτυγμένες χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία κ.λπ.), σέ πολύ χαμηλό ἐπίπεδο, σποραδικά ὑπῆρχαν στίς κεντρικές βιομηχανικές περιοχές τῆς Ρωσίας ὀρισμένες μεγάλες ἐπιχειρήσεις, στίς ὁποῖες συγκεντρωνόταν τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό τά τρία περίπου ἑκατομμύρια βιομηχανικῶν ἐργατῶν τῆς χώρας⁷. Χαρακτηριστικό τῆς ρωσικῆς βιομηχανίας τήν ἐποχή αὐτή ἦταν ἡ ιδιαίτερα χαμηλή παραγωγικότητα, πού ὀφειλόταν σέ μεγάλο βαθμό στόν ἀλκοολισμό, τίς συχνές ἀπουσίες καί γενικά στήν ἔλλειψη πειθαρχίας τῶν ἐργατῶν. Ἔτσι, οἱ Ρῶσοι ἐπιχειρηματίες, ἐπιθυμώντας νά ὑποκαταστήσουν τήν «ἀπειθαρχητή» ἀνθρώπινη ἐργατική δύναμη, πρόθυμα ἔστρεψαν τήν προσοχή τους στίς προηγμένες βορειοαμερικανικές καί δυτικοευρωπαϊκές τεχνολογίες. «Τά μάτια τῶν μηχανικῶν καί τῶν διευθυντῶν στρέφονταν ὀλοένα καί περισσότερο πρὸς τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερι-

κῆς», ὅπως γράφει εὐστοχα ὁ Gerschenkron⁸.

Μαζί μέ τόν μηχανολογικό ἐξοπλισμό, οἱ Ρῶσοι ἐπιχειρηματίες εἰσήγαγαν στή χώρα καί τίς νέες μέθόδους ὀργάνωσης καί διεύθυνσης τῶν ἐπιχειρήσεων. Οἱ προσπάθειες, ὡστόσο, ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων αὐτῶν στή βιομηχανία (σιδηρόδρομοι, βιομηχανία πολεμικοῦ ὑλικοῦ κ.λπ.) δέν τελεσφόρησαν, ἐπειδή προσέκρουσαν στήν ὀργανωμένη ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Παρά τήν ἀποτυχία τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τοῦ Ταίυλορ, ἡ συζήτηση γιά τήν «Ἐπιστημονική Ὄργάνωση τῆς Ἐργασίας» συνεχίσθηκε, ὅσο διαρκοῦσε ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος, στούς κύκλους τῆς «τεχνικῆς διανόησης», ἡ ὁποία εἶχε συγκεντρωθεῖ στήν «Ἐπιτροπή Πολεμικῆς Βιομηχανίας» καί διέθετε ὡς ἐκ τούτου σημαντική ἐπίρροή στό χώρο τῆς βιομηχανίας⁹.

3. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Λένιν γιά τόν ταιυλορισμό

Πρὶν ἀπό τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση ὅλα τά σοσιαλιστικά κόμματα τῆς Εὐρώπης ἀντιτάσσονταν στίς ταιυλορικές μεθόδους ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, πού ἤδη ἐφαρμόζονταν πλατιά στήν οἰκονομία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Μέμφονταν

τήν «Ἐπιστημονική Ὄργάνωση τῆς Ἐργασίας» καί εἰδικότερα τόν ταιυλορισμό ὡς τόν «πιό σύγχρονο καί ἀδυσώπητο τρόπο καπιταλιστικῆς ἐκμετάλλευσης»¹⁰. Τήν ἴδια ἀποψη συμμεριζόταν τήν ἐποχή ἐκείνη καί ὁ Λένιν. Σέ δύο ἄρθρα του γιά τόν ταιυλορισμό, πού δημοσίευσε στήν *Πράβδα*, τό ἕνα τόν Μάρτιο τοῦ 1913 καί τό ἄλλο τόν ἴδιο μήνα τοῦ 1914, ὁ Λένιν ἄσκησε δριμύτατη κριτική στό σύστημα τοῦ Ταίυλορ, τό ὁποῖο χαρακτήριζε χωρίς περιστροφές «ὡς ἐπιστημονικό σύστημα γιά νά ξεζουμίζεται ὁ ἐργάτης»¹¹. Στό δεύτερο ἄρθρο μέ τίτλο «Τό σύστημα Ταίυλορ σημαίνει ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου στή μηχανή», ὁ Λένιν ἀσχολεῖται λεπτομερέστερα μέ τόν ταιυλορισμό. Καί ἐνῶ συνεχίζει τήν ἐπίθεση τοῦ προηγούμενου χρόνου ἐναντίον τοῦ Ταίυλορ, προσπαθεῖ, ὡστόσο, νά ἐντοπίσει τά ὀρθολογικά στοιχεῖα τοῦ ταιυλορισμοῦ, ἀφήνοντας ἔτσι, συνειδητά ἢ ἀσυνειδητά, ἕνα ἄνοιγμα γιά ἐνδεχόμενη

ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεών του στό μέλλον. Ἐπο-
φαίνεται λοιπόν ὁ Λένιν:

«Τό σύστημα Ταίλτορ —χωρίς νά ἔχουν γι' αὐτό ἐπίγνωση οἱ δημιουργοί του καί χωρίς νά τό θέλουν— προετοιμάζει τήν ἐποχή πού τό προλεταριάτο θά πάρει στά χέρια του ὁλόκληρη τήν κοινωνική παραγωγή καί θά ὀρίσει τίς δικές του, τίς ἐργατιεῖς ἐπιτροπές γιά τόν σωστό καταμερισμό καί τή ρύθμιση ὁλόκληρης τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἡ μεγάλη παραγωγή, οἱ μηχανές, οἱ σιδηρόδρομοι, τά τηλέφωνα — ὅλα αὐτά προσφέρουν χιλιάδες δυνατότητες γιά νά περιοριστεῖ στό ἓνα τέταρτο ὁ ἐργάσιμος χρόνος τῶν ὀργανωμένων ἐργατῶν, ἐξασφαλίζοντάς τους τέσσερις φo-
ρές μεγαλύτερη εὐημερία ἀπό τή σημερινή»¹².

Στήν ἀποτίμηση τοῦ ταιλορισμοῦ, πού κάνει ὁ Λένιν στό ἄρθρο αὐτό, ἐπικεντρώνει τό ἐνδιαφέρον του στήν «ὀρθολογικότητα» πού διακρίνει τήν «καπιταλιστική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας», ἐπισημαίνοντας παράλληλα τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν «ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό ἐσωτερικό τῶν ἐργοστασίων καί στήν οἰκονομική ἀναρχία πού βασιλεύει στήν καπιταλιστική κοινωνία»¹³.

Μετά τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, ὁ Λένιν ἔμελλε νά ἀναθεωρήσει τίς ἀπόψεις του γιά τό σύστημα Ταίλτορ. Ἐνῶ μέχρι καί τόν Μάρτιο τοῦ 1918 ὑποστήριζε μέ πάθος πῶς πραγματικός μοχλός καί κινητήρια δύναμη τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἡ αὐτονομία τοῦ προλεταριάτου καί πῶς ὁ σοσιαλισμός δέν οἰκοδομεῖται μέ διαταγές ἀπό τά πάνω ἀλλά εἶναι ἔργο τῶν ἰδίων τῶν μαζῶν, ἐπιμένει τώρα στήν ἀναγκαιότητα ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τοῦ Ταίλτορ στήν ὀργάνωση τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας. Τό σύνθημα τοῦ Λένιν «ἀπογραφή καί ἔλεγχος» δέν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπό τή γνωστή ἀρχή τοῦ Ταίλτορ τῆς «ἀπογραφῆς καί κατάταξης τῶν κινήσεων τῆς ἐργασίας» ἀπό τοὺς διευθυντές τῶν ἐπιχειρήσεων¹⁴.

Ἐν ὄψει τῆς τεράστιας δυσπραγίας πού ἀντιμετωπίζει ἡ παραπαίουσα οἰκονομία τῆς χώρας καί λόγω τῆς ιδιαίτερα χαμηλῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ὁ Λένιν ἀναζητεῖ τή λύση τοῦ προβλήματος στήν πειθάρχηση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὄντας ἴσως ἐπηρεασμένος ἀπό τή συγκεντρωτική ὀργάνωση καί τήν ἀποδοτικότητα τῆς γερμανικῆς πολεμικῆς βιομηχανίας, ὁ Λένιν ἐπιμένει πῶς ἡ σοβιετική ἐξουσία ἔχει νά μάθει πολλά ἀπό τό γερμανικό τρόπο ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς. Γιά νά λειτουργήσει ἡ μεγάλη βιομηχανία, φρονεῖ ὅτι (κάτι πού ἀποτελεῖ ἄλλωστε καί τό ὑλικό βᾶθρο τοῦ σοσιαλισμοῦ) εἶναι ἀπαραίτητη ἡ «ἀπόλυτη καί αὐστηρότατη ἐνότητα θέλησης», προκειμένου νά κατευθυνθεῖ ἡ κοινή ἐργασία ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀνθρώπων. Καί συνεχίζει ὅτι τό συμφέρον τοῦ σοσιαλισμοῦ «ἀπαιτεῖ ἀναντίρρητη ὑποταγή τῶν μαζῶν στήν ἐνιαία θέληση τῶν καθοδηγητῶν τοῦ προτσῆς ἐργασίας»¹⁵. Τροποποιώντας τίς ἀπόψεις του γιά τόν Ταίλτορ, γράφει ὁ Λένιν:

«Τό σύστημα τοῦ Ταίλτορ... συνδυάζει τήν ἐκλεπτυσμένη θηριωδία τῆς ἀστικῆς ἐκμετάλλευσης μέ μιά σειρά ἀπό πλουσιότητες ἐ-

πιστημονικές ἐπιτεύξεις σχετικά μέ τήν ἀνά-
λυση τῶν μηχανικῶν κινήσεων τήν ὥρα τῆς
ἐργασίας, τήν κατάργηση τῶν περιττῶν καί
ἀδέξιων κινήσεων, τήν ἐπινόηση ὀρθότερων
μεθόδων ἐργασίας, τήν εἰσαγωγή τῶν τελειό-
τερων συστημάτων καταγραφῆς καί ἐλέγχου
κ.λπ. Ἡ Σοβιετική Δημοκρατία πρέπει μέ
κάθε θυσία νά νιοθετήσῃ ὅ,τι πολύτιμο δί-
νονν τά ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης καί τῆς
τεχνικῆς σ' αὐτόν τόν τομέα. Ἡ δυνατότητα
νά πραγματοποιηθεῖ ὁ σοσιαλισμός θά καθο-
ρισθεῖ ἀκριβῶς ἀπό τό ἂν θά πετύχουμε νά
συνδυάσουμε τή σοβιετική ἐξουσία καί τή σο-
βιετική ὀργάνωση τῆς διοίκησης μέ τή νεότα-
τη πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ»¹⁶.

Μέ βάση αὐτές τίς ἐκτιμήσεις, ὁ Λένιν εἰσηγεῖται τελικά τήν εἰσαγωγή τοῦ ταιλορισμοῦ στή Ρωσία, ὑπογραμμίζοντας τήν «τεχνική πρόοδο» πού κομίζει τό σύστημα αὐτό, ἐκφράζοντας παράλληλα τήν ἐλπίδα πῶς ἡ ἐφαρμογή του δέν θά προξενούσε ζημιά στήν ἐργατική δύναμη τῶν ἐργατῶν.

4. Νέα Οἰκονομική Πολιτική καί ταιλορισμός

Μέ τή λήξη τοῦ ἐμφύλιου πολέμου (1919/1920), ἡ οἰκονομία τῆς χώρας βρισκόταν στά πρόθυρα τῆς ὀλοκληρωτικῆς κατάρρευσης. Τά μέσα μεταφορᾶς εἶχαν παραλύσει, ἡ βιομηχανική παραγωγή ἦταν σχεδόν μηδενική καί ἡ παραγωγικότητα τῶν ἐργατῶν στή βιομηχανία παρουσίαζε κατακόρυφη πτώση. Ἡ Σοβιετική Ἐνωση βρέθηκε ἀντιμέτωπη μέ τό φᾶσμα τῆς πείνας. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν ἦταν νά σημειωθοῦν ἐξεγέρσεις τῶν ἀγροτῶν στήν ὑπαιθρο, πού κατεστάλησαν βίαια ἀπό τόν Κόκκινο Στρατό, καθώς καί ἐργατικές ἀπεργίες στή Μόσχα καί τήν Πετρούπολη. Ἀποκορύφωμα τῆς λαϊκῆς δυσσαρέσκειας ἦταν ἡ ἐξέγερση τοῦ Ναυτικοῦ τῆς Κροστάνδης στή Βαλτική Θάλασσα. Ἐν ὄψει τῆς κατάστασης αὐτῆς, ὁ Λένιν ἀναγκάζεται νά ἐγκαινιάσει τή «Νέα Οἰκονομική Πολιτική» (ΝΕΠ). Σκοπός τῆς ΝΕΠ ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης στή Σοβιετική Ἐνωση, κάνοντας παραχωρήσεις στό ἰδιωτικό κεφάλαιο καί ἀναπτύσσοντας ἔτσι ἕναν ἰδιόμορφο καπιταλισμό κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ προλεταριακοῦ κράτους. Ἐπιτράπηκε τό ἐλεύθερο ἐμπόριο τῶν προϊόντων στους ἀγρότες ἀντί τῆς καταβολῆς ἐλάχιστου φόρου, καθώς καί ἡ λειτουργία ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στή βιομηχανία καί τόν τομέα τῶν ὑπηρεσιῶν. Τό κράτος συνέχιζε, βέβαια, νά διατηρεῖ τό μονοπώλιο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τήν ἀσκηση τῆς ὁποίας εἶχε ἀναλάβει, στό ὄνομα ἐννοεῖται τοῦ προλεταριάτου, ἐξ ὀλοκλήρου τό Κομμουνιστικό Κόμμα τῆς Ρωσίας, ἐγκλωβισμένο στήν οἰκονομική λογική ἑνός μικροαστικοῦ περιβάλλοντος, καθώς πλῆθαιναν οἱ ἰδιωτικές μικρο-μεσαίες ἐπιχειρήσεις¹⁷.

Γιά νά πετύχει, ὡστόσο, τό πρόγραμμα τοῦ ἐλεγχόμενου καπιταλισμοῦ, ἦταν ἀπαραίτητη ἡ ἐξασφάλιση τῆς πειθαρχίας καί ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικῆς

τητας τῶν ἐργατῶν. Ἡ Νέα Οἰκονομική Πολιτική ἔδωσε μεγάλη βαρύτητα στήν «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας». Μέ πρωτοβουλία μάλιστα τοῦ Λ. Τρότσκι ὀργανώθηκε ἡ πρώτη «Πανρωσική Σύσκεψη γιά τήν προώθηση τῆς Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας καί Διεύθυνσης τῶν Ἐπιχειρήσεων», στά τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1921 στή Μόσχα. Στή σύσκεψη μίλησαν μεταξύ ἄλλων ὁ εἰδικός σέ θέματα ὀργάνωσης καί οἰκονομικοῦ σχεδιασμοῦ Λ. Μπογκτάνωφ, καθῶς καί ὁ θεωρητικός τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας» Ζ. Ἐρμάνσκι, ἐξαίροντας τήν ἀναγκαιότητα ἐφαρμογῆς ἑνός ἥπιου ταιυλορισμοῦ. Δέν ἔλλειψαν βέβαια καί ἐνδιάμεσες ἀπόψεις, ὅπως αὐτή τοῦ καθηγητῆ Γκρέντεσκουλ, ὁ ὁποῖος, στήν εἰσήγησή του μέ θέμα «ταιυλορισμός καί σοσιαλισμός», ὑποστήριξε πῶς ὁ ταιυλορισμός καί ὁ σοσιαλισμός θά πρέπει νά ἀποτελέσουν μιά «ὀργανική ἐνότητα»¹⁸.

Κινητήρια δύναμη τοῦ ταιυλορισμοῦ στή Σοβιετική Ἐνωση στήν περίοδο τῆς ΝΕΠ στάθηκε τό «Κεντρικό Ἰνστιτούτο Ἐργασίας». Το Ἰνστιτούτο Ἐργασίας ἰδρύθηκε τό 1920 στή Μόσχα ἀπό μιά ὁμάδα ὁπαδῶν τοῦ ταιυλορισμοῦ μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λ.Κ. Γκάστεβ, γνωστό καί ὡς «βάρδο τοῦ ταιυλορισμοῦ». Ὁ Γκάστεβ δήλωνε ἀπερίφραστα πῶς «ἄν δέν εἶχε γεννηθεῖ ὁ Ταίυλορ, θά ἔπρεπε κανεῖς νά τόν ἐφεύρει»¹⁹. Ἡ ἐπιρροή τοῦ Γκάστεβ στούς κύκλους τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας ἦταν ἀξιοσημείωτη. Ἐνα κείμενό του μάλιστα μέ τίτλο «Πῶς πρέπει νά δουλεύουμε» μοιράσθηκε τό 1922, ὑπό τή μορφή προκήρυξης τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐργασίας, σέ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀντίτυπα στούς ἐργάτες²⁰. Τό κίνημα γιά τήν «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» ἐπεκτάθηκε στή Σοβιετική Ἐνωση, διότι ἀπολάμβανε, ἐκτός ἀπό τήν εὐνοια τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, καί πλήρη ὑποστήριξη ἀπό τά συνδικάτα, τά ὁποῖα ὄχι μόνον ἐπικρότησαν τήν ἐφαρμογή τῶν μεθόδων τοῦ Ταίυλορ στήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας ἀλλά καί συμφώνησαν μέ τήν ἐπαναφορά τοῦ κατ' ἀποκοπήν συστήματος πληρωμῆς (πληρωμή μέ τό κομμάτι), πού εἶχε καταργηθεῖ μετά τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση²¹. Καθῶς τό κίνημα γιά τήν «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» διευρυνόταν, πλήθαιναν καί τά ἐπιστημονικά κέντρα πού καταπιάνονταν μέ θέματα ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας. Τό 1925 λειτουργοῦσαν κάπου 60 ἰνστιτούτα. Τό συντονισμό ὅλων αὐτῶν τῶν ἐπιστημονικῶν κέντρων ἀνέλαβε τό «Συμβούλιο Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης», παρακλάδι τοῦ «Ἐπιτροπάτου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας» (ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν), πού εἶχε ἰδρυθεῖ τό 1923²².

Ὁ ἐνθουσιασμός γιά τήν «τεχνική πρόοδο» καί τήν «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» δέν ἄφησε ἀνεπηρέαστο τό χῶρο τῆς τέχνης. Ἐντυπωσιακό εἶναι τό παράδειγμα τοῦ σκηνοθέτη Ζίγκχα Βερτόφ, ὁ ὁποῖος προσπαθοῦσε ἤδη ἀπό τό 1918 νά κινηματογραφήσει τήν ἐργασία καί νά κατασκευάσει μέ ἐπιστημονικό τρόπο «μιά καινούργια ἰδεολογία μέ τόν συστηματικό συνδυασμό ἰδεῶν καί εἰκόνων», προκειμένου νά ἐνισχύσει τή διαφάνεια τοῦ παραγωγικοῦ συστήματος²³.

Δέν ἔλλειψαν, ὡστόσο, καί οἱ ἐπικριτές τοῦ ταιυ-

λορισμοῦ καί τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας» στή Σοβιετική Ἐνωση. Τόσο ἡ ἀντιπολίτευση στά συνδικάτα καί στό Κομμουνιστικό Κόμμα ὅσο καί τά ἄλλα ἀριστερά κόμματα ἀντέδρασαν ἔντονα στόν ταιυλορισμό καί ἐξαπέλυσαν δριμύτατη κριτική στά «δρακόντεια μέτρα» πού ἐφάρμοζε τό κράτος γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐργασιακῆς πειθαρχίας. Ἐπέκριναν ἐπίσης τό κατ' ἀποκοπήν σύστημα πληρωμῆς, τό ὁποῖο θεωροῦσαν ὑπεύθυνο γιά τίς μισθολογικές ἀνισότητες μεταξύ τῶν ἐργατῶν καί συνακόλουθα γιά τήν ἐπαπειλούμενη διάσπαση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀφοῦ τή θέση τῆς ταξικῆς ἀλληλεγγύης ἔτεινε νά καταλάβει «τό μικροαστικό κυνήγι τῆς δεκάρας»²⁴.

Τό ἀργότερο στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '20, ἡ ἀντίσταση τῆς ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης ἐναντία στόν ταιυλορισμό εἶχε ἐξουδετερωθεῖ καί ὁ «ἐλεγχόμενος» κρατικός καπιταλισμός κατάφερε νά συνεχίσει ἀκάθεκτος τήν πορεία του. Μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ Στάλιν καί τήν ἔναρξη τῆς βίαιης ἐκβιομηχάνισης τῆς χώρας (1928/29) ἐξαφανίσθηκε βαθμιαία καί τό κίνημα γιά τήν «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας», χωρίς αὐτό βέβαια νά σημαίνει πῶς ἔπαυσαν νά ἐφαρμόζονται ὀρισμένες ἀπό τίς μεθόδους τοῦ συστήματος Ταίυλορ. Τό 1936 ἔκλεισε καί τό «Κεντρικό Ἰνστιτούτο Ἐργασίας». Ὁ «σταχνοβισμός» ἀποτελεῖ πάντως σταλινική παραλλαγή τοῦ ταιυλορισμοῦ²⁵. Μετά τό θάνατο τοῦ Στάλιν, καί συγχεκριμένα στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἡ «Ἐπιστημονική Ὁργάνωση τῆς Ἐργασίας» ἀποκαταστάθηκε καί πάλι στή Σοβιετική Ἐνωση, τούτη τή φορά μέ ἔντονα τεχνοκρατικά χαρακτηριστικά²⁶.

5. Ἐρμνεύοντας τά γεγονότα

Σήμερα, ἑβδομήντα τέσσερα χρόνια μετά τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, ἡ βουλευσιαρχική ὑπέρβαση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας τῆς τσαρικής Ρωσίας καί οἱ ἐσφαλμένες θεμελιώδεις ἐπιλογές τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας, ἰδιαίτερα στή δεκαετία τοῦ '20, φαίνεται νά παίρνουν καθυστερημένη ἐκδίκηση. Ὁ νόμος τῆς ἀξίας ὄχι μόνον δέν σταμάτησε στά σύνορα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης (καί ἀργότερα τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης) ἀλλά, ἀντίθετα, ἐπέβαλε, μέσω τῶν ἀναγκαστικῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μέ τή Δύση, τή δική του λογική, ὑψώνοντας στό δρόμο πρὸς τή σοσιαλιστική κοινωνία ἀνυπέβλητα ἐμπόδια. Ἡ ἱστορική ἠγεσία τῆς Ρωσικῆς Ἐπανάστασης καί εἰδικότερα ἡ «ἀριστερή» τῆς πτέρυγα πιθανότατα εἶχε ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος. Τό ἀργότερο μετά τήν ἀποτυχία τῆς ἀναμενόμενης σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης στή Γερμανία τό 1923 ὁ κύβος τῆς ἱστορίας εἶχε πλέον ριφθεῖ. Ἡ ἀντίθεση τῶν «ἀριστερῶν κομμουνιστῶν» στήν κρατικοκαπιταλιστική ἐκδοχή τοῦ σοσιαλισμοῦ τοῦ Λένιν εἶχε ἀναμφίβολα τή λογική της. Μπρὸς στό συμφέρον τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης, θά δέχονταν ἐνδεχομένως νά θυσιάσουν καί αὐτήν ἀκόμα τήν «ἐξουσία τῶν σοβιέτ». Παρ' ὅλ' αὐτά ἡ ἱστορία ἀκολούθησε τή δική της ὁδὸ, ἀναγορεύοντας τελικά «νικητὴ» τόν Στά-

λιν. Στή διαμάχη για τὸ μέλλον τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἐπικράτησε ἐν τέλει ἡ ἀποψη γιὰ τὴν «οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ» σὲ μιά χώρα.

Διαβάζοντας κάποτε τὴ Γερμανικὴ Ἰδεολογία, σκόνταφα στὴ γνώμη τῶν συγγραφέων πὼς βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι «ἡ οἰκουμενικὴ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων»²⁷. Ἀκόμα οἱ συγγραφεῖς τῆς μελέτης αὐτῆς ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ σαφῶς ὅτι ἡ ὑλοποίηση τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς «ἐμπειρικὴ πράξη» (empirische Tat) εἶναι δυνατὴ μόνον ὡς «πράξη τῶν κυρίαρχων λαῶν» καὶ μάλιστα «συγχρόνως» (gleichzeitig) καὶ «μέ μιᾶς» (auf einmal). Πρόσεξα πὼς στὸ χωρίο αὐτό, δίπλα ἀκριβῶς στὴ λέξη «συγχρόνως», ὑπάρχει μιὰ ὑποσημείωση τῶν ἐκδοτῶν τοῦ συλλογικοῦ ἔργου τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς, κατὰ τὴν ἀποψή μου ἄκρως ἀποκαλυπτικὴ στὸ εἶδος τῆς, μαρτυρώντας τὴν ἀντιληψὴ γιὰ τὴν ἱστορία ποῦ ἔτρεφαν οἱ ἐκάστοτε ἡγεσίες στὶς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Γράφουν λοιπὸν οἱ ἐκδότες:

«Τὸ συμπέρασμα (τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς,

1. Ἡ ἐργασία αὐτὴ πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ ἐπίσης στὰ πρακτικὰ τοῦ διεθνοῦς συνεδρίου «Ὁ Λένιν στὴν ἐποχὴ τοῦ καὶ σήμερα», ποῦ διοργάνωσε τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν στὶς 30 Ὀκτωβρίου - 3 Νοεμβρίου 1991.

2. Ἐμπνευστὴς καὶ θεμελιωτὴς τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ὁργάνωσης τῆς Ἐργασίας» ὑπῆρξε ὡς γνωστὸν ὁ Ἀμερικανὸς μηχανικὸς καὶ πρῶην ἐργάτης Frederick Winslow Taylor (1856-1915). Ὁ Ταίλντορ ἀνέπτυξε τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στὸ περίφημο βιβλίο του *The Principles of Scientific Management*

3. Μιὰ συνοπτικὴ ἀλλὰ διαφωτιστικὴ ἐπισκόπηση ἐπιχειρεῖ ὁ Ρομπέρ Λινάρ, *Ὁ Λένιν, οἱ ἀγρότες καὶ ὁ Ταίλντορ*, Ἐκδόσεις Μηνιαία Ἐπιθεώρηση, Ἀθήνα 1982, σελ. 73, 93 καὶ 109.

4. Ἐκτενέστερα βλ. F.W. Taylor, *Die Grundsätze der wissenschaftlichen Betriebsführung*, Muenchen und Berlin 1919, σελ. 38.

5. Γιὰ μιὰ κριτικὴ ἀνάλυση τῶν ἀρχῶν τοῦ ταιλορισμοῦ βλ. Alfred Sohn-Rethel, *Intellectual and manual labour — A critique of epistemology*, Macmillan Press LTD, London 1978, σελ. 153 κ.έ., καθὼς ἐπίσης τὶς ἐργασίες τοῦ Benjamin Coriat, *Ἐπιστήμη, Τεχνικὴ καὶ Κεφάλαιο*, ἐκδόσεις Α/συνέχεια, Ἀθήνα 1985, σελ. 115 κ.έ. καὶ *Ὁ ἐργάτης καὶ τὸ χρονόμετρο - τειλορισμός - φορητισμός καὶ μαζικὴ παραγωγή*, ἐκδόσεις Κομμούνια, Ἀθήνα 1985, σελ. 43 κ.έ.

6. Βλ. σχετικὰ J. Ermanski, *Wissenschaftliche Betriebsorganisation und Taylor-System*, Berlin 1925, καθὼς, ἐπίσης, Angelika Ebbinghaus, «Taylor in Russland», in: *Autonomic, I* (1975), σελ. 3-15 καὶ *Arbeiter und Arbeitswissenschaft*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1984, σελ. 201 κ.έ.

7. Βλ. L. Ebbinghaus, ὁ.π., σελ. 202.

8. Βλ. A. Gerschenkron, «Russia: Patterns and Problems of Economic Development, 1861-1958», στό: A. Gerschenkron (ed.), *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge/Mass. 1962, σελ. 128.

9. Βλ. E. Ebbinghaus, ὁ.π., σελ. 204.

10. Βλ. Rainer Traub, «Lenin und Taylor — Die Schicksale der Wissenschaftlichen Arbeitsorganisation in der (fruehen) Sowjetunion», στό: *Kursbuch*, 43 (1976), σελ. 146.

Z.Π.) ὅτι ἡ προλεταριακὴ ἐπανάσταση εἶναι δυνατὴ μόνον ἂν συμβεῖ συγχρόνως καὶ μέ μιᾶς σὲ ὅλες τὶς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικὲς χώρες καὶ πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ σοσιαλισμὸς σὲ μιὰ χώρα βρῆκε τὴν τελικὴ του ἐκφραση στὴ μελέτη τοῦ Ἐνγκελς Βασικὲς ἀρχές τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἦταν σωστὴ ὅσο διακοῦσε ἡ περίοδος τοῦ προμονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ.

Καὶ ἡ ὑποσημείωση συνεχίζεται μέ τὴν παρατήρηση πὼς ὁ Λένιν, ἔχοντας ἀνακαλύψει ὁ ἴδιος «τὸ νόμο τῆς ἀνισομεροῦς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ»²⁸, κατέληξε εὐλογα στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἐπικράτηση τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης σὲ μιὰ μόνον χώρα εἶναι δυνατὴ²⁹. Ἐτσι «ἔλυσαν» οἱ ἐκδότες τὸ πρόβλημα τῆς ἐπικράτησης τοῦ σοσιαλισμοῦ, νομιμοποιώντας παράλληλα τὶς γραφειοκρατικὲς παραμορφώσεις, μαζὶ καὶ τὰ στυγερά ἐγκλήματα ποῦ διαπράχθηκαν σὲ βάρος τῆς σοσιαλιστικῆς οὐτοπίας.

11. Λένιν, *Ἀπαντα*, τόμος 18, 1953, σελ. 609.

12. Ὁ.π., τόμος 20, σελ. 147.

13. Βλ. Ρομπέρ Λινάρ, ὁ.π., σελ. 80.

14. Ὁ.π., σελ. 98.

15. Ὁ.π., τόμος 27, σελ. 251.

16. Στὸ ἴδιο, σελ. 240.

17. Σχετικὰ μέ τὴν προβληματικὴ τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς βλ. τὸ περίφημο βιβλίο τοῦ E. Preobrazhensky, *The New Economics*, Clarendon Press, Oxford 1965.

18. Βλ. σχετικὰ F. Baumgarten, *Arbeitswissenschaft und Psychotechnik in Russland*, Muenchen und Berlin 1924, σελ. 47 κ.έ., καθὼς καὶ L. Ebbinghaus, ὁ.π., σελ. 209.

19. Βλ. R. Traub, ὁ.π., σελ. 150 καὶ 152.

20. Στὸ ἴδιο, σελ. 153.

21. Περισσότερα γιὰ τὴ θέση τῶν συνδικάτων στὴν περίοδο ποῦ ἀναφερόμαστε βλ. B.I. Λένιν, «Ὁ ρόλος καὶ τὰ καθήκοντα τῶν συνδικάτων μέσα στὶς συνθήκες τῆς Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς», *Ἀπαντα*, τόμος 27, σελ. 147-156.

22. Ἀναφέρεται σὲ R. Traub, ὁ.π., σελ. 156, καὶ L. Ebbinghaus, ὁ.π., σελ. 212.

23. Βλ. P. Λινάρ, ὁ.π., σελ. 121 καὶ 124.

24. Ἀντὶ ἄλλου βλ. R. Traub, ὁ.π., σελ. 149.

25. Ὅπως ἐκτιμᾷ ὀρθά ὁ L. Ebbinghaus, ὁ.π., σελ. 211.

26. Ὁ νεαρὸς ἐργάτης τῶν ἀνθρακωρυχείων τοῦ Ντουμπάς Ἀλεξί Σταχάνοφ ἀποφάσισε νὰ πετύχει ρεκόρ ἀπόδοσης στὴ δουλειὰ πρὸς τιμὴν τῆς Διεθνοῦς Ἡμέρας τῶν Νέων κι ἔγινε ἔτσι διάσημος. Τὴ νύχτα τῆς 31ης Αὐγούστου 1935, ὁ Α. Σταχάνοφ παρέδωσε σὲ μιὰ βάρδια 102 τόνους κάρβουνο, δεκατέσσερις φορές περισσότερο ἀπὸ τὴν καθιερωμένη νόρμα. Ὁ Στάλιν δέν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ παρουσιάσει τὸ στοχασοφικὸ «κίνημα» σάν ἓνα εἶδος πολιτιστικῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὰ κάτω. Βλ. σχετικὰ Π. Λινάρ, ὁ.π., σελ. 168 κ.έ.

27. Βλ. R. Traub, ὁ.π., σελ. 157.

28. Βλ. Karl Marx/Friedrich Engels, *Die deutsche Ideologie*, Gesammelte Werke, Band 3, Berlin-Ost 1969, σελ. 35.

29. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Λένιν, «Ὁ ἱμπεριαλισμὸς ἀνώτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ», *Ἀπαντα*, 14.

29. Marx/Engels, ὁ.π., ὑποσημείωση 9, σελ. 549 κ.έ.

ΦΑΙΔΩΝ ΤΑΜΒΑΚΑΚΗΣ

«Η Ύστατη και τέσσερις σπουδές» «Τά τοπία τῆς Φιλομήλας»

Έστία 1991

Ο Φαίδων Ταμβακάκης εμφανίστηκε στίς παρυφές του ενδιαφέροντος τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς καί του ἀναγνωστικοῦ κοινού τό 1982, μέ τό χαρακτηρισζόμενο ὡς ρομάντσο (του παλιού καιρού) *Εὐμορφία*. Ἐξι χρόνια μετά, πραγματοποιεῖ τήν ἐκπληξη γιά ὄσους παρακολουθοῦν ἀπό κοντά τή νεότερη πεζογραφία, μέ τό μυθιστόρημά του *Τά τοπία τῆς Φιλομήλας*. Τό ὄνομά του ἀναφέρεται ἀνάμεσα στούς ἐλπιδοφόρους τῆς πεζογραφίας μας, ἡ δέ Φιλομήλα γίνεται γιά κάποιες παρέες «κάλτ», σημάδι ἀναγνώρισης μεταξύ τους. *Η Ύστατη καί τέσσερις σπουδές* (1991) πιστοποιεῖ ὅτι δέν πρόκειται γιά τυχαία περίπτωση.

Καί τά τρία βιβλία του Φ. Ταμβακάκη φανερόνουν κάποια κατακτημένα προτερήματα. Δέν θ' ἀσχοληθοῦμε μέ τίς Τέσσερις σπουδές· μιά καί ἀποτελοῦν μᾶλλον σημειώσεις γιά κάτι ἄλλο. Κατ' ἀρχήν ὑπάρχει ὁ στέρεος μυθιστορηματικός του λόγος πού ἱκανοποιεῖ τόν κλασικό ἀναγνώστη τῶν μυθιστορημάτων. Χαίρεσαι νά διαβάσεις τίς μυθιστορηματικές σκηνές, τίς φράσεις του. Σκέπτεσαι τίς λέξεις πού χρησιμοποιεῖ γιά τίς σημαίνουσες καί σημαντικό καί ὄχι γιά τίς χρησιμοποιεῖ στίς τάδε κώδικα σημασιολογίας καί σημασιολογίας. Συναρπάζεις τή γοητεία του μυθιστοριογράφου πού «συναρπάζει» καί πού σέρνει μέσα του ἕναν ἀπόηχο ἀπό τούς μαέστρους του εἰδους, Τερζάκη, Τσίρκα, Χατζή κ. ἄ. καί πού τόσο μᾶς ἔχουν λείψει πιά. Ἐνα δεύτερο χαρακτηριστικό του εἶναι ἡ χρήση τῆς εἰρωνείας. Ὑποδόρεια ὑπονομεῖ ἀνθρώπους, νοήματα καί καταστάσεις γιά νά τούς ἀποκαταστήσει σ' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο. Δέν πρόκειται μόνο γιά μιά κλασική εἰρωνεία τῆς ἀριστοτελικῆς ὑποκριτικῆς «ἐπί τό ἐλαττον» παράστασης ἑνός πράγματος. Τό ἔργο του Φ. Ταμβακάκη διατρέχει μιά συνεχῆς ρομαντικῆς ὑπενθύμιση τῆς διάστασης μεταξύ ἰδανικοῦ καί πραγματικότητας μέ

ἕναν τόνο αἰσθητικό, βαβαφικό καί ἄλλοτε μέ μιά αἰσθητική κινηματογραφικῆς φιλμ-νουάρ.

Τρίτο καί πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό εἶναι ὁ φιλοσοφικός του συμβολισμός. Διακριτικός, ὑποδηλώνεται μέ μιά ἀφαιρετικότητα. Καί ἂν δέν τόν ἀνακαλύψεις, δέν πειράζει. Ἄν ὅμως τόν «διαβάσεις» εἶναι σάν τίς μαγικές εἰκόνες πού λίγο νά τίς κουνήσεις ἀλλάζουν παρουσίαση.

Στά *Τοπία τῆς Φιλομήλας* ἔχουν ἀπορριφτεῖ τά περιττά σχήματα. Πρόκειται γιά ἕνα κλασικό «ἐφηβικό» μυθιστόρημα ἀπό αὐτά πού ἔχουμε διαβάσει καί μᾶς ἔχουν ἀναστατώσει. Ἡ αἰθεροβάμων ἐφηβεία, οἱ ἀπολυτότητες καί οἱ διαψεύσεις, οἱ συγκρίσεις καί οἱ συγκρούσεις βρίσκονται ἐδῶ γιά νά μᾶς συνενάσουν ξανά. Ὅχι γιά τί μιλά γιά τά δικά μας, κοντινά μεταπολιτευτικά χρόνια ἀλλά γιά τίς τῆς βλέπει μέ μιά πικρή, εἰρωνική ματιά. Θλίβεται γιά μιά Ἀθήνα, γιά ἕναν κοινωνικό χώρο πού γίνεται ἀβάστακτος, ὅσο ἀβάστακτη εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐφηβεία. Οἱ σχολικές ἡμέρες, τό Πολυτεχνεῖο, οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι τῆς μεταπολίτευσης πού στενεύουν καί φυλακίζουν ἰδανικά καί ἀξίες μαζί μέ τήν ἀναζήτηση του ἰδεαλιστικοῦ ὁράματος: τήν τέλεια τέ-

χνη, τόν άπιαστο έρωτα, τήν αιώνια φίλια. Μή φανταστείτε όμοιότητες μέ *Αργώ*, *Egoica* ή τί άλλο. Μπορεί ή έφηβεία νά παραμένει όπως και τότε σκληρή — γιατί ή σκληρότητα είναι έσωτερικό της γνώρισμα — μόνο πού τώρα είναι και κοινωνικά προσδιορισμένη. Πρόκειται για μία γερασμένη, παρηκμασμένη έφηβεία.

Οί νεαροί ήρωες είναι μία τριπλέτα φίλων. Ο Φοίβος, μέ τόν όποιο ταυτίζεται ό συγγραφέας, ή Φιλομήλα και ό Νείλος-Στέρης. Πλαίσιο μία Ελλάδα πού κυλάει πάνω στόν μεταπολιτευτικό τροχό. Έκσυγχρονίζεται, δονείται από συνθήματα κι όράματα, αλλά είναι ήδη γερασμένη. Πόσοι από μās τό ξέραμε τότε; Ο Φοίβος, ευαίσθητος και συνεσταλμένος, αντίθετα μέ τόν ριψοκίνδυνο, κοσμοπολίτη Στέρη θά άναζητήσουν τή βαθύτερη έπαφή μέ τή Φιλομήλα. Αύτή, τό κορίτσι πού όλοι αγαπούν, ταλέντο στό πιάνο πού καταλήγει διάσημη σολίστ, άδυνατεί νά δοθεί σέ ότιδήποτε άλλο πέρα από τήν τέχνη της. Δίνεται — προσφέρεται μόνη της για βιασμό στους τυχαίους. Σάν κάτι ξεχάσαμε τότε; Ο Φοίβος, σπυρταν πού τους «χαιρονται» όχι αυτοί πού τους αγαπούν αλλά Γιαπωνέζοι διευθυντές της Nippon, Nakamuro. Τήν Φιλομήλα άλλοι τήν ειδαν σάν Λολίτα του Ναμποκόφ ή σάν άδελφή ψυχή, ένα alter - ego του ήρωα και του συγγραφέα, και άλλοι σάν έναν άπροσάρμοστο φυγάδα τής έποχής.

Θά τήν προτιμούσαμε νά τή δούμε σάν σύμβολο. Γιατί ή Φιλομήλα, σέ μία άλλη άναγωγή, είναι ή άπιαστη άγάπη αλλά και ή άπιαστη τέχνη. Είναι αυτό πού ζητούν οί ιδανικοί έραστές. Και από τήν άλλη είναι τό ποθητό αισθητό αντικείμενο για κάθε καλλιτέχνη. Η προσπάθεια του έρμηνευτή νά πλησιάσει, νά κατακτήσει, μία σονάτα του Μπετόβεν ή μία σπουδή του Λίστ. *Τά τοπία τής Φιλομήλας* είναι ό ρομαντισμός του σήμερα. Κοινωνικός, πικρός, άλεξανδρινός.

Η *Υστάτη* είναι ή ιστορία ενός θαλασσοπόρου, πού ναυαγεί κατά κάποιο τρόπο και κάτω από διάφορες άτυχίες στά ήσυχα νερά ενός λιμανιού. Ιστορία συναρπαστική, παραμυθατζίδικη, μέ ήρωα κάποιον σάν τους καρaboκύρηδες του Κόντογλου. Πρόκειται για έναν ναύτη και καπετάνιο μαζί, όπως ναύτες και ταυτόχρονα καπετάνιοι είμαστε στην άτομική μας ζωή, πού φτάνει σ' ένα νησάκι άπέναντι από τήν Πελοπόννησο, τή Σαπιέντζα. Χρειάζεται κάποια ύλικά για νά επιδιορθώσει τό καράβι του και νά φύγει. Συναντά όμως τήν άρνητική στάση τής μικρής κοινωνίας του νησιού αλλά και τήν έχθρότητα των έπισκεπτών του.

Αυτός ζει μέρες και μέρες μέσα στό καράβι του, στό λιμάνι. Φροντίζει τό σκάφος και τρέφει τό όνειρό του: νά φύγει! Ζει αὐτάρκης, μέ λίγα πράγματα. Παλιά ρούχα, χαλασμένο ρύζι, τά ναυτικά εργαλεία του, ό σκύλος του και ή ψυχή του. Αυτά τόν κρατούν εν έγρηγόρει.

Μά ό καιρός περνά. Ο κόσμος γύρω του γίνεται πίο έχθρικός. Αρνείται νά τόν βοηθήσει νά άποπλεύσει, δίνοντάς του τά άπαραίτητα εργαλεία για νά έπισκευάσει τό σκάφος του. Τόν θεωρούν τρελό, περιθωριακό, άστείο, προϊστορικό. Μέ τόν τρόπο τους του ύπογραμμίζουν ότι είναι ένας χαμένος όνειροπόλος, ένας πού θά έπρεπε νά ξέρει ότι τό σαπιοκάραβό του δέν πάει πουθενά. Ταλαντεύεται. Ονειρεύεται πρós στιγμήν νά τά παρατήρει για ένα τζάκι, για μία κουβέρτα και ένα ήσυχο σπιτικό. Νά γίνει και αυτός ένας συμβιβασμένος, ένας στεριανός.

Τό καράβι του, τό όχημα των ιδανικών του, σκουριάζει, βαλτώνει μέσα στην άκινήσια του λιμανιού. Σκέφτεται νά τό φουντάρει και νά πάει μαζί του, αλλά κάτι τόν κρατά ακόμα, μία «άκίδα μικρής έλπίδας». Και τότε θά

πραγματοποιήσει τό άπονενομημένο διάβημα. Θά δώσει τήν ύστάτη μάχη του μέ τόν κόσμο, θά συγκρουστεί μέ τή γερασμένη κοινωνία των θαμώνων του καφενείου τής Σαπιέντζας και τή νεαρή κοινωνία τήν όποία εκπροσωπούν οί έπιβάτες ενός ιταλικού κρουαζιερόπλοιου πού βρίσκεται κι αυτό στό λιμάνι. Θά πάρει για όμηρο μία Ιταλίδα, ζητώντας για λύτρα νά του δανείσουν τά εργαλεία έπισκευής πού χρειάζεται για τό σκάφος του.

Η ύστάτη μάχη του είναι μία πράξη χωρίς έλπίδα. Μία βουτιά στό κενό. Μία σύντομη σεξουαλική σχέση μέ τήν κοπέλα θά 'γει ή άποχαιρετιστήρια έπαφή του μέ αυτόν τόν κόσμο. Ο θαλασσοπόρος δέν είναι παρά τό κλασικό μοντέλο όλων αυτών των ήρωικών μορφών πού, κυκλωμένοι, πραγματοποιούν τήν τελική τους έξοδο. Χάνουν τή ζωή τους αλλά δέν ήττώνται, άφου κερδίζουν τήν ούσία της.

Η μορφή όμως του θαλασσοπόρου στην *Υστάτη* δέν είναι ήρωική. Ένας σημερινός Δόν Κιχώτης, μία καρικατούρα, ένας φτωχοδιάβολος είναι μέ τά όνειρά του. Ο συγγραφέας τόν ύπονομεύει κάθε στιγμή. Ακόμα και τά ταξίδια, για τά όποια καυχείται, δέν ξέρουμε καν αν τά έχει πραγματοποιήσει ποτέ. Μήπως δέν είναι τίποτε άλλο παρά ένας ιδανικός κι άνάξιος ναυτικός του γραφείου, σάν αυτόν του ποιήματος του Καββαδία;

Όμως ό ήρώας μας είναι ένα σύμβολο. Διαφέρει από τους πολλούς «πού είχαν ως καταφύγιο τήν ιδέα τής περιπέτειας» αλλά στις δύσκολες στιγμές επέλεγε να τελικά «τους άβύθιστους κοινωνικούς ρόλους αντί τά εύθραυστα πλεούμενα». Τό ταξίδι του δέν ήταν απλά ή εύχαρίστηση τής περιπέτειας, ή ήδονή του άπρόσμενου, ή φυγή. Πίο πολύ ήταν ή άναζήτηση τής άτομικότητάς του. Ήθελε νά διώξει από πάνω του τίσ έπιρροές από τό κοινωνικό περιβάλλον και νά βρεθεί πρόσωπο μέ πρόσωπο μέ τόν γυμνό έαυτό του. Τίσ ιδιότητες, τίσ ανάγκες και τίσ δυνατότητές του. Είναι μία προσωπική μάχη, χωρίς τίσ νισεϊκές άποχρώσεις του *Θαλασσόλυκου* του Τ. Λόντον και χωρίς τήν ένταση τής καφκικής ύπαρξιακής άγωνίας, αλλά μέ στοιχειά και από τίσ δύο. Περισσότερο είναι ή μάχη για τή δικαίωση τής άτομικότητας άπέναντι σέ μία κοινωνία πού τέτοιες περιπτώσεις τίσ άποωθεί ως περιθωριακές.

Σ έ όλα τά μυθιστορήματά του Φ. Ταμβακάκη κυριαρχο επίσης στοι χειο είναι ή άναζήτηση. Η άναζήτηση του άπόλυτου ιδανικού ως δικαίωση κοινωνική και άτομική. Στην *Ευμορφία* ύπάρχει ή άναζήτηση του άπόλυτου τής ήδονής. Στη *Φιλομήλα* ή άναζήτηση του άπόλυτου στην τέχνη, στον έρωτα και στη φίλια. Στην *Υστάτη* ή άναζήτηση του άπόλυτου στην κατάκτηση τής άτομικότητας και τής αυτογνωσίας.

Ο συγγραφέας φυλάσσει για τό τέλος πάντα τήν έκπληξη. Και στα τρία μυθιστορήματά του παρεμβαίνει, άποδραματοποιεί τήν ιστορία, τήν ανατρέπει ή καλεί τόν άναγνώστη νά βάλει τό δικό του τέλος.

Οί άνατροπές του τέλους διακόπτουν και στις τελευταίες πιά σειρές τήν ταύτιση του άναγνώστη μέ τά γεγονότα, τίσ ιδέες και τους ήρωες. Ξανασκέφτεσαι αν όλα όσα σέ συνεπήραν ήσαν έτσι ή άλλως. Ο συγγραφέας σέ βάζει σ' ένα άλλο, καινούργιο παιχνίδι, αυτό τής συμμετοχής. Ο Φ. Ταμβακάκης είχε δώσει σέ κάποιο κείμενο τό στίγμα του. «Στή ρίζα κάθε θαλασσοπόρου και πεζογράφου», είχε πει, «κρύβεται ή άνεπάρκεια, τό αίσθημα ότι δέν γεννέσαι άξιος για τήν άπόλαυση, πρέπει μόνος σου νά τήν κατακτήσεις». Σ' αυτό τό αίσθημα έπιζητεί και τήν συμμετοχή του άναγνώστη.

Γιάννης Ν. Μπασκόζος

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΗΣ

Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στήν προδικτατορική Ελλάδα. Οί προϋποθέσεις τῆς μεταπολίτευσης Ἐξάντας, 1991

Τό ἀντικομμουνιστικό κράτος καί οί διάυλοι κοινωνικῆς χειραφέτησης στήν προδικτατορική Ελλάδα θά μπορούσε νά εἶναι ἕνας ἄλλος τίτλος στή σημαντική μελέτη τῶν Χ. Βερναρδάκη καί Γ. Μαυρῆ. Μελέτη σημαντική, μέ ἐξαιρετική νοηματική πυκνότητα, πλούσια παράθεση γεγονότων, πληροφοριῶν, ἐρμηνειῶν καί συμπερασμάτων, πού ἀνατέμνουν τήν προδικτατορική περίοδο. Στό ἐπίκεντρο τῆς ἐρευνητικῆς ἐργασίας τῶν συγγραφέων στέκεται διαρκῶς τό ἐξῆς ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ πορεία πού τό «ἐαμογενές» κοινωνικό μπλόκ, ἀμέσως μετά τόν Ἐμφύλιο Πόλεμο, ἀκολουθεῖ; Ἐπιπλέον, πῶς ἡ πολιτική του θέσμιση ἐπενεργεῖ στήν ἀνασύνταξη εὐρύτερων κοινωνικῶν δυνάμεων καί ποιές εἶναι οἱ μεταξύ τους ἀνατροφοδοτήσεις;

Οἱ ἀπαντήσεις σέ αὐτά τά προβλήματα δέν τέμνουν μόνο τήν ὀργάνωση τῆς προδικτατορικῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλά συνιστοῦν, ὅπως οἱ συγγραφεῖς προΐδεάζουν τόν ἀναγνώστη τους ἤδη ἀπό τόν τίτλο τῆς ἐργασίας τους, τίς προϋποθέσεις τῆς μεταπολίτευσης.

Ἄν θά θέλαμε νά συνοψίσουμε τίς βασικές ἐρμηνευτικές παραδοχές αὐτῆς τῆς ἐργασίας, σίγουρα θά στεκόμαστε σέ δύο ἀπό αὐτές. Ἡ πρώτη ἐπισημαίνει τήν αἰτιακή σχέση πού ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στή θεμελιώδη ἱστορική ἀπουσία τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καί τά ἀποτελέσματα πού αὐτή παράγει γιά μιά μεγάλη χρονική περίοδο: χαρακτήρας τῆς ΕΔΑ, ὕλική βάση καί ὄροι διάσπασης τοῦ '68, χαρακτήρας καί φυσιογνωμία τοῦ μεταπολιτευτικοῦ ΚΚΕ, μορφή ἐκπροσώπησης τοῦ ἠττημένου ἐαμικοῦ καί ἐαμογενοῦς μπλόκ στή μετεμφυλιακή (καί μεταδικτατορική) περίοδο.

Ἡ δεύτερη θεωρεῖ τήν πολιτική κρίση τοῦ '65 ἄφ' ἐνός μὲν ὡς τήν κορύφωση τῆς μετεμφυλιακῆς κοινωνικῆς σύγκρουσης, ἄφ' ἑτέρου δέ τήν ἐντάσσει, συμπληρωματικά, σέ ἕναν διεθνή «κύκλο ἀνάπτυξης τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων». Μέ τά λόγια τῶν συγγραφέων: «Κατά τή γνώμη μας, τά Ἰουλιανά εἶναι ἡ μοναδική μορφή πού θά μπο-

ροῦσε νά πάρει (καί πήρε) μιά ἐπαναστατική ἐκρηξη στή μετεμφυλιακή ἐλληνική κοινωνία. Εἶναι τό χρεωστοῦμενο μιάς ἠττημένης ἐπανάστασης καί τῶν ἀντιθέσεων πού συσσωρεύτηκαν καί ὀξύνθηκαν - δημιουργήσαν δηλαδή ἐκρηκτική συγχώνευση - ἐπί μιά δεκαπενταετία μετά τόν Ἐμφύλιο Πόλεμο. Ἡ ἀναγκαστική διαφορά πού ἐμφανίζεται στή μορφή, συγκριτικά μέ τίς ἀντίστοιχες κοινωνικές ἐντάσεις πού ἐκδηλώνονται σ' ὀλόκληρο τόν καπιταλιστικό κόσμο κατά τή δεκαετία αὐτή, δέν ὀφείλεται σέ κάποια δῆθεν ὑπανάπτυξη τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, στήν ταξική ἀσάφεια τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, στήν καθυστέρηση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος κ.λπ.» (σελ. 241, οἱ ὑπογραμμίσεις στό κείμενο). Οἱ «ἀντίστοιχες κοινωνικές ἐντάσεις πού ἐκδηλώνονται σ' ὀλόκληρο τόν καπιταλιστικό κόσμο κατά τή δεκαετία αὐτή», δηλαδή τή δεκαετία τοῦ '60, δέν εἶναι ἄλλες ἀπό τίς φοιτητικές καί ἐργατικές κινητοποιήσεις στήν Εὐρώπη κυρίως ἀλλά καί ἄλλου. Ἡ ἁρμονική ἐνταξη καί συνύπαρξη τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων στήν Ελλάδα καί στήν Εὐρώπη παρουσιάζουν διαφορές μόνο ὡς πρὸς τή «μορφή», πράγμα πού ἐπιτρέπει στούς συγγραφεῖς νά τονίσουν: «Τό ἐλληνικό '68 ἔχει προηγηθεῖ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ» (σελ. 165).

Βέβαια, επιμέρους αλλά και συνολικότερες παρατηρήσεις, επιστημονικές καθώς και σύνθετες ιδεολογικές αναγωγές, με στόχο τη μελέτη και σε κάθε περίπτωση την προσέγγιση, γεγονότων και φαινομένων, που συγκροτούν τις γενικές ερμηνευτικές παραδοχές, όχι μόνο δεν λείπουν, αλλά θα λέγαμε ότι αφθονούν.

Από τη μελέτη της φυσιογνωμίας του ΕΑΜ, «βασικής τομής» στο πλαίσιο του κοινωνικού σχηματισμού και την ιστορική άνυπαρξία της συγκεκριμένης πολιτικο-ιδεολογικής μορφής μέχρι το 1974 (ΚΚΕ) ως την εξαντλητική παρουσίαση των κοινωνικών αγώνων που αναπτύσσονται αυτή την περίοδο, περνώντας μέσα από την πολιτικο-ιδεολογική λειτουργία της «κεντρώας» εκπροσώπησης, την πολιτικοκοινωνική πόλωση και τη μορφή και το περιεχόμενο της κυρίαρχης ιδεολογίας, δλ' αυτά αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερης προσέγγισης, ανατρέχοντας είτε σε αναλυτικά έργα της πολιτικής κοινωνιολογίας είτε σε αντίστοιχα της πολιτικής ιστορίας.

Εδώ, σε αυτό το βιβλιογραφικό σημείωμα, θα θέλαμε να θίξουμε δύο σημεία της μελέτης αυτής που κατά τη γνώμη μας παρουσιάζουν ειδικότερο ενδιαφέρον. Το πρώτο σχετίζεται με τη διαδικασία «άποεαμοποίησης» των μαζών, που το μετεμφυλιακό κράτος θέτει σε λειτουργία· το δεύτερο, με το χαρακτήρα των Ίουλιανών στην αντιπαραβολή-εξομοίωσή τους με το ευρωπαϊκό '68. Είναι σαφές και αρκετά ευανάγνωστη, θά τολμούσαμε να ισχυριστούμε καταστατική, ή «άποεαμοποιητική» λειτουργία του μετεμφυλιακού κράτους, και ως περιεχόμενο αλλά και ως προσλαμβάνουσα μορφή. Αυτή όμως ή «διαδικαστική» λειτουργία του φαίνεται να ανταποκρίνεται, να «άπαντά», ή μάλλον να συγχρονίζεται κατά κάποιο τρόπο και σε ένα βαθμό με μία αντίστοιχη έρπουσα διαδικασία από πλευράς εκείνων των φορέων που αναγνωρίστηκαν μέσα στην έαμική κοσμογονία. "Αν δεν λάβουμε υπόψη μας αυτή την τελευταία πορεία κοινωνικής αυτο-εαμοποίησης, που εδράζεται και σε προφανείς αιτίες, αν δεν την θεωρήσουμε ως σχετικά αυτόνομη διαδικασία που παράγει τὰ «ιδιαιτέρὰ» της αποτελέσματα, τότε κινδυνεύουμε να βλέπουμε την έν γένει κοινωνική ανάπτυξη μέσα από τις αναδιάρθρωσεις των κρατικών μηχανισμών (καταστολής). Ο έτεροπροσδιορισμός αυτός είναι βαρύνουσας σημασίας, όμως, όχι μόνο για την ερμηνεία της κοινωνικής ανάπτυξης που πραγματοποιείται αλλά και για τόν ίδιο τόν τύπο κράτους που εγκαθίσταται. Είναι καθαρό ότι αν επιλέξουμε να δούμε το δέντρο (κοινωνική ανάπτυξη) από την πλευρά των ριζών (κράτος), δηλαδή να αναγάγουμε το δέντρο στις ρίζες, τότε ο επιθετικός προσδιορισμός του κράτους περιορίζει άσφυκτικά τη συνολική προσέγγιση όλων των συνιστωσών που στοιχειώνουν την κοινωνική ύλη. "Ετσι, δεν είναι τυχαίο που επιλέγεται ο όρος του «αντικομμουνιστικού κράτους», που ή μέν περιγραφική του δεινότητα δεν μπορεί εύκολα να άμφισβητηθεί, ή αναλυτική του όμως ανεπάρκεια, κατά τη γνώμη μας, είναι έκδηλη. Αντίθετα, ο όρος «κράτος των έθνοκοφρώνων» όχι μόνο περιγράφει εξίσου άποτελεσματικά τόν υπάρχοντα κοινωνικό δυισμό, ύπαινίσσεται σαφώς την μετατόπιση εξουσίας στους κατασταλτικούς μηχανισμούς, προσημαίνοντας συνολικά τη βαρβαρότητά του, επιπλέον όμως «προσδίδει», πήγαινα να πω προδίδει, και τη θετική πολιτική και ιδεολογική του πρακτική. "Ας θυμηθούμε, για παράδειγμα, τó πώς συγκροτείται, μέσα στο κρατικό ιδεολογικό πεδίο, ο συγε-

κτικός ιδεολογικός ιστός της σιωπηλής πλειοψηφίας, αλλά άς στοχαστούμε ιδιαίτερα έναν συγκεκριμένο κρατικό θεσμό, την Ένωση Κέντρου και την ιδεολογική της πρακτική ως προς αυτό που άποκαλέσαμε άποεαμοποίηση των μαζών, ή, τέλος, άς προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε τó έν γένει πλαίσιο των έθνοκοφρών και συμβολισμών, στους όποιους «αυθόρμητα» έπενδύονται οι ταξικοί άγώνες, και την άδιόρατη, και για όρισμένους προκλητική, «συγγένεια» με τó έθνικό φαινόμενο έν γένει, τó όποιο διεκδικεί, άποκλειστικά για λογαριασμό της, ή κυρίαρχη ιδεολογία και πρακτική.

Η συσχέτιση των Ίουλιανών με τó ευρωπαϊκό '68 είναι τó δεύτερο σημείο στο όποιο θά σταθούμε. Τó συμπέρασμα φαίνεται να είναι άνοητο και για άρκετούς πρακτικούς. Σίγουρα οι όπαδοί του δόγματος της «ύπαναπτύκτης και περιφερειακής Ελλάδας» μπορεί να τó είρωνευθούν, ή σοβαρότητα όμως του προβλήματος και ή συνολική θεματική που τó ύποβαστάζει, και ή όποια, παρ' όλ' αυτά, έλάχιστα εκτίθεται σε αυτή τη μελέτη, άξίζει ουσιαστικής ανάδειξης. Έντελώς σχηματικά, θά λέγαμε ότι οι συγγραφείς βλέπουν στα Ίουλιανά τή σύμπτωση, την άρμονική άγωνιστική συνύπαρξη δύο κοινωνικών ύποκειμένων: τή συνάντηση της εργατικής τάξης με τή νεολαία. Είναι άδύνατον βέβαια να άνοιξουμε έδώ μία συζήτηση για τόν χαρακτήρα του '68. Άναγκαστικά, με τρόπο άξιωματικό, θά πρέπει να έπιστημόνουμε ότι ούτε στην περίπτωση του «έλληνοκοφρών '68» έχουμε σύμπτωση αυτών των δύο κοινωνικών ύποκειμένων, γιατί δεν είναι τὰ Ίουλιανά εκείνο τó θεμελιακό ιστορικό γεγονός που άπελευθερώνει τή νεολαιίστικη έκκεντρικότητα και τήν όργανώνει σε αυτοδύναμο κοινωνικό παράγοντα, αλλά ούτε και τó ευρωπαϊκό '68 νομίζουμε ότι μπορεί να θεωρηθεί με πληρότητα άπό αυτή τήν όπτική, γιατί εκεί αυτή ή «έκρηκτική συγχώνευση» δεν έλαβε χώρα, «έξαιτίας» της εργατικής τάξης που δεν πήγε στο ραντεβού. Επιπλέον, αλλά και ως συνέπεια ίσως αυτής της «συνάντησης που δεν έγινε», ή «κοσμοαντίληψη» που, με άφετηρία τó ευρωπαϊκό '68, σμιλεύεται στους χώρους της νεολαίας αναλύεται σε διάχυτες κοινωνικές έμπειρίες και ιδεολογικές κρυσταλλώσεις, που θά έπελάσουν στην Ελλάδα με καθυστέρηση δεκαπέντε περίπου χρόνων, άφου βέβαια έχει μεσολαβήσει ή έξέγερση του Πολυτεχνείου.

Οί δύο αυτές παρατηρήσεις, καθ' όλα ύποκειμενικές, που προηγήθηκαν, σε συνδυασμό βέβαια με τη γενικότερη προβληματική που ένυπάρχει στην έν λόγω μελέτη, είναι πάνω άπ' όλα ένδεικτικές για τήν πολυπλοκότητα των θεμάτων που τίθενται προς διερεύνηση, τὰ περισσότερα άνεπεξέργαστα άπό τούς οικείους έπιστημονικούς τομείς που τὰ έποπτεύουν, άνακαλύπτοντας ταυτόχρονα στόν άναγνώστη τή συνθετική - διαλεκτική δεινότητα των συγγραφέων να διαβαίνουν με χαρακτηριστική άνεση και θεωρητική έπάρκεια άπό τὰ άσύντακτα έμπειρικά στοιχεία, που άς έπιστημανθεί οι ίδιοι συνέλεξαν και δεν τὰ βρήκαν, τὰ περισσότερα άπό αυτά τουλάχιστον, σε καμιά στατιστική έπετηρίδα, σε καθαρά έπιστημολογικές γενικεύσεις. Πρόκειται σαφώς για ένα άπό τὰ, έλάχιστα άλλωστε, έπιστημονικά βοηθήματα αυτής της κρίσιμης περιόδου, που τήν τέμνουν δημοιουργικά και παραγωγικά, θέτοντας τὰ προβλήματα με τρόπο εύθι και χωρίς να έηπρεάζονται άπό τίσ δουλειές της όποιασδήποτε σκοπιμότητας, ύπερβαίνοντας τὰ όρια μιάς στείρας έπιστημοσύνης, χωρίς να χάνει τίποτα άπό τήν άναγκαία αναλυτική πληρότητα.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

ΕΤΙΕΝ ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΒΑΛΛΕΡΣΤΑ·Ι·Ν

ΦΥΛΗ ΕΘΝΟΣ ΤΑΞΗ

Οι διαφορούμενες ταυτότητες

ό Πολίτης 1991

Τό βιβλίό, πού πρόσφατα κυκλοφόρησε στή χώρα μας από τίς εκδόσεις *Ο Πολίτης*, σέ μετάφραση του Άγγελου Ελεφάντη και της Ελένης Καλαφάτη, αποτελείται από δεκατρία άρθρα των Ε. Μπαλιμπάρ και Ι. Βαλλερστάιν, χωρισμένα σέ τέσσερις ενότητες. Η πρώτη μέ αντικείμενο τόν «οικουμενικό ρατσισμό», ή δεύτερη τό «ιστορικό έθνος», ή τρίτη τίς «τάξεις: πόλωση και υπερχαθορισμός» και ή τέταρτη μέ τό έρώτημα «μετατόπιση της κοινωνικής σύγκρουσης;», πού ίχνηλατεί πρός τήν κατεύθυνση των «πρακτικών συμπερασμάτων» τήν πολιτική και κοινωνική διάσταση των παραπάνω προσδιορισμών. Τό σύνολο των έργασιών στηρίζεται σέ σεμινάρια πού οργανώθηκαν στό Παρίσι, στό Ίδρυμα των Επιστημών του Ανθρώπου, ανάμεσα στά 1985 και 1987. Οί εκεί παρεμβάσεις δέχτηκαν περαιτέρω επεξεργασία και άρθρώθηκαν στόν τόμο αυτό, σέ τρόπο πού νά αναδεικνύονται τά σημεία αντιπαράθεσης και σύγκλισης ανάμεσα στίς απόψεις των δύο διανοουμένων.

Ουλή, έθνος και τάξεις λοιπόν. Θέματα επίκαιρα; Μάς άφορούν; Ένα βιβλίό πού θέλει νά άνοιξει ζητήματα βαφτίζεται άναγκαστικά στά ερωτηματικά αυτά. Καί θά έλεγε κανείς ότι ή συζήτηση – οί διαστάσεις και ή ουσία της – ξεκινούν άκριβώς άπό έδω. Από τούς λόγους πού προκάλεσαν τή δημιουργία, τήν έκδοση και τελικά τή μετάφραση και στή γλώσσα μας του βιβλίου αυτού. Είμαι λίγο πολύ γνωστές οί ραγδαίες εξελίξεις πού άνέδειξαν στήν ευρωπαϊκή ήπειρο, μέ τρόπο

έκρηκτικό στό τέλος της δεκαετίας του '80, πολύμορφους και πολύπτυχους εθνικισμούς πού τόσο άσχημα έκρυβαν ως τότε σχήματα αυτοοριζόμενα ως υπερεθνικά. Είμαι γνωστή ή σέ εξέλιξη άπόπειρα μετατροπής έπιμέρους ευρωπαϊκών εθνικισμών σέ έναν ενιαίο, εκείνο της διευρυμένης και ένοποιημένης «κοινότητας». Στή χώρα μας ιδιαίτερα, όπου δημόσια όμολογείται μόνο κάποια μικρή έμφαση πρός τόν εθνικισμό (περίπου θεμιτή

άν τής συνυπολογιστούν τρεις χιλιετηρίδες «ιδιαιτέρης ιστορίας»), έντυπωσιάζει ή περιγραφή τών έπαπειλούντων τήν έθνική μας ύπόσταση ώς «λιγότερο Εύρωπαϊών» (ήτοι λιγότερο πολιτισμένων, άρα μέ λιγότερα δικαιώματα, άρα μέ λιγότερα «δίκια»). Περίπτωση άνομολόγητου ρατσισμού κωμικοτραγικού πρός τό παρόν τύπου (όχι τόσο κωμικού γιά τούς Άλβανούς, τούς Πόντιους κ.λπ. πού ζούν, οί άτυχοι, άνάμεσα μάς) άν άναλογιστούμε, γιά παράδειγμα, τίς αντίδράσεις στήν «μάχη του Μάαστριχτ»: πιστοποίηση του ότι όντως είμεθα Εύρωπαίοι γιά τούς μέν, ύποψίες γιά τούς δέ καθώς κάπου χώθηκαν - στή ΔΕΕ - και οί καταραμένοι Τούρκοι!

Βιβλίό επίκαιρο λοιπόν, γιάτί ζούμε μέσα στά όσα οί λέξεις του τίτλου του σημαίνουν, γιάτί μάς προσκαλεί νά σκεφτούμε πάνω στίς έννοιες πού όμαδοποιούν τούς ανθρώπους, πού τούς όδηγούν στίς κοινωνικές έπιλογές τους, πού τούς χωρίζουν σέ στρατόπεδα, πού τούς κάνουν νά φιλιώνουν ή νά συγκρούονται, πού τούς έντάσσουν, σέ τελευταία άνάλυση, σέ όλα όσα όνομάζουμε πολιτική. Βιβλίό ιστορικό ταυτόχρονα, γιάτί «ρατσισμός, σεξισμός, σοβινισμός» δέν είναι «αιώνια κακά, έμφυτα στους ανθρώπους» αλλά «κακά πού βγαίνουν από δομές δεδομένες ιστορικά, άρα δομές μετασχηματίσιμες». Άρα πρέπει νά τά άπλώσουμε στό χρόνο γιά νά τά ξετάσουμε, γιά νά καταλάβουμε τούς κανόνες και τούς μηχανισμούς πού τά δημιούργησαν και πού τά συντηρούν. Και φυσικά νά τά προβάλλουμε στό μέλλον και νά τά συσχετίσουμε μέ τίς προθέσεις μάς.

Βιβλίό δύσκολο, έπιπλέον. Δύσκολο έπειδή δέν έχουμε συνηθίσει έναντίοσο σφαιρικό τρόπο σκέψης. Επειδή δέν πρόκειται γιά «αισιόδοξο» βιβλίό, δέν έχει έτοιμες διεξόδους νά προτείνει. «...Μιλάμε γιά ένδογενή διαφορούμενα τών ίδιων τών έννοιών όπως φυλή, έθνος και τάξη, διαφορούμενα πού είναι δύσκολο νά διαλευκανθούν και νά ξεπεραστούν...». Η πηγή, ή βάση τής αντίφασης; Η άνάλυση, ή αποδόμηση του οικουμενισμού μάς δείχνει τήν ουσία τους. Από τόν καιρό πού τά κοινωνικά και οικονομικά συστήματα πού σήμερα κυριαρχούν - ό καπιταλισμός άν προτιμάτε - έφεραν ώς καιρίο συστατικό τους αυτήν τήν τάση στόν κόσμο (γιά λόγους ιστορικούς ή οικονομικής λειτουργίας), δημιούργησαν ταυτόχρονα και τήν ανάγκη τής άλλης όψης, εκείνης πού θά διασφάλιζε τήν ιεραρχική ταξινόμηση του συστήματος και θά συντηρούσε τή δυνατότητα «έκδιώξης» του μή έπιθυμητού. Ο οικουμενισμός του καπιταλισμού δέν θά μπορούσε νά κρατήσει τίς έσωτερικές του ίσορροπίες και λειτουργίες παρά διαμέσου μιās έσωτερικής άρνησης του έαυτού του, μέσα από μιá κατοχύρωση τής μερικότητας, άρα του δικαιώματος περιορισμού τών όσων πρέπει νά του άποδώσουν χωρίς άνάλογα νά άνταμειβθούν. Εθνικισμός, ρατσισμός και σεξισμός συνόδεψαν και συνοδεύουν ώς βασικά συστατικά τήν κυρίαρχη τάση υπέρβασης τών όρίων, έννοποίησης και γενικευμένης τάξης.

Η διαπίστωση αυτή άνοίγει άκριβώς τόν δρόμο γιά συγκρίσεις, γιά προσδιορισμό τών διαφορών πού τά σημερινά συστήματα αποκλεισμού έχουν σέ σχέση μέ τά προ-καπιταλιστικά, γιά τήν εξέλιξη τών μηχανισμών αυτών μέσα στους αιώνες του καπιταλισμού, τόν εικόστο όπου και ζούμε ιδιαίτερα. Ακόμα γιά τίς σχέσεις πού συνδέουν και πού χωρίζουν τόν εθνικισμό και τόν ρατσισμό αλλά και γιά τούς όρους τούς όποιους δημιουργούν ή στους όποιους μετέχουν: τή φυλή, τό έθνος και τήν τάξη. Οί συσπειρώσεις μέσα σέ ιεραρχίες οικονομικές, κοινωνικές, αλλά και νοητικές, δημιουργημένες από συστήματα ιδεών, θεωρίες και άντιλήψεις.

Ο ρατσισμός τάσσεται από τήν μεριά του οικουμενικού», γράφει ό Μπαλιμπάρ, «και συνάμα από τήν μιá μεριά του μερικού. Η ύπερβολή πού άντιπροσωπεύει σέ σχέση μέ τόν εθνικισμό, και έπομένως τό συμπλήρωμα πού του προσφέρει, τείνει στό νά τόν καθιστά οικουμενικό, νά του άναπληρώνει δηλαδή τήν έλλειψη οικουμενικότητας και συνάμα νά τόν καθιστά μερικά, δηλαδή νά άναπληρώνει τήν έλλειψη ιδιαιτερότητας. Μέ άλλα λόγια, ό ρατσισμός δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά προσθέτει διαφορούμενα στόν εθνικισμό, πράγμα πού σημαίνει ότι διαμέσου του ρατσισμού ό εθνικισμός έπιστρατεύεται σέ μιá φυγή πρός τά πρόσσω, μεταμορφώνοντας τίς ύλικές του άντιφάσεις σέ ιδανικές» (σ. 88). Συγγνώμη γιά τήν βλασφημία, αλλά στό παραπάνω άπόσπασμα συναντώ άφθονη τρέχουσα έλληνική πραγματικότητα ή καλύτερα άφτητηρίες γιά νά σκεφθούμε τά του δικού μας εθνικισμού και ρατσισμού. Ο σύγχρονος έλληνικός εθνικισμός άρθρώνεται άπέναντι στους έχθρους του (όλους τούς ...γύρω) μέ φιλοδοξίες οικουμενικές ή έστω υπέρβασης τής πραγματικής εθνικής ταυτότητας. Οί ...γύρω είναι κατώτεροι λόγω μειωμένης επαφής μέ τήν ιστορία, τόν πολιτισμό, τίς πανανθρώπινες (καπιταλιστικές) αξίες, άργησαν νά έμπεδώσουν τήν κοινοβουλευτική δημοκρατία, τόν καταναλωτισμό και τούς κανόνες τής άγοράς κ.λπ., δέν είναι Εύρωπαίοι, προέρχονται από τίς παρυφές του πολιτισμού και του κόσμου, από τά βόθρα τής Ασίας κάποιοι από αυτούς. Η χώρα επικαλείται τήν πρόσβαση της στό πανανθρώπινο, στό ιδανικό σέ σχέση μέ τούς κατώτερους ...γύρω. Κατώτερους ώς κρατικά συστήματα, ώς κοινωνίες και ώς φυλές, ώς ανθρώπινες ύποστάσεις τελικά. Ο εθνικισμός προσφεύγει στόν υπερέβαλλοντα ρατσισμό γιά νά άναδειχθεί.

Ταυτόχρονα όμως ό ίδιος ρατσισμός άποκόπτει. Καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη τήν συνεννόηση μέ τούς «Σκοπιανούς» πού προσβάλλουν τήν φυλή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, καθιστά έντός τής κοινωνίας ιδιαίτερα δύσκολη τήν κατανόηση και τήν επαφή μέ τούς Άλβανούς πρόσφυγες, είδος διαφορετικό ή ώμά κατώτερο. Όπως και μέ τούς Πόντιους ή τούς Γύφτους. Προσδίδει στόν έλληνικό εθνικισμό μιá ιδιαιτερότητα πού τόν καθιστά άπλόυτο, πού καταστρέφει τίς γέφυρες, συχνά άκόμα και εκείνες πού ό εθνικιστικός διπλωματικός και οικονομικός ρασιοναλισμός θά ήθελε νά ύπάρχουν. Χαράζει κενά άνάμεσα στους ανθρώπους και στά έθνη, κενά πού κινούνται στόν χώρο τών σκέψεων και τών άντιλήψεων, τών συμπεριφορών, και πού, κατά συνέπεια, είναι άδύνατο νά γεφυρωθούν. Διαφοροποιεί, σέ τελευταία άνάλυση, και ώς πρός τόν ύπόλοιπο «πολιτισμένο» ή «εύρωπαϊκό» κόσμο μέσα στήν έξαρση τής «ιδιαιτερότητας» τής φυλής και, άναλογικά, του έθνους. Λειτουργεί ιδανικά μέ άλλα λόγια, και στήν πράξη μάλλον καταστροφικά, καθώς ό εθνικισμός γίνεται ένα πολύ μοναχικό επικίνδυνο παιχνίδι.

Στά ζητήματα αυτά, πού τόσο άμεσα μάς άφορούν, είναι βέβαιο ότι άργά ή γρήγορα θά προκύψουν συζητήσεις, προβληματισμοί, άντιδράσεις. Η έκδοση του βιβλίου τών Μπαλιμπάρ και Βαλλερστάιν μάς προτρέπει νά σκεφτούμε, νά ύποψιαστούμε και νά καταλάβουμε πριν τά γεγονότα μάς τό επιβάλουν. Είναι πολύ πιθανό ότι όλα αυτά είναι ιδιαίτερα χρήσιμες ιδιότητες σέ έποχές «ιστορικές», δηλαδή σέ καιρούς γρήγορων μεταβολών, πού συμπαρασύρουν συνήθειες, τρόπους ζωής και έπιλογές. Όπως οί δικές μας και τών ...γύρω μας.

Γιώργος Μαργαρίτης